

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

EKOMUZEJ HMELJARSTVA IN PIVOVARSTVA SLOVENIJE

Idejna zasnova za stalno muzejsko postavitvev v
Žalcu

Znanstvena založba
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Zbirka kulturna dediščina
Zvezek 6
Ljubljana 2018

Vito Hazler (ur.): EKOMUZEJ HMELJARSTVA IN PIVOVARSTVA
SLOVENIJE

Vito Hazler (ur.): EKOMUZEJ HMELJARSTVA IN PIVOVARSTVA SLOVENIJE. IDEJNA ZASNOVA ZA STALNO MUZEJSKO POSTAVITEV V ŽALCU

Zbirka: Kulturna dediščina, Zvezek 6
Elektronske izdaje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Urednik zbirke: Vito Hazler
Uredniški odbor zbirke: Vito Hazler, Jože Hudales, Božidar Jezernik,
Mirjam Mencej, Rajko Muršič
Tehnično urejanje: Mihaela Hudelja
Jezikovni pregled: Vito Hazler, Jože Hudales, Božidar Jezernik
Angleški povzetek: Ana Hazler

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete univerze v Ljubljani
Izdal: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

Način dostopa: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

069(497.4Žalec):633.791+663.4

EKOMUZEJ hmeljarstva in pivovarstva Slovenije [Elektronski vir]
: idejna zasnova za stalno muzejsko postavitve v žalcu / Vito
Hazler (ur.) ; angleški povzetek Ana Hazler. - El. knjiga. -
Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011. -
(Zbirka Kulturna dediščina ; zv. 6) (Elektronske izdaje Oddelka
za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete
Univerze v Ljubljani)

Način dostopa (URL): <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/etnologija/default.htm>

ISBN 978-961-237-454-9 (pdf)

1. Hazler, Vito

257642752

*KULTURNA
DEDIŠČINA*

EKOMUZEJ HMELJARSTVA IN PIVOVARSTVA SLOVENIJE

**Idejna zasnova za stalno muzejsko zbirko
v Žalcu**

**Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani**

**Zbirka kulturna dediščina
Zvezek 6**

Ljubljana 2018

**Vito Hazler (ur.): EKOMUZEJ HMELJARSTVA IN
PIVOVARSTVA SLOVENIJE**

VSEBINA

1. Uvod.....	6
2. Dediščina, muzeji, muzeji na prostem in ekomuzeji	
<i>Božidar Jezernik</i> Varovanje dediščine – muzeji, muzeji na prostem in ekomuzeji	8
<i>Jože Hudales</i> Nova muzeologija, novi muzeji in kulturna dediščina v muzejih 20. in 21. stoletja.....	20
<i>Jože Hudales</i> Ekomuzej in druge oblike sodobnih lokalnih muzejev.....	48
<i>Jože Hudales</i> Elementi muzejske interpretacije in muzejske razstave.....	53
3. Dediščina hmeljarstva Savinjske doline	
<i>Vito Hazler</i> »Zjutraj v mrzli rosi, opoldne v hudi ici, zvečer te še pa komarec piči!«.....	64
<i>Vito Hazler</i> Pregled značilnih oblik hmeljarske dejavnosti skozi čas.....	100
4. Idejna in modelna zasnova ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu	
<i>Jože Hudales</i> Uvod.....	102
<i>Jože Hudales</i> Modelna zasnova hmeljarskega muzeja.....	103

<i>Mateja Murkovič</i>	
Brysonov model priprave strateškega planiranja na primeru Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva.....	118
<i>Mihaela Hudelja</i>	
Zasnova dokumentacijske baze ekomuzeja.....	130
<i>Lea Kužnik</i>	
Interaktivno učno središče za otroke in družine v Ekomuzeju hmeljarstva in pivovarstva – teoretski model in zasnova.....	137
5. Študija izvedljivosti projekta Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu	
<i>Jože Hudales</i>	
Uvod.....	164
Okvir in zasnova projekta.....	167
<i>Jože Hudales</i>	
Partnerji in sodelavci ekomuzeja Analiza partnerjev in sodelavcev ekomuzeja	171
<i>Darko Likar</i>	
Arhitekturna ocena primernosti lokacije za eko-muzej.....	175
<i>Jože Hudales</i>	
Vsebinsko vrednotenje potencialnih lokacij za potrebe ekomuzeja.....	179
<i>Vito Hazler</i>	
Pregled in analiza hmeljarskih kmetij.....	183
<i>Jože Hudales</i>	
Programska izhodišča za postavitev ekomuzeja in delovanje hmeljarske kmetije.....	188
6. Povzetek.....	195
7. Summary	197
8. Katalog fotografij.....	199

1. Uvod

Celosten in celovit projekt načrtovanja EKO-muzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije s sedežem v Žalcu je zamisel, ki se je porodila v okviru Razvojne agencije Savinja iz Žalca in jo je vsebinsko in modelno zasnoval dr. Jože Hudales. Najprej samostojno, nato pa je od leta 2005 do 2006 v sodelovanju z dr. Vitom Hazlerjem, dr. Božidarjem Jezernikom, dr. Leo Kužnik, dr. Darkom Likarjem, Mihaelo Hudeljo in Matejo Murkovič zasnoval prvi obsežen teoretični in empirični del projekta, ki je bil podlaga za prijavo na drugi, izrazito aplikativni in izvedbeni del. V prvem delu je aktivno sodelovala omenjena skupina strokovnjakov, vsi z uglednimi znanstvenimi in strokovnimi referencami, in pa skupina študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki so na terenu, na podlagi neposrednih stikov z informatorji, pridobivali prepotrebno slikovno ter opisno gradivo ter dokumentirala stanje kulture hmeljarstva v današnjem času in v preteklosti. Iz svojih terenskih raziskav so študentje pripravili seminarske in diplomske naloge ter objavili več odmevnih strokovnih člankov v znanstveni in poljudno-znanstveni literaturi. Revijalni dosežek vseh raziskovalnih prizadevanj raziskovalcev in študentov je pričujoče besedilo, ki je bilo v še bolj razširjenem obsegu oddano naročniku, t. j. Občini Žalec oziroma Razvojni agenciji Savinja iz Žalca.

V letih 2007 in 2008 sta dr. Jože Hudales in dr. Vito Hazler aktivno sodelovala tudi pri izvajanju šestih delovnih sestankov »na temo EKO-muzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu, ki ga je Razvojna agencija Savinja kot pooblaščen predstavnik žalske in še petih občin spodnje savinjske doline organizirala po posameznih sedežih občin v obliki predstavitev in delavnic. Delo je bilo uspešno opravljeno in nato je sledila prijava na drugi, aplikativni del projekta, v katerem pa omenjena skupina strokovnjakov, ki je vseskozi delovala pod imenom Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, ni bila izbrana, saj je bil njen predračun za nekaj odstotkov višji od konkurentov. S tem se je sodelovanje omenjene skupine strokovnjakov in njihovih sodelavcev na projektu izgradnja EKO-muzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu zaključilo. V interesu

zavarovanja intelektualne lastnine in predvsem v interesu dejavnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani objavljamo obsežno raziskavo EKO-muzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu, ki želi predvsem čim bolj celovito in celostno informirati zainteresirano javnost za delo na tem projektu. Najprej je objava pripravljena v elektronski obliki, nato pa sledi v bistveno razširjenem obsegu še klasična – »papirnata«.

dr. Vito Hazler, urednik

2. Dediščina, muzeji, muzeji na prostem in ekomuzeji

Božidar Jezernik¹

Varovanje dediščine – muzeji, muzeji na prostem in ekomuzeji

Beseda *dediščina* ima sicer že dolgo zgodovino, v zadnjem četrletju dvajsetega stoletja pa se je uveljavila raba, ki se nanaša na kulturno in naravno dediščino, kot so zgodovinske stavbe in varovane pokrajine, ki jih ohranjamo za prihodnje generacije. Prva pomembna definicija je bila sprejeta leta 1983 na britanski nacionalni konferenci, ko so udeleženci dediščino definirali kot »to, kar je prejšnja generacija ohranila in predala sedanji in kar pomemben del populacije želi predati prihodnjim generacijam«. Tehtnost definicije je v tem, da natančneje opredeljuje pomen besede, ki sicer zajema »tisto, kar je (bilo) podedovano«, in ga zoži na tisto, kar je predmet kulturne izbire; to izbiro praktično demonstrira odločitev, da porabimo denar za nekaj ali da skušamo prepričati drugega, naj stori to. Po drugi strani pa ima ta definicija tudi pomembne pomanjkljivosti. Največja med njimi je v tem, da ne upošteva ekonomske in komercialne rabe dediščine *v sedanjosti*. Nadalje iz nje ni razvidno dejstvo, da je dediščina sodobna stvaritev. In končno, ne pove, kdo tvori »pomembno skupino«, ki iz celote preteklosti izbira tisto, kar je pomembno (Hewison 1989: 16).

Sedanja raba pojma je torej relativno nova ter predmet različnih prezentacij in interpretacij preteklosti. Čeprav je pojem na vsakdanji ravni lahko razumljiv, so bili dosedanja poskusi njegove natančne definicije bolj ali manj neuspešni zaradi neizmernih možnosti, kaj vse je lahko dediščina (glej npr. Hewison 1989: 15). Težave pri definiranju pojma dediščina pa so povezane tudi z dejstvom, da z njim opisujemo dve različni vrsti fenomenov. V pozitivnem

¹ red. prof. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

smislu pojem označuje tiste elemente kulture in narave, ki si jih določena skupnost prizadeva ohraniti bodočim rodovom, da bi služili potrebi ljudi po občutku identitete in pripadnosti; te pozitivne vrednote so v ostrem nasprotju z negativnimi in pejorativnimi rabami pojma dediščina. V negativnem smislu je beseda postala sinonim za manipulacijo (ali celo za izmislek) in eksploatacijo preteklosti v komercialne namene. Ločnica med obema rabama pa ni vedno jasna in razločna. Na načelni ravni lahko razlikujemo med rabami, katerih primarni cilj je omogočiti javnosti razumevanje preteklosti in jim je zaslužek oziroma prizadevanje, da ne bi povzročali izgube, šele drugotnega pomena, in tistimi, ki si prizadevajo predvsem za zaslužek, medtem ko je vzgojna izkušnja, če je sploh prisotna, drugotnega pomena (Merriman 1991: 8).

Zagovorniki ohranjanja materialnih ostankov preteklosti so do osemdesetih let dvajsetega stoletja le redko problematizirali širši pomen svojega početja. Zakaj je sploh potrebno in pomembno ohranjati zgradbe, predmete in pokrajine iz preteklih dob? Kakšen pomen ima otipljiva dediščina za nas kot posameznike, za skupnosti in za nacije? Kako lahko najboljše uporabljamo, kar smo obvarovali pred zobom časa? Kako naj ravnamo, da ne bi s tem, ko jih prilagajamo našim smotrom, razvrednotili takšne preostanke? Eden prvih avtorjev, ki je problematiziral ta vprašanja je bil David Lowenthal, ki je leta 1979 skupaj z Marcusom Binneyem organiziral simpozij na temo dediščine; dve leti pozneje je v Londonu izšel zbornik z naslovom *Our Past Before Us. Why Do We Save It?* s prispevki udeležencev simpozija. Lowenthal sam pa je v naslednjih desetletjih objavil več knjig, med katerimi sta najpomembnejši *The Past Is a Foreign Country* (1985) in *Possessed by the Past* (1996).

Po Davidu Lowenthalu je dediščina nekaj zavezujočega. Nekaj, kar dobimo, če to hočemo ali ne. Je nekaj, čemur se ne moremo odpovedati, če je še tako neprijetna. Dediščina določa našo identiteto. Prav zato, ker jo delimo z drugimi, smo pripadniki določene družine, skupnosti ali naroda. In ohranjamo jo zato, da častimo »naše« in izključujemo »druge«. V prizadevanju po tem, da bi bili drugačni, pogosto definiramo svojo dediščino s pomočjo opozicij; torej ne s tem, kaj je dediščina, temveč s tem, kaj to ni. Ne glede na to pa je dediščina vedno nekaj dobrega, kar si zasluži posebno pozornost in skrb.

Posledica »smrti preteklosti« in njene ločitve od vsakdanjega življenja je, da ona postane komaj kaj več od blaga, ki pa nudi popravljeno verzijo preteklosti za javno rabo kot dediščina (Bommes in Wright 1982: 291). Kritike dediščine in njenega trženja so pogosto upravičene, saj gre pri tem pogosto za bolj ali

manj cinične poskuse izrabljati in zadovoljevati apetite javnosti za obnavljanje in izmišljanje tolažilnih in nostalgčnih podob ter mitov o preteklosti. Zveza med konservatorstvom, vzgojo in turizmom je privedla do tako imenovane *heritage industry* oziroma do »trženja dediščine«. »Namesto, da bi producirali dobrine, produciramo dediščino, blago, ki ga, kot se zdi, nihče ni sposoben definirati, ki pa ga je vsak željan prodajati« (Hewison 1987: 9).

Potreba po ohranjanju preostankov preteklosti temelji na več medsobojno prepletenih predpostavkah: da je bila preteklost drugačna od sedanjosti; da so preostanki preteklosti nujno potrebni za našo identiteto in vrednota po sebi; in da so dobrina, ki je redka in ki izginja. Te predpostavke so bile izpolnjene šele v dobi modernosti, saj so tisočletja pred tem ljudje imeli le šibko zavest o zgodovinskih spremembah in so komajda razlikovali med sedanjostjo in preteklostjo. Pred pojavom humanizma je bilo novo zgolj drug vidik večnega; kot pravi Stara zaveza, pod soncem ni ničesar novega. Zato so le redki želeli ohraniti, kar je bilo starega. Edini ostanki preteklosti, ki so jih Evropejci srednjega veka sistematično ohranjali, so bili telesni ostanki svetnikov in vladarjev ter njihova oblačila. Stare zgradbe so pustili propasti ali so jih kar porušili. Ko so sredi šestnajstega stoletja gradili novo katedralo sv. Petra v Rimu, so najprej podrli staro, ki je stala na njenem mestu. Stari kamni sami po sebi niso imeli nobenega posebnega pomena; kar je štelo, je bil prostor, zemljišče, ki je pomenil neuničljivo prisotnost Cerkve. Zato so materialno dediščino iz časa cesarja Konstantina, staro dvanajst stoletij, preprosto odstranili in nadomestili z novogradnjo (Lowenthal 1996: 13).

Temelj ohranjanja materialnih ostankov preteklosti je stališče, da je preteklost atraktivna ali zaželena. Ta pogled ima korenine v renesančnem pogledu na klasične starine, ki so bile jasno razločljive od predmetov, narejenih v bližnji preteklosti, in močno drugačne od njih. Občudovanje klasične literature, kiparstva in arhitekture je privedlo humaniste najprej do tega, da so kopirali otipljive ostanke klasične dobe, nato pa so jih začeli ceniti same po sebi (Lowenthal 1981: 10-1). V obdobju renesanse je prišlo do ločitve med preteklostjo in sedanjostjo, ker so humanisti s poudarjanjem tesne navezanosti na antiko pretiravali razliko med svojim obdobjem in srednjim vekom. Tedaj so se v Italiji pojavili prvi poklicni starinoslovci, ki so imeli dvojno funkcijo: odkrivali so slavno preteklost mestnih držav in jim s tem dajali ideološko podporo, po drugi strani pa so z zgledovanjem po grški in rimski kulturi podpirali humanistično sekularizacijo. Tesni navezanosti humanistov na antiko navkljub pa so ti kazali le malo interesa za ohranjanje njenih

materialnih spomenikov z izjemo klasičnih rokopisov in vklesanih napisov. Renesančni občudovalci starin so antične templje in spomenike v glavnem uporabljali kot vire gradbenega materiala za svoje konstrukcije: pridobivanje marmorja iz njih je bilo pač bolj poceni kot nakup v Carrari (Lowenthal 1985: 390). Med deli, izvedenimi za časa papeža Nikolaja V. (1447-55), so denimo odstranili vse ostanke preteklosti, ki so se znašli na poti pri gradnji ceste ali nove cerkve. Pij II. Je obžaloval zanemarjeno stanje rimskih ruševin in je leta 1462 izdal bulo v njihovo zaščito, a je kljub temu dal podreti več rimskih spomenikov, da je pridobil marmor za gradnjo novih vatikanskih poslopij. Sikst IV. (1471-84) je omejil izvoz antičnih kipov in kamnov, uporabnih za gradnjo, ter ustanovil zbirko vatikanskih starin, vendar ni preprečil uničenja Heraklovega templja ali predelavo nekaterih drugih ostankov rimske dobe v topovske krogle (Lowenthal 1985: 390).

Rimske zgradbe, ki so bile še v rabi – Pantheon, grad Sant' Angelo, Capitol – so pogosto popravljali in obnavljali, vendar z izjemo Rafaela domala nihče ni skrbel za ohranitev starin, ki so bile brez uporabne vrednosti. Nekaj posebnih spomenikov – Titov slavolok, Vestin tempelj – je bilo delno zaščitenih pod Pavlom II. in Sikstom IV., vendar so po letu 1484 bile tudi te prepuščene zobu časa. Skratka, ruševine, slavoloki, kopališča, gledališča in forumi starega Rima so bili prepuščeni na milost in nemilost vremenskim vplivom, lakomnosti gradbincev in kamnosekov ter ambicijam mestnih urbanistov. Tožbe maloštevilnih humanistov so padle na gluha ušesa (Lowenthal 1985: 390). Zaradi povezovanja poganstva s silami zla so se ljudje v krščanskem svetu izogibali preostankov klasičnega sveta. Srednjeveški kmet, ki je pri obdelovanju polja odkopal fragment rimskega kipa, je z odkritim znakom brezverskega poganstva pohitel k duhovniku, da bi ga naredil za neškodljivega s tem, da ga je vzdal v cerkveni zid. Še v štirinajstem stoletju so prežitke poganske dabe povezovali z zlemi silami. Ko je Siena utrpela poraz v sporu s Firencami, so nekateri njeni meščani krivca za to videli v Lysippovem kipu Venere. Zato so kip razbili na kose in jih naskrivaj zakopali v florentinski zemlji. Iz strahu pred poganstvom se je papež Inocencij VIII. v poznem petnajstem stoletju izogibal klasičnih vatikanskih muzejskih zbirk, ki so jih bili zbrali nekateri njegovi predhodniki (Wittlin 1949: 31).

Začetek varovanja antičnih spomenikov povezujejo z Rafaelom, ki je uspel doseči, da je papež Leon X. leta 1515 uradno zaustavil uničevanje preostankov rimske dobe za gradnjo katedrale sv. Petra. Rafael, katerega dosežek je padel v pozabo po njegovi smrti leta 1520, pa še vedno ni razumel ohranjanja starin

kot vrednote po sebi, temveč jih je želel ohraniti kot navdih za podvige, s katerimi naj bi tekmovali graditelji v prihodnosti. Toda, kot so menili nekateri, Rafael je bil rojen v nepravem času. Po njegovi smrti je zgodovina Rima do konca šestnajstega stoletja zabeležila mnogo vandalskih dejanj, ki so jih zagrešili papeži, nasledniki Rafaelovega papeža, in arhitekti, ki so nasledili samega Rafaela. V drugi polovici šestnajstega stoletja so namreč v Rimu uničili mnogo rimskih zgradb, da so dobili material za gradnjo nove bazilike. Med njimi so bile tudi take, ki so bile zelo dobro ohranjene. Še v sedemnajstem stoletju se vodilni arhitekti niso pomišljali uporabljati rimski Kolosej namesto kamnoloma za pridobivanje marmorja, ki so ga potrebovali za svoja dela.

V predindustrijski družbi velika večina ljudi ni dojemala preteklosti kot nekaj, kar je ločeno od sedanosti. Zaradi počasnega tempa sprememb so jo doživljali kot enako sedanosti. Odnos do preteklosti se je začel spreminjati v obdobju renesanse, vendar je do radikalnega reza med včeraj in danes prišlo šele v času industrijske revolucije, ki je ustvarila družbo brez precedensa oziroma korenin v preteklosti. Zaradi obširnosti sprememb in njihovega vedno hitrejšega tempa so ljude občutili vedno močnejšo potrebo po razumevanju preteklosti, kar jim je pomagalo tvoriti perspektivo in dajalo občutek stabilnosti v negotovosti modernega življenja. Tako je prišlo v devetnajstem stoletju do ogromnega porasta v številu muzejev, nastanka zgodovinskih in arheoloških društev in začetkov sistematičnega akademskega preučevanja preteklosti. Javna zavest o vedno hitrejšem tempu sprememb je okrepila navezanost do otipljivih ostankov preteklosti. Prva polovica devetnajstega stoletja je bil čas, ko so evropske države začele kazati trajen in naraščajoč interes za varovanje umetniških in zgodovinskih spomenikov (Brown 1905: 15). Edward Freeman je 29. julija 1851 v referatu z naslovom *The Preservation and Restoration of Ancient Monuments*, ki ga predstavil pred Arheološkim inštitutom v Bristolu, ugotavljal, da je v zainteresiranih krogih tistega časa že veljal kanon: »Ohraniti, kolikor je mogoče, uničiti kar se da malo.« Res pa je ugotavljal tudi, da je bilo pri izvajanju tega splošnega načela v posameznih primerih mogoče zapaziti velika razhajanja v mnenjih (Freeman 1853: 19).

Dodatno spodbudo za ohranjanje dediščine je pridal nacionalizem devetnajstega stoletja. Nacionalne države so praviloma gradile svojo legitimnost na rekonstrukcijah preteklosti ali izumljenih tradicijah. Dediščina je v praksi služila kot pomemben instrument v ustvarjanju in vzdrževanju nacionalne države, tako da je dejansko postala sinonimna s politično idejo nacionalne države. Vprašanje, ali je bil izmislek nacionalne dediščine nujen

predpogoj za izmislek nacije ali je nemara nacionalizem ustvaril nacionalno dediščino kot instrument svoje legitimnosti, je drugotnega pomena: preteklost je bila učinkovito nacionalizirana v nacionalnih ministrstvih, muzejih, zgodovinah, spomenikih in podobnem (Asworth 1998: 116-17).

Zavestna skrb za ostanke preteklosti, njihovo ohranitev in interpretacijo dediščine se je razvila po nacionalnih državah Evrope na zelo podoben način v dokaj kratkem časovnem obdobju, kar je privedlo do podobnih organizacijskih struktur, zakonodaje, prakse in ohranjanja zgodovinskih mestnih jeder. Države ob Severnem morju so bile pogosto voditeljice v zakonodaji, medtem ko so jim tiste ob Sredozemlju sledile, vendar je bil zaostanek majhen, podobnosti pa velike. Zato lahko rečemo, da če evropsko mesto obstaja kot ideja, potem jo tvorijo ohranjene urbane forme in idealizirani urbani življenjski stili, ki jo ti izražajo. Tak arhetip pa ni rezultat tisočletne urbane zgodovinske izkušnje, temveč manj kot sto let starega standardiziranega evropskega urbanizma, usmerjenega v ohranjanje mestnih jeder (Ashworth 1998: 127).

Ob tem je treba dodati, da niso vedno vsi moderni avtorji gledali na preteklost z naklonjenostjo. Številni so celo menili, da je treba umakniti vse, kar je bilo starega in izrabljenega, da bi se novo lahko uveljavilo. V devetnajstem stoletju je takšen odnos pogosto impliciral uničenje preteklosti. Zlasti v progresivnih krogih Evrope je bilo uničenje priljubljen način ravnanja s prežitki preteklosti. Jules Vallès, denimo, je 24. februarja 1867 v časopisu *Le Nain jaune* zabavljajal čez »religijo« starega, češ: »Preteklost je naš sovražnik. Za človeštvo ne bi bilo nič slabše, če bi požgali vse knjižnice in muzeje: dejansko bi tako dejanje prineslo zgolj dobiček in slavo« (cit. Hoyau 1988: 27).

Danes prežitke preteklosti cenimo predvsem iz treh razlogov: *reprezentativnosti*, ker ohranjajo spomin na tipične ali karakteristične posebnosti preteklih dob; *kongenialnosti*, ker nam dajejo občutek kontinuitete; in *ekonomičnosti*, ker pomenijo prihranek energije, materialov ali spretnosti. Ti motivi se lahko med seboj prekrivajo, lahko pa so med seboj tudi protislovni (Lowenthal 1981: 11).

Potreba po preteklosti kot sredstvu za obvladovanje sprememb je še vedno živa, o čemer je govoril Alvin Toffler v svoji vplivni knjigi *Future Shock*. Toffler opisuje »šok prihodnosti« kot »uničujoč stres in zmedenost, ki jih povzročimo pri posameznikih, izpostavljenih prevelikemu številu sprememb v prekratnem času« (1970: 2). Po njegovem mnenju bo družba vedno bolj rabila enklave

preteklosti, kot so muzeji in ohranjene vasi, zato da bi z njihovo pomočjo obvladovala to spremembo (1970: 391-92). Paradoks, ki je v jedru tega preloma s preteklostjo oziroma »smrti preteklosti«, je v tem, da hitri tempo sprememb, ki ustvarja močno potrebo po občutenju preteklosti, hkrati odpravlja možnost za njeno zadovoljitev. Ker novi načini delovanja nimajo ne korenin niti vzora v preteklosti, postane preteklost stvar radovednosti, nostalgije ali sentimentalnosti (Plumb 1969: 14). V tem kontekstu poskusi, da bi povrnili preteklost, služijo zgolj temu, da poudarijo njeno ločitev od sedanjosti (MacCannell 1976: 83).

Moč potrebe po preteklosti najbolje dokazuje obseg rekonstruiranja zgodovinskih jeder posameznih mest ali kulturnih spomenikov. Prepričanje, da je stare predmete bolje ohranjati, kot pa jih izgubiti, je danes splošno razširjeno. Danes po svetu investiramo milijarde dolarjev in evrov v obnavljanje zgodovinskih jeder posameznih mest ali kulturnih spomenikov. Verjamemo, da je v primeru ogroženosti predmeta, ki ima določeno zgodovinsko vrednost, bolje ohraniti ga, kot izgubiti ga. Če ga ohranimo, nam ostanejo odprte vsaj tudi tiste možnosti, ki bi jih sicer izgubili, če bi bil uničen. Pretežni del dejavnosti, povezanih z ohranjanjem, pa se ne ukvarja veliko z mislimi na prihodnost ohranjenega predmeta. Tipična reakcija je: »Rešimo določen predmet in ga dajmo v muzej.« Pri tem pa praviloma sploh ne pomislimo na to, kaj naj stori muzej s takim altruističnim darilom, še manj na stroške, povezane s trajnim varovanjem (Fowler 1995: 9).

Ohranjanje materialnih predmetov pa ni edini način ohranjanja dediščine. Veliki Ise šinto tempelj na Japonskem, denimo, podrejo vsakih dvajset let in ga zamenjajo z zvesto repliko, zgrajeno iz podobnih materialov natanko tako kot je bila prej. Fizična kontinuiteta pomeni za Japonce manj kot ohranjanje tehnik in ritualov ponovne gradnje. Na ta način se elegantno izognejo dilemi, ki je inherentna ohranjanju predmetov, to je njegovi končni nemožnosti. Kajti tisto, kar pojmuje kot »ohranjeno«, je v resnici bolj ali manj spremenjeno; dejansko je oblika tista, ki se ohrani, ne vsebina. Večino stvari namreč identificiramo na podlagi njihove oblike in ne vsebine. Čeprav pri sodu zamenjamo vse originalne obroče in doge, ostane za nas isti stari sod. Kemija nenehno spreminja sestavine vseh artefaktov, vendar še naprej gledamo nanje kot na originale, dokler povsem ne propadejo: zgradba ali par čevljev ostane ista zgradba ali isti par čevljev od trenutka njihovega nastanka, dokler se zgradba ne spremeni v ruševine, čevlji v neuporabne krpe.

Žive stvari prav tako ohranijo svojo identiteto kljub očitni fizičnem nadomestilu. Drevesa vsako leto odvržejo stare in poženejo nove liste, spreminjajo svojo obliko zaradi rasti in gnitja; tudi če jih presadimo na drugo mesto, ostajajo prepoznavne entitete. Tudi ljudje ohranjamo identiteto vse življenje in doživljamo sebe kot iste posameznike neglede na spremembe (Lowenthal 1985: 384-85).

Nekateri avtorji so skušali ugotoviti, zakaj je prišlo do razcveta dediščine prav v zadnjih dveh desetletjih dvajsetega stoletja. Ti avtorji so si dokaj enotni v tem, da ta pojav pojasnjujejo kot posledico, vendar ne posledico vzpona industrijske družbe, temveč njenega zatona. Do porasta *heritage industry* naj bi prišlo v času zatona industrije in naj bi deloval kot zamenjava zanjo. V nasprotju z izkušnjo viktorijanske Britanije sta sodobna dediščina in turizem videti kot izraz izgubljenega zaupanja v prihodnost: družba se je obrnila proti preteklosti, da bi razumela, kako je prispela v sedanost. MacCannell, denimo, meni, da v določeni točki razvoja nastopi točka, ko moderne družbe postanejo tako diferencirane, da se ne morejo razvijati naprej, zato se obrnejo vase (1976: 85). Bommes in Wright pa sta razvila koncept »zgodovine kot entropije«, znotraj katerega zgodovinski čas modernih družb pojmujeta kot proces degeneracije in propada (1982: 21)

Pred razvojem moderne dobe so ljudje znali razlikovati med preteklostjo in sedanostjo, toda v splošnem so imeli šibek čut za to, kaj spada v preteklost kot nasprotje od sedanosti. S triumfom modernosti je črta med tema dvema časovnima domenama postala precej ostrejša. Posledica je bila, da so na Zahodu ljudje začeli dojemati nekatere stvari kot »moderne« in zategadelj v skladu s časom, medtem ko so druge stvari prepoznali kot »nemoderne« (Gross 2000: 141-42). V moderni dobi je zgodovina dobila izredno pomembno vlogo, saj se je zmožnost imeti preteklost pojavila z razvojem in kot simptom napredka. Po besedah Michaela Rowlandsa, smo moderni, ker imamo zgodovinsko zavest; zgodovinsko zavest pa imamo, ker smo moderni (1994: 135). Preteklost je integralni del identitete človeka moderne dobe; naša zmožnost, da se spominjamo in identificiramo s svojo lastno preteklostjo, daje našemu bivanju smisel, vrednost in pomen (Lowenthal 1985: 41). Pri tem je vloga dediščine, da gradi kolektiven ponos in smisel, s čemer pa po drugi strani tudi poudarja razlike med *good guys* (nami) in *bad guys* (njimi) (Lowenthal 1996: 248).

Ko je Harry Levin (1931: 13) trdil, da so ruševine produkt moderne dobe, ki je bil v antičnih mestih neznan, se je motil. V resnici je bilo v antiki veliko ruševin, o čemer pričajo helenski epigramiki in Pausanias. Res pa je, da idealiziranja porušениh zgradb in razglabljanja, ki ga te vzbujajo v modernem svetu, antika ni poznala. Skrb za ohranjanje ostankov preteklosti je posledica razvoja v poznem osemnajstem in devetnajstem stoletju, ko se je uveljavilo spoznanje, da zgodovine ne strukturira usoda niti kaka človeška konstanta. Tedaj so tudi na ljudi začeli gledati kot na edinstvene posameznike, na posamezna zgodovinska obdobja pa kot na neponovljiva. V tem spremenjenem pogledu so otipljivi spomeniki in fizični preostanki postali bistveni za zgodovinsko razumevanje. Izvirni in avtentični fizični viri so postali visoko cenjeni, kar je pomenilo spodbudo za njihovo ohranjanje (Lowenthal 1985: 391).

V sodobni »throw-away society«, kjer je vse muha enodnevnica, ljudje želijo nekaj trajnega. Ta želja je tako močna, da po Davidu Lowenthalu živimo v eri »obsedenosti z dediščino«. Dediščina je tako pomembna, ker velja za nasprotje minljivosti; smisel ohranjanja dediščine je torej v kljubovanju minljivosti vsega. Ohranjena območja in stari predmeti nam dajejo občutek povezanosti s preteklostjo. Preostanki preteklosti imajo funkcijo nekakih otokov stabilnosti in varnosti v nemirnem morju nenehnih sprememb. Preteklost, ki je ne moremo povrniti, je za mnoge neznosna. Vemo, da je prihodnost nedostopna; toda ali je preteklost nepreklicno izgubljena? Ali ni načina, da bi jo poklicali v spomin, da bi jo ponovno izkusili, ponovno doživeli? (Lowenthal 1985: 14). Naraščanje varovane dediščine je potemtakem odraz travme zaradi izgube in spremembe ter strahove pred grozečo prihodnostjo (Lowenthal 1996: 11).

Po Davidu Lowenthalu so najpogostejši načini rabe dediščine trije. Prvi je odevanje preteklih dogodkov in akterjev v oblačila sedanjosti, drugi je izpostavljanje in poudarjanje tistih vidikov preteklosti, ki jih danes občudujemo, tretji pa z zasmehovanjem ali prepuščanjem pozabi tistega, kar imamo danes za sramotno ali škodljivo (Lowenthal 1996: 147, 149). Najstarejša raba preteklosti je bila v službi potrjevanja sedanjost. Ta perspektiva je še vedno običajna v »tradicionalnih« družbah, torej za ljudstva brez pisave, ki so povsem odvisna od človekovega spomina. Preteklost je v takem okolju vir resnice in zaslug; določena oblike delovanja in ravnanj veljajo za pravilne zgolj zato, ker so se zgodila (Lowenthal 1985: 369).

Ljudje najbolj cenimo tisto, po čemer se razlikujemo od drugih; tudi narodi povečujejo tisto, po čemer se razlikujejo od drugih. Posebnosti ne le da porajajo narode, temveč so bistvene za njihov obstanek. Ponosni na svojo edinstvenost, se izogibamo videti podobnosti z dediščinami drugih. V prizadevanju, da bi bili drugačni, svojo dediščino najraje definiramo s pomočjo opozicij. Dediščino pogosto opisujemo glede na to, kar ni; najbolj pomembno je biti drugačen od tekmecev ali zatiralcev (Lowenthal 1996: 234).

Potreba po ohranjanju materialne dediščine. Prakse različne. V obliki muzeja na prostem ali varovanja *in situ*. Oba načina imata svoje prednosti, pomanjkljivosti. Na Slovenskem se je uveljavilo varovanje *in situ*. Izhodišče je bilo avtentičnost. Mnenje je bilo, da je treba ohranjati spomenike arhitekture kraju, kjer so bili izvorno postavljeni. To naj bi prispevalo k večji avtentičnosti teh spomenikov. To stališče utemeljeno na pojmovanju prostora kot tridimenzionalnega. Prostor pa ima štiri dimenzije. Poleg dolžine, širine in višine še čas. Ko se spreminja čas, se spreminja tudi prostor. Objekt, postavljen v enem okolju, celo izgubi na svoji avtentičnosti, ko se okrog njega znajdejo objekti, ki pripadajo k povsem drugemu času in drugemu načinu življenja.

Prvi muzej na prostem je ustanovil leta 1891 Artur Hazelius, ki je v njem hotel prikazati stari način življenja in dela na Švedskem. Muzej je bil na otoku Djurgårdenu v Stockholmu, na kraju z imenom Skansen («trdnjava») (Edenheim 1981: 7). V muzejih devetnajstega stoletja kultura ljudskih množic ni bila zastopana; veljalo je celo prepričanje, da delovni razredi sploh nimajo kulture. Hazeliusa pa je na ustanovitev muzeja napeljalo spoznanje, da je švedska ljudska kultura bogata in vredna varovanja in ohranjanja, toliko bolj, ker se je na svojih številnih potovanjih po Švedskem mogel večkrat prepričati, da je konec devetnajstega stoletja zaradi silovitega procesa modernizacije začela hitro izginjati. Zato je skušal v svojem muzeju ustvariti verodostojno zgodovinsko iluzijo tako v notranjosti stavb, kakor tudi v njihovem okolju. Sprehod po muzeju nudi obiskovalcem priložnost, da spoznajo karakteristično švedsko kulturno krajino, od severa do juga dežele.

Hazeliusov muzej je postal zelo priljubljena in raznovrstna oblika varovanja in predstavljanja materialne dediščine. Zanimanje za ljudsko kulturo je bil od svojega začetka progresiven fenomen, saj je bilo izvorno, gibanje, ki je nastalo kot upor kulturne periferije v Evropi zoper kulturna središča, ki je bilo usmerjeno v premislek identitete in osvoboditve v regionalnem in narodnem pogledu. Nekateri med njimi so v izvrševanju svojega poslanstva zelo uspešni

in učinkoviti, ker nudijo raziskovalcem in obiskovalcem edinstveno možnost za spoznavanje preteklosti in življenjskih slogov predstavljenih družbenih skupin.

REFERENCE

Alexander, Edward P., 1983: *Museum Masters. Their Museums and Influence*. Nashville: The American Association for State and Local History.

Ames, Michael M., 1986: *Museums, the Public and Anthropology. A Study in the Anthropology of Anthropology*. Vancouver: University of British Columbia Press; New Delhi: Concept Publishing Company.

Asworth, Gregory: Heritage, identity and interpreting a European sense of place; v Uzzell and Ballantyne eds. 1998: 112-32.

Boswell, David, and Jessica Evans eds., 1999: *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London and New York: Routledge and The Open University.

Brown, G. Baldwin, 1905: *The Care of Ancient Monuments. An Account of the Legislative and other Measures Adopted in European Countries for Protecting Ancient Monuments and Objects and Scenes of Natural Beauty, and for Preserving the Aspect of Historical Cities*. Cambridge: At the University Press.

Collin de Plancy, J. A. S., 1821: *Dictionnaire critique des reliques et images miraculeuses*. Paris: Guien et compagnie.

Edenheim, Ralph, et al., 1995. *Skansen. Traditional Swedish Style*. London: Scala Books.

Fowler, Peter J., 1995: *The Past in Contemporary Society: Then, Now*. London in New York: Routledge.

Freeman, Edward A., 1853: *The Preservation and Restoration of Ancient Monuments: A Paper Read before the Archæological Institute at Bristol, July 29, 1851*. Oxford in London: John Henry Parker; Bristol: T. Kerslake and O. Lasbury.

- Gross, David, 2000: *Lost Time. On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hewison, Robert, 1989: *Heritage: An Interpretation*; v David L. Uzzell, ed. *Heritage Interpretation. Volume 1: The Natural and Built Environment*, pp. 15-23. London in New York: Belhaven Press.
- Hoyau, Philippe, 1988: *Heritage and 'the conserver society': the French case*; v Robert Lumley ed. *The Museum Time-Machine. Putting cultures on display*, pp. 27-35. London in New York: Routledge.
- Lowenthal, David, in Marcus Binney eds., 1981: *Our Past Before Us. Why Do We Save It?* London: Temple Smith.
- Lowenthal, David, 1985: *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, David, 1996: *Possessed by the Past*. New York and London: The Free Press.
- MacCannell, Dean, 1976: *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. London in Basingstoke: The Macmillan Press.
- Merriman, Nick, 1991: *Beyond the Glass Case. The Past, the Heritage and the Public in Britain*. Leicester: Leicester University Press.
- Murray, David, 1904: *Museums. Their History and their Use*. Glasgow: James MacLehose and Sons.
- Plumb, J. H., 1969: *The Death of the Past*. London: Macmillan and Co.
- Rowlands, Michael. 1994. The politics of identity in archaeology; v *Social Construction of the Past*. Edited by George C. Bond and Angela Gilliam, pp. 129-43. London in New York: Routledge.
- Uzzell, David, in Roy Ballantyne eds., 1998: *Contemporary Issues in Heritage & Environmental Interpretation*. London: The Stationery Office.
- Wittlin, Alma S., 1949: *The Museum. Its History and Its Tasks in Education*. London: Routledge & Kegan Paul.

Jože Hudales²

Nova muzeologija, novi muzeji in kulturna dediščina v muzejih 20. in 21. stoletja

Nova muzeologija, novi muzeji in slovenski muzeji

Po mnenju teoretika muzeologije in poznavalca razvoja muzejev Petra van Menscha (1995: 5) velik del druge polovice 20. stoletja muzejsko sceno zaznamuje »druga muzejska revolucija«, ko naj bi zlasti med letoma 1960 in 1980 prišlo do radikalnih sprememb v muzejih Evrope in po svetu. Podobno kot v času »prve muzejske revolucije« po letu 1900, je tudi v tem obdobju v muzejih prevladala sinergija, predvsem v želji po razvoju muzejev kot družbenih institucij s političnimi vlogami oziroma nalogami. Odločilni preboj pa je, podobno kot v začetku 20. stoletja, spet spremljala nova retorika, ki je dobila oznako »nova muzeologija« (van Mensch 1992: 2-3). V vseh poskusih redefiniranja muzejske teorije in prakse so bile v ospredju ugotovitve o okornosti in izrabljenosti sočasne muzejske prakse; kritizirali so neprofesionalnost muzejev ter zahtevali prenovu muzejskih poklicev v perspektivi družbenih nalog muzejev. Odtod oznaka »community museology«, po kateri so muzeji postali institucije za »opravljanje javne službe« za družbo, povezane z zbiranjem, varovanjem in predstavljanjem kulturne dediščine. »Nova muzeologija« je svoje cilje usmerjala od preteklosti in sedanjosti tudi v razvoj družbe; prihodnost je postajala geslo njihovega delovanja.

Ti prodori muzejske teoretične misli – muzeologije so seveda vplivali na podobo in dejavnost »novih muzejev« tega časa, ki se je prilagajala novim izzivom spreminjajočega se socialnega okolja in časa. Najznačilnejši pečat je spreminjanju zunanje podobe muzejev v drugi polovici 20. stoletja dala McLuhanova teza, da svet »postaja velika vas« (cit. Maroević 1993: 42), kar je spremenilo vlogo muzeja tudi v kulturi prostega časa, povezanega s turizmom in s filozofijo enake in množične prometne dostopnosti vseh krajev na zemeljski obli. V zvezi s tem in v zvezi s spreminjanjem vloge muzejev in njihovo rastočo pomembnostjo v družbenem okolju v katerega so vpeti, so se

² doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

pojavi tudi novi načini prikazovanja in razstavljanja ter komuniciranja v muzejih. V kontekstu teh sprememb se je v muzejih po 2. svetovni vojni nenehno povečevala raznovrstnost in število komunikacij z obiskovalci; večalo se je število dostopnih (poceni) publikacij, brošur, katalogov, spominkov, muzeji so pripravljali številna predavanja, delavnice, strokovna vodstva po muzeju in po »muzejskem terenu«.

Največje spremembe v podobi muzejev druge polovice 20. stoletja pa so se kazale v razstavni politiki muzejev; pač v skladu z rastočim občutkom odgovornosti do publike razstave (muzeja). Muzejske razstave, ki so do tedaj bile razmeroma stalne in dolgo časa nespremenjene, so zdaj postale nekakšen vrh ledene gore, ki je najbolj nazorno pokazal uspešnost dela muzeja in je bil za javnost najpomembnejši (in tudi najbolj viden) del poslanstva muzeja. Muzejske razstave v muzejih so se zato vse pogosteje spreminjale in v muzejih sta postala v zvezi s tem ključni besedi interpretacija in komunikacija. Pri tem mislimo predvsem na nenehno pripovedovanje (interpretacije in reinterpretacije) zgodb o muzejskih predmetih in prevajanje teh zgodb v muzejski jezik, ki ga bo publika razumela. V skladu s tako percepcijo razstav so se pojavile mnoge inovacije v tako imenovanem »razstavnem kompleksu« muzejev (Lewis 1993: 15). Take nove postavitve so, tako kot sploh muzejsko-razstavni kompleks dela v muzejih v drugi polovici 20. stoletja, nenehno zahtevale dodatne specializacije za postavljanje razstav. Razstave so vse bolj postajale timsko delo in rezultat je bil pogosto muzejska razstava, ki jo spet lahko označimo za »dom muz« - museion.

V Evropi nekoliko specifičen (vendar v temeljnih potezah podoben) razvoj muzejskega prostora kaže gibanje EMYA (European Museum of the Year Award), ki je pod vodstvom Kennetha Hudsona že od leta 1977 pripravlja tekmovanje, na katerem strokovna žirija, sestavljena iz najpomembnejših predstavnikov evropskega muzealstva, vsako leto izbira najboljše muzeje Evrope. Najpomembnejše merilo odličnosti muzejskih postavitev v okviru tega gibanja je že kmalu (predvsem pa od devetdesetih let 20. stoletja dalje) postalo »public quality of museum«. V tem kontekstu je postalo glavno strokovno in muzeološko vprašanje, kako so v muzejih pripravljene na različne skupine obiskovalcev, kako animirajo starejše, mlajše in najmlajše obiskovalce, kakšne programe obiskov pripravljajo zanje. Pomemben je postal koncept sprejema obiskovalcev, ki mora biti predvsem prijazen. Ob tem se je Kenneth Hudson zavzemal tudi za visoko razvit koncept v različne javnosti

usmerjenega delovanja muzejev, muzejskih trgovin, muzejskih kavarn ipd., ki naj bi bil vedno na voljo obiskovalcem in ne samo njim.

To je za mnoge sodobne muzeje tudi glavna poteza koncepta razvoja, v katerem pomeni pomembno merilo uspešnosti in kvalitete muzeja vpetost v okolje, v katerem deluje, dejavnosti, ki promovirajo muzej kot kulturno središče v okolju, in nenazadnje tudi uspehi pri financiranju muzeja. V tako spremenjenem polju dejavnosti muzejev je merilo kvalitete muzeja postajala tudi profesionalna raven kadrov v muzeju; ta se je v zahodnoevropskih in ameriških muzejih v zadnjem desetletju 20. stoletja znatno dvignila. Vse več kustosov je dobivalo sodobno in aktualno znanje in veščine in vse več muzejev je zaposlilo kustose, ki poleg strokovnega področja obvladujejo tudi znanje in veščine s podočja marketinga, managementa, oblikovanja, informatike ipd.

Ob tej množici usmeritev in »receptov« za dobre sodobne muzeje je nemogoče izločiti najboljšo, saj je »pravih« usmeritev več; vsekakor pa so najpomembnejši in najopaznejši trendi muzejev v drugi polovici 20. stoletja nakazali, da so se sodobni muzeji proti koncu 20. stoletja vse bolj obračali k zadovoljevanju potreb muzejske publike, ki je postajala vse bolj raznolika – muzeji pa so pritegnili obiskovalce, ki jih prej niso imeli. Klasični muzejski obiskovalec – ogledovalec je vse bolj izginjal. Hkrati je naraščal interes lokalne publike in skupnosti za »svoje muzeje« in s tem je naraščala podpora skupnosti muzeju. Muzeji so postajali mnogo bolj umeščeni v svojo skupnost in postajali centri za učenje, promocijo in dokumentacijo dediščine. Najpomembnejše poteze »novih evropskih muzejev« pa zagotovo zadevajo vlogo muzejev v družbi; muzeji se poskušajo aktivno, ažurno in aktualno odzivati na dogajanja v družbi, sodobnost in prihodnost postaneta prav tako pomembni torišči delovanja »novih muzejev« kot preteklost, dokumentiranje in razstavljanje sodobnosti pa pomembna kakovost muzejskega dela.³

Ob koncu 20. stoletja so ti problemi in hkratni razvoj številnih znanosti, ki del svojih raziskovalnih in interpretativnih programov uresničujejo v muzejih, vodili v nov muzejski diskurz, ki je tokrat potekal v okviru številnih »družbenih« znanosti, zlasti pa antropologije in sociologije, ter odkril tudi

³ Eden najpopolnejših programov muzejskega dokumentiranja sodobnosti je prav gotovo švedski projekt, imenovan SAMDOK, ki je leta 1977 nastal kot plod globalne analize zbirk in predmetov švedskih muzejev. Vzpostavili so organizirano in sistemsko zbiranje in dokumentiranje sedanosti na podlagi izbranih in določenih kriterijev.

nekatero šibke točke »nove muzeologije« in »novih muzejev« 20. stoletja, ki jih bodo reševali šele muzeji novega stoletja in tisočletja.

Po drugi strani pa se je izjemno povečevalo zanimanje za muzeje; javnosti in občil, prav tako pa je hitro naraščalo akademsko zanimanje zanje. Po mnenju Sharon MacDonald se je v zadnjem desetletju 20. stoletja vse bolj množila teoretična produkcija, ki je poudarjala prednosti muzejev: stabilnost in stalnost institucije, njeno avtentičnost, položaj v nacionalnih državah. Njihovo število je raslo z neverjetno hitrostjo (MacDonald 1996: 1). In ne samo število, rasle in dobesedno razcvetale so se različne muzejske oblike in vsebine, ki so upoštevale interese in želje lokalnih skupnosti, nastajali so ekomuzeji, »people's show exhibitons«, kulturne hiše z močno pedagoško-dediščinsko dejavnostjo, rasla je uporaba novih tehnologij in novih medijev, ki so omogočili interaktivnost v muzejih, ki so pri tem postajali bolj podobni »lunaparkom«, »disneylandom« ali gledališčem kot tradicionalnim muzejem (MacDonald 1996: 2). Tudi pomen muzejev v procesih globalizacije je rasel; muzeji so bili že zaradi svojega števila in razširjenosti globalni razširjevalci podob in idej. Nove oblike in vsebine muzejev, ki so bile hkrati vedno novi odgovori na izzive, so po drugi strani ob krizi privedli do revitalizacije muzejskih institucij. Ta kontradiktorna in ambivalentna narava muzejev je muzeje napravila za ključno kulturno točko našega časa. Skozi muzejske razstave se neizogibno in vsakodnevno zastavljajo vprašanja o znanju in moči, o istosti in različnosti, o trajnosti in minljivosti. Muzeji so postali globalni simboli današnjega sveta, skozi katerega se reprezentira status in se izražajo lokalne in regionalne skupnosti. Prav tako postajajo subjekti apropiacije in boja za lastniško pravico nad njimi (MacDonald 1996: 2).

V novejših razpravah o muzejih (podrobneje Hudales 2005: 411-14, 424-25) prevladujejo teme, ki po eni strani poudarjajo prednosti muzejev, stabilnost in stalnost institucije, njeno avtentičnost, pomemben položaj, ki jih zavzemajo v nacionalnih državah. V teh novih muzejih imamo opravka z naraščajočo uporabo novih tehnologij in medijev, ki omogočajo interaktivnost v muzejih. Muzejske razstave (z uporabo klasično pojmovane dediščine) v takih muzejih predstavljajo le eno od številnih oblik muzejske komunikacije. Te naj bi spodbudile nove dejavnosti in produkcije dogodkov in razstav, ki bodo v muzeju omogočali slišati mnogo glasov in videti različne poglede.

A po drugi strani imamo v drugi polovici 20. stoletja spet opraviti z (nenehno?) krizo muzejev, ki je v zadnjem desetletju 20. stoletja muzeje spet marsikje

(kljub neverjetno hitri številčni rasti) soočila z neprestanimi in neusmiljenimi vprašanji: komu so muzeji namenjeni, kakšna naj bi bila njihova družbena vloga. Temu se je pridružilo konkurenca elektronskih medijev in drugih načinov industrije preživljanja prostega časa in padajoče število obiskovalcev, neuspehi pri privabljanju marginalnih družbenih skupin v muzej oz. tistih kategorij prebivalstva, ki doslej niso bili »muzejski uporabniki« in progresivno naraščajoči stroški muzejev za odkup vse dražjih muzejskih predmetov in naraščajoči stroški hranjenja in ohranjanja muzejskih zbirk. Tako je tik pred koncem stoletja in tisočletja postala vprašljiva družbena vloga muzejev, »opravičljivost« njihovega obstoja in mnogi avtorji so zastavili vprašanje, ali muzeji še sodijo med najpomembnejše institucije sodobnega sveta. Skratka, resno je bilo postavljeno vprašanje, ali muzeje sploh še potrebujemo, in zakaj. Pri odgovarjanju na ta vprašanja mnoge niso zadovoljevali najpogostejši odgovori o neprecenljivi vrednosti muzejev zaradi dediščine, ki jo hranijo, o nezamenljivosti in nepogrešljivosti muzejev zaradi njihove pedagoške vloge in dejstva, da muzeji (tudi) ponujajo in proizvajajo znanje (Hooper-Greenhill 1992: 1). Nezadovoljivi odgovori so prihajali predvsem iz muzejske prakse in Tomislav Šola (1992) sodi, da večina strokovnjakov v muzejih ni sposobna dovolj jasno opredeliti vloge muzejev v družbi in ciljev muzejev, razen običajnih floskul o muzejih, katerih cilji so povezani s skrbjo za prihodnje generacije, s hranjenjem kolektivnega spomina in z ustvarjanjem (proizvodnjo) in prezentacijo znanja. Skratka: skorajda vsi cilji in dolgoročne vizije razvoja muzejev so bili tik pred koncem stoletja in tisočletja (ali pa vsaj v zadnjem desetletju tisočletja) izzvani in meje med muzeji in nekaterimi drugimi institucijami so postale tako prepustne, da so mnogi muzeologi celo izjavljali, da pravzaprav ne vemo več, kaj muzej je.

A drugačnih odgovorov iz muzejev in iz muzejske prakse je malo. V muzejih preprosto primanjkuje znanja: najprej teorije muzejskega dela in dediščine in nato zagotovo še marsikaterega drugega. Tomislav Šola poudarja, da že tisti muzejski strokovnjaki, ki so vsaj malo večji marketinga (ali marketinški strokovnjaki), lahko precej bolj natančno povedo, kaj je »narava muzejske institucije«, saj mora muzejski marketing natanko definirati muzejski proizvod, prav tako pa tudi muzejskega uporabnika, in seveda s tem natančneje definira tudi najpomembnejše cilje muzejskega dela in strategije, kako jih doseči. Na tako nedomišljenost muzejev, muzejskega dela in dediščine v muzejih opozarja tudi Eileen Hooper Greenhill, ki meni, da muzeji in njihova vloga še niso bili podvrženi dovolj strogim oblikam kritične analize,

kakršne so bile že deležne šole in mediji, ki opravljajo podobno pedagoško vlogo in prav tako »proizvajajo znanje« (Hooper-Greenhill 1992: 3).

Ne glede na to pa je vendarle že mogoče reči, da je za sodobne muzeje najpomembnejša njihova družbena vloga, ki se je v zadnjem desetletju zagotovo spremenila; tradicionalni koncepti oblikovanja nacionalne, regionalne, lokalne oz. krajevne ali individualne identitete, ki so jo pretekla desetletja krepili in oblikovali (tudi) muzeji, se ruši oziroma jo zamenjujejo »hibridne«, nestanovitne, premikajoče oziroma fluktuirajoče identitete (Lukšič-Hacin 1995: 95), ki jo povzročajo splošne družbene spremembe. Socialna, geografska in različne druge vrste mobilnosti v družbi omogočajo nenehno srečevanje, križanje in prepletanje skupinskih in individualnih identitet; etnična identiteta z identiteto po premožnosti, po talentih, sposobnostih, s spolnimi, razrednimi, seksualnimi identitetami, identitetami po poklicnem statusu ipd.

V novem stoletju bo najpomembnejša funkcija muzeja, kot vse kaže, mnogo bolj povezana z neke vrste kulturno akcijo kot s hranjenjem dediščine, njenim proučevanjem ter prezentacijo. Richard Sandell (2002) je tako prepričan, da imajo muzeji 21. stoletja dobre možnosti, da se uveljavijo kot agensi socialnih sprememb. Toda ne glede na to, da v muzejih raste konsenz o potrebi po širjenju dostopa do muzejev in razširjanju njihovega poslanstva med najbolj različne profile obiskovalcev, pa še zelo redki muzeji zavestno raziskujejo to svojo novo družbeno vlogo, potrebe in možnosti svojega družbenega angažmaja, možnosti vplivanja na družbena in socialna vprašanja, s katerimi se sooča njihovo okolje itd. (Sandell 2002: XVII). Med novimi družbenimi vlogami in nalogami muzeja tako vse bolj izstopa tudi muzejski prispevek k boju proti družbenemu in kulturnemu izključevanju in mnogi sodobni muzeji se trudijo namesto etnične ali kakšne drugačne homogenosti odsevati multikulturalizem, kulturne razlike vseh vrst in barv ne glede na to, ali gre za etnične, rasne, spolne, religiozne, razredne ali katere druge. Taka muzejska usmeritev je temeljna postavka novega muzejskega »mainstreama«, družbenega aktivizma muzejev, ki je usmerjen k zelo pluralnim ciljem, muzejski kritiki in podobnim vsebinam. Najbrž muzejska vloga ne more biti v tem pogledu najbolj odločilna, zagotovo pa je lahko pomembna; »skupaj z drugimi institucijami so muzeji pomembni člen prepoznavanja in definiranja družbenih vprašanj in težav, s katerimi se srečuje njihovo okolje« (Sandell 2002: XVIII). In kot meni Eilean Hooper Greenhil: znanje v muzeju prihodnosti ne bo več monolitno in ga ne bodo ustvarjali in posredovali le muzejski

kustosi, temveč bo fragmentirano in večglasno. To bo kakofonija glasov, ki bodo predstavljali celo lestvico pogledov, izkušenj in vrednot in glas muzeja bo v tem mnogoglasju samo eden izmed številnih (cit. Rovšnik 2001: 23). Toda v svetu se zaenkrat le malo muzejev zaveda te svoje bodoče vloge in muzeji in muzejski delavci so še vedno v večini prepričani o tem, da je zbiranje, ohranjanje in predstavljanje dediščine njihova primarna vloga, ki izvira iz njihovih posebnih avtonomnih nalog in lastnosti.

Ob tem se zdi zelo spodbudna vizija muzejske prihodnosti, za kakršno si bodo prizadevali v enem največjih kompleksnih muzejev modernega sveta - v National Museum of Science and Industry (NMSI) v Londonu (njegove »depadanse« so tudi londonski muzej železnice, muzej fotografije, filma in televizije, in muzej znanosti v Wroughtonu). Muzej je pomladi 2001 izdal knjižico svojih pogledov na to, kakšno vlogo bi morali igrati muzeji v 21. stoletju (Hewitt 2002). Med najpomembnejše naloge »svojih muzejev« v 21. stoletju so zapisali, da želijo ljudi (ne samo obiskovalce, ampak tudi skupine iz okolja, ki praga njihovega muzeja še niso prestopili) zaplesti v »dialog, s katerim ustvarjajo pomene preteklosti, sedanosti in prihodnosti«. Če bi muzeji samo pripovedovali zgodbe preteklosti, bi bilo njihovo delo že zdavnaj opravljeno; »nismo zato tukaj, da bi ljudem pripovedovali, kaj in kako naj mislijo, ampak zato, da bi jim omogočili misliti, in najpomembnejše, da bi nato delovali« (Hewitt 2002: 3). S svojim delom se želijo ljudi povezati v muzejsko družino in vanjo vključiti vsakogar v »današnji Britaniji ne glede na to, ali je star ali mlad, reven ali bogat, ne glede na to, ali je iz Somalije ali iz Surreya« (Hewitt 2002: 5). In nazadnje bodo »nadvse odločno napadali idejo muzeja kot statične, nefleksibilne, nezavedajoče se, nepoučene, zakotne, osamljene in nadute, sami sebi zadostne institucije. Nič več ne bodo pasivni, iz »arhivistov« bodo postali »aktivisti«, ki hlepijo po tem, da bi naredili velike stvari, da bi napravili močan vtis in imeli močan vpliv, ne glede na napore. NMSI želi spremembe. Velike spremembe, ne malih. Želijo večje množice, ki bodo vstopale skozi njihova vrata. Želijo doseči publiko, ki je običajno muzeji ne pritegnejo. Želijo ji pripovedovati zgodbe, ki so ostale nepovedane, in želijo ponovno (in nenehno) preveriti zgodbe, ki so jih že slišali. Želijo povečati priložnosti, ki jih nudijo za izobraževanje ljudi, in želijo prevzeti daleč bolj nepopustljivo držo in vlogo v celotni skupnosti (Hewitt 2002: 50). Takšne naloge so si postavili muzeji, ki jih na leto obišče več kot tri milijone ljudi; in več kot tri milijone ljudi vsako leto obišče tudi njihove spletne strani.

Podobna vizija muzejev je prevladala tudi na konferenci mednarodnega muzejskega sveta ICOM v Barceloni leta 2001. Ko je predsednik ICOM-a Jacques Perat govoril o muzejih, kakršne bi potrebovali ali si jih želeli v 21. stoletju, je poudaril, da sicer varovanje in ohranjanje dediščine ostaja velika naloga muzejev (Perat 2001: 3), vendar »muzeji, veliki in mali, kakršni koli so že njihove zbirke ali tip institucije – morajo predvsem igrati (naj)pomembnejšo vlogo v svojem (mestnem, lokalnem, regionalnem, nacionalnem) okolju«, saj ni trajnostnega razvoja brez kulturnega razvoja. Kako lahko muzeji izpolnijo to nalogo, s kom, s kakšnimi sredstvi, je v svetu hitrih sprememb, novih tehnologij, v svetu triumfa prostega trga kapitala in v svetu »neizprosne prednosti« globalizacije sicer zelo težko ugotoviti. V vsakem primeru pa muzeji morajo razmišljati o tem spreminjajočem se svetu in marsikatero idejo (in predsodek) o muzejih prilagoditi spreminjajočemu se svetu in iskati odgovore na vprašanja, ali in koliko se muzejske dejavnosti lahko posvečajo »biznisu«, koliko in kako so lahko stroškovno učinkoviti, in predvsem, kako lahko različni elementi družbe zajamčijo preživetje in razvoj muzejev (Perat 2001: 3)?

Takšna vprašanja vsekakor zaslužijo pozornost in premislek: »če nam je vseč ali ne, včerajšnji muzeji, ki so bili samo mesta študija in (zasebnega) zadovoljstva, so prišli do konca razvoja. Preživeli bodo samo, če se bodo postavili v srce – v jedro svojih skupnosti in se ji popolnoma odprli. Samo tedaj bodo te skupnosti (pa naj gre pri tem za lokalne, regionalne ali nacionalne oblasti, sponzorje, pokrovitelje, ljubitelje ali prijatelje) muzejem zagotovile potrebna sredstva za obstanek in razvoj. Muzeji morajo sami privabiti, očarati svojo okolico (skupnost) in v njej najti potencialne (tudi) finančne podpornike in razviti svoje lastne vire razvoja – take muzeje si želimo in potrebujemo« (Perat 2001: 3).

Tudi celotna struktura profesionalnega dela na področju muzejev se spreminja in se bo spreminjala še močneje. Visoko izobraženi kadri s področja posameznih »muzejskih matičnih znanosti«, ki so doslej praviloma zelo samostojno presojali, kaj je dediščina z njihovega ožjega strokovnega področja, bodo v muzejih vse bolj potrebni le v posameznih fazah muzejskega dela in zato zaposleni le občasno kot svetovalci. Muzeji pa bodo vse bolj potrebovali večje število izobraženih ljudi na področjih managementa, marketinga, osebja z znanjem in veščinami tipa, »kako voditi posle« in »kako zaslužiti (pridobiti) dodaten denar« ipd. Tudi število prostovoljcev, ki bodo muzejem s svojim znanjem pomagali v prostem času, bo raslo. Te spremembe so vse bolj vidne in

opazne tako v celotni strukturi odborov mednarodnega muzejskega sveta ICOM, v kateri vse več ljudi ni redno zaposlenih v muzejih. Prav tako se novim potrebam muzejev prilagajajo v okviru tako imenovanih muzejskih študij, v katerih veščine, povezane z managementom in marketingom, dobivajo pomembnejše mesto (van Mensch 2002).

Dediščina v »novih muzejih«

Zaradi takšnih spremenjenih okoliščin je mogoče pričakovati, da se bodo mnoge stvari v zvezi z muzeji spremenile – število muzejev najbrž ne bo več naraščalo in tradicionalni muzeji ne bodo edini očitni prostor oziroma institucija, ki bo hranila muzejske predmete, kot je bilo doslej. Prav tako se vse bolj kaže, da bomo v novih muzejih konca 20. in začetka 21. stoletja imeli opravka z »novo dediščino«, ki bo morala ustrezati novi družbeni funkciji in nalogam muzejev. Toda vsebina, značaj in vloga dediščine v muzejih se je skozi celoten razvoj muzejev spreminjala in sodobnost tako ne bo nobena izjema; zagotovo pa bosta »varovanje in ohranjanje dediščine ostali velika naloga muzejev« (Perat 2001: 3).

Vsekakor pa je (in bo) dediščina precej bolj ogrožena, kot je kazalo še pred kakšnim desetletjem ali več, ko se je zdelo, da je dediščina v muzejih »za večno«. Ogrožena je zaradi netolerance, pohlepa, vojaških spopadov (vojne) in naravnih nesreč, prav tako pa bo ogrožena tudi tam, kjer bodo muzeji morda postali odvečni. Tam, kjer so danes percepcije vloge (imidž) muzeja slabe oziroma nizke v primerjavi z drugimi institucijami, kjer za isti ali manjši denar druge institucije opravljajo podobne funkcije kot muzeji, tam ne ostaja veliko razlogov za obstanek muzejev v 21. stoletju. In res se že marsikje dogaja, da muzeje preprosto zaprejo, osebje odpustijo in zbirke (raz)prodajo. Osnovna funkcija muzejev – ohranjanje dediščine – je torej tudi v takem primeru lahko ogrožena. In če muzeji ne bodo propadali, bodo zagotovo vse bolj pogoste popolne preнове muzejev, ki bodo skušali v skladu z zahtevami časa temeljito spremeniti svojo podobo in filozofijo, kar seveda pomeni tudi celovito revizijo in prevrednotenje muzejskega fundusa – dediščine, ki jo je muzej včasih zbiral stoletje in več.

Dejstvo je, seveda, da sta se tudi vsebina in pomen dediščine v muzejih v zadnjih dveh ali treh desetletjih temeljito spreminjala, skupaj z muzeji. Predvsem postmoderno pojmovano dediščino najdemo tudi zunaj muzejev in

je predmet obravnave in pozornosti različnih »muzejem podobnih« in »nepodobnih« dejavnosti in institucij. S podobno definirano dediščino kot muzeji se namreč ukvarjajo tudi v okviru arhivistike, bibliotekarstva, konservatorstva in še katere izmed akademskih disciplin. Tudi tam med svoje najpomembnejše naloge štejejo zbiranje, obdelavo in proučevanje ter zaščito in prezentacijo dediščine. Pri tem je treba seveda še upoštevati, da so nekateri elementi dediščine, s katerimi se ukvarjajo navedene vede in institucije, (vsaj deloma) različni (Šola 1997: 235).

Tudi zato je muzeolog Tomislav Šola že leta 1982 v muzeološko metodologijo in terminologijo skušal vpeljati heritologijo kot izraz širokega in celovitega pojmovanja dediščine. Nekaj let kasneje je Šola uvedel izraz mnemozofija kot tretjo fazo razvoja muzeologije in njenih teoretičnih podlag. S tem izrazom je označil splošno teorijo (filozofijo) dediščine, ki temelji, kakor nakazuje njeno ime, na kategorijah spomina in modrosti (Šola 1997: 232-37). Vsekakor pa naj bila mnemozofija usmerjena na vse vrste dediščine, ne le na »uradno«, ki so jo zbirali v »muzejem podobnih« institucijah. In ker bodo tradicionalne meje med »dediščinskimi« institucijami še naprej padale, Šola predlaga celo nekakšen »solarni sistem« skrbi za dediščino, v katerem bi bila »dediščina v centru in muzejske institucije le eden izmed mnogih enakih planetov okoli nje«.

Spremembe se bodo zagotovo odrazile tudi na področju izobraževalnih programov za potrebe varovanja dediščine. Nekateri najpomembnejši teoretiki muzeologije menijo, da bo spremenjeno vrednotenje dediščine pripeljalo do uvajanja bolj kompleksnih in celovitih programov za študij dediščine (van Mensch 2002). Tudi na akademiji Reinwardt v Amsterdamu, ki slovi kot ena najpomembnejših izobraževalnih ustanov za to področje, se upirajo »muzeocentričnosti« svojega programa in se izogibajo izrazu »muzejske študije« ter uporabljajo izraz muzeologija za široko zasnovan študij dediščine. Drugje (Toronto in v ZDA) vse bolj uporabljajo izraza »cultural studies« in »heritage studies«.

Pomen dediščine in teoretičnih razmislekov o njej ter kritika konceptov muzejev in dediščine je torej v muzeologiji zadnjih desetletij naraščal. Eden od razlogov je tudi dejstvo, da smo bili zadnji četrtini 20. stoletja »izpostavljeni« procesu dediščinjenja sveta (»heritage-isation«), kakor je David Lowenthal (1985; cit. po Urry 1996) označil prevladujoče in trendovske načine, kako sodobna (britanska) družba varuje oziroma ohranja svojo preteklost:

»nostalgija je okužila in privlači ter privablja večino družbenih slojev. Lovci na prednike – rodoslovci - iščejo svoje korenine, milijoni se drenjajo v 'historičnih hišah', starine so se polastile srednjega razreda, spominkarstvo je osvojilo in zavzelo celo tržišča s prehrambenimi izdelki. Povsod opazimo rastoč odpor proti sedanosti in naraščajoče hrepenenje po preteklosti« (1985; cit. po Urry 1996: 52).

V tem pogledu je, seveda, neizpodbitno dejstvo, da bodo muzeji sicer še vedno ostajali tudi skladišča tradicionalnih, celo »umrlih« kultur, in predmeti bodo morali biti ohranjeni kot spomin iz spoštovanja in kot dar/davek preteklosti. Toda po drugi strani se morajo muzeji izogniti antikvarnosti (historiziranju) in nostalgiji po preteklosti. To lahko storijo tako, da se mnogo bolj kot doslej začnejo posvečati sodobnosti. Vsekakor pa to tudi pomeni, da morajo v muzejsko delo nujno vključevati nosilce muzejskih predmetov; originalne lastnike ali njihove potomce ali pa še na kakšne drugačne načine (ki jih na primer ponuja historična antropologija) iskati »native voice«, ki bi pomagal razumeti kontekst kultur(e), ki je vtisnjen v muzejske zbirke. Tudi če to pomeni repatriacijo dobršnega dela muzejskega gradiva v izvorna kulturna okolja. Toda izkušnje kažejo, da stiki muzejev s subjekti (živimi in umrlimi) njihovih zbirk rojevajo nove vrste znanj. Take zbirke preteklosti in sedanosti bodo postale po mnenju Arjuna Appadurajja »skladišča in veleblagovnice kulturnih scenarijev« in ravno v tej obliki vir človeške kreativnosti v okolju. In prav muzeji bi morali nenehno pospeševati njihovo uporabo v lokalni skupnosti. In seveda: muzeji bi morali interpretirati stare in nove kulture skozi perspektivo strpnosti in tolerantnosti: »privzganje ponosa ob dosežkih lastne kulture skupaj z radovednostjo in spoštovanjem do drugih kultur določajo muzejsko pot prihodnosti« (Young 2002: 3).

Tudi proces globalizacije, ki je v zadnjem času spreminjal pomen muzejev, bo imel pomemben vpliv na dediščino v muzejih. Muzeji so bili že zdavnaj zaradi svojega števila in razširjenosti globalni razširjevalci podob in idej. Po drugi strani pa globalizacijski trendi nudijo muzejem še druge izzive; antropologi opažajo, da je adaptacija zahodnega ali ameriškega kulturnega vpliva sicer totalna, toda na lokalnih ravneh se vedno pokažejo lokalne značilnosti. Participacija v procesih globalizacije pomeni vskočiti v procese »kulturne homogenizacije in kulturne heterogenizacije«, kot globalizacijo vidi sociolog Roland Robertson (cit. Young 2002: 3), pri čemer se pritisku homogenizacije upira na tisoče lokalnih izrazov (»heterogenising difference«). Prav zbiranje in dokumentiranje teh »hibridnih kulturnih oblik«, ki jih proizvaja globalizacija

in se pojavljajo na klasičnih antropoloških in etnoloških muzejskih terenih, se zdi ena pomembnejših nalog muzejev danes. In nazadnje spremenjen odnos do dediščine v muzejih kaže tudi tako imenovana neoprijemljiva dediščina, ki za muzeje in muzejske delavce postaja eno od najpomembnejših področij bodočih raziskav.

Slovenski »novi« muzeji v drugi polovici 20. stoletja

Obsežnejše analize in pregledi razvoja slovenskih muzejev v drugi polovici 20. stoletja še niso bili opravljeni; nekaj delnih (časovno ali vsebinsko omejenih) in (pre)kratkih pregledov (Petru 1970; Brumen 1987; Horvat 2001; Hudales 2001; Rovšnik 2001) pa vendarle že daje nekaj opor za ocenjevanje razvoja. Vendar dediščina v današnjih muzejih še nosi neizbrisen pečat dejstva, da so muzeji bili (v petih stoletjih razvoja) in še vedno ostajajo institucije, v katerih so »svet« vedno znova razvrščali in urejali, institucije, v katerih se »svet« ob pomoči materialnih objektov še vedno uresničuje, razlaga, institucije, v katerih posredujejo sliko o njem (Prösler 1996: 22). Prav tako so muzeji že več kot dve stoletji »skladišča kolektivnega pomnjenja« in imajo velik vpliv na javni diskurz v družbi. Prav oni so artikulirali sporočila o nacionalnih identitetah, o odnosih do »drugih«, njihovem in »našem« položaju na evlucijski lestvici in o razlikah med njimi in nami (Barfield 1997: 332). Ravno ta del zgodbe o razvoju muzejev pa je še vedno v veliki meri ostal nenapisan, in dokler »politična zgodovina« muzejev ne bo znana bolje kot le v najsplošnejših potezah, v muzejih postmoderne »kakofonije multikulturalnosti« ne bo mogoče povsod in dobro slišati. Če to velja za evropske in svetovne muzeje, še toliko bolj drži za slovenske muzeje, ki imajo napisano svojo zgodovino šele v najbolj grobih potezah.

Te kažejo, da smo pri nas kljub skromnim materialnim osnovam z majhnim časovnim zaostankom vendarle sledili evropskim vzorom in jih večkrat tudi dosegli. Različni viri in poročila kažejo najprej dokaj osamljen evropski muzejski dosežek Janeza Valvasorja, ki je bil zaradi razprodaje njegove zbirke poceni zapravljen, nato pa precej živahnejšo sliko muzejskega razvoja šele celo stoletje po njem. Jedro tega razvoja je bil seveda baron Žiga Zois in za njim Valentin Vodnik, ko sta skupaj z drugimi razsvetljenci pri nas spet ujela stik z evropskim muzejskim razvojem; vendar je bil ta, žal, kmalu nato spet izgubljen. Tudi zdaj spet za celo stoletje. Zagotovo pa smo »muzejski vrh« dosegli z Matijo Murkom in njegovim člankom o »narodopisni razstavi

češkoslovenski« leta 1895, kjer je Murko posebej izpostavil zbiranje »starin« kot vira spoznanj in raziskovanj ter razgrnil pred svoje bralce muzejski program, ki še danes zveni prepričljivo in sodobno. Matija Murko je tako v naše razmere poskušal prenesti češko muzejsko izkušnjo narodopisne razstave, s kakršno so Čehi dosegli in presegli takratno evropsko raven muzejske misli in na vrhu ostali skoraj vse do danes. Praga in predvsem Brno sta v drugi polovici 20. stoletja predstavljala eno najpomembnejših žarišč evropske muzejske misli.

Pred Murkom in po njem pa so sledila leta »muzeološke tišine«, predvsem v prvem slovenskem muzeju, ki je bil sicer ustanovljen že leta 1821, vendar se v njem muzeološka oziroma muzejska misel ni razmahnila. Podobno je bilo tudi v drugih zgodnjih slovenskih muzejih. Tudi etnologija je v prvih slovenskih muzejih imela manj pomembno vlogo; očitna je bila prednost prirodoslovja, arheologije, kulturne zgodovine in umetnostnih muzejev – galerij, tako kot tudi sicer v evropskih muzejih 19. stoletja. Edino izjemo bi lahko našli v mariborskem muzeju. Zelo verjetni razlog je bil močnejši vpliv Matije Murka na krog izdajateljev *Časopisa za zgodovino in narodopisje* in poznejši vpliv Franja Baša, ki je botroval nastanku in razvoju tega muzeja. Tudi še po letu 1945 je bil Baš, skupaj z Borisom Orlom, Angelosom Bašem in Josipom Malom edini pisec muzeoloških člankov pri nas.

Franjo Baš je že kmalu po začetku obravnavanega obdobja (1951) opazal večjo družbeno vlogo povojnih muzejev, medtem ko so bili predvojni muzeji predvsem zbiralci in varuhi znanstvenega zbranega gradiva, sicer pa so imeli v odnosu do publike predvsem reprezentančno vlogo. Baševi »sodobni muzeji« (sredi 20. stoletja) so postali, skupaj s šolami (pa tudi tiskom, radiom in filmom!), »osrednje nazorne izobraževalnice«, ki bi morale biti hkrati tudi »spomeniški varuhi, tolmači in ponazorjevalci« muzejskega gradiva. Franjo Baš je posebej poudarjal pedagoško funkcijo muzejskih razstav, ki so mu predstavljale »psihološko in pedagoško najbolj ekonomsko kulturno sredstvo« (1951: 260–61). Poleg te »multidružbene vloge« muzejev najdemo pri njem tudi zahteve po »multidisciplinarnih« predstavitvah gradiva; zlasti pri razstavah o posameznih naseljih in (muzejskih) »historičnih topografijah«, ki bi »kulturno in gospodarsko zgodovino morale vezati z vsemi zgodovinskimi pomožnimi vedami, zlasti z arheologijo in etnografijo«. Takega pogleda na povezovanje posameznih strok, ki ga je Baš na svoji mariborski razstavi vsaj deloma izvedel tudi v praksi, kasneje vsaj tri desetletja ne zasledimo več.

Vsekakor pa je iz Baševe hkratne analize slovenskih muzejev razvidno, da gre pri zapisanih pobudah predvsem za Baševe poglede na prihodnji razvoj muzejske stroke in muzejev in ne za dejansko stanje. Dejansko stanje slovenskih muzejev je Baš precej bolj kritično ovrednotil in pisal o »muzejski šibkosti«, ki je bila po njegovem posledica predvsem »umetnostnega in estetskega« vrednotenja muzejskega gradiva in s tem poudarjanje samo »reprezentančne vloge« muzejev. Razlog je poiskal v zgodovinskem dejstvu, da so se s kulturno zgodovino ukvarjali predvsem umetnostni in literarni zgodovinarji, z gospodarsko zgodovino pa pravni zgodovinarji, zato se v muzejih ti dve vedi po njegovem mnenju »kot samostojni disciplini nista (dovolj) uveljavili« (1951: 259–60). Podobno meni tudi za etnografijo in »etnografske muzeje«, ki jim je Franjo Baš očital močno jezikoslovno in umetnostno usmeritev, predvsem pa pojmovanje »etnografske kulture kot samo kmečke, ne pa tudi kot delavske in mestne« (1951: 260). Vsekakor pa je Bašev koncept »etnografije« v muzejih treba gledati predvsem v širokem loku zavzemanja za multidisciplinarnost muzejev. Tudi sicer je v Baševem raziskovalnem delu pogosto nemogoče razmejevati med njegovimi geografskimi, zgodovinskimi, arheološkimi, etnografskimi in celo socialnopsihološkimi interesi, kar pa je bilo že označeno za najpomembnejšo odliko njegovega dela (Slavec-Gradišnik 2001: 184, 189). Podobno velja tudi za njegovo muzejsko misel in predvsem za njegovo muzejsko prakso.

Poleg Baša se je za širok koncept kulturno-zgodovinskega muzeja zavzemal zgodovinar Josip Mal, ki bi želel v muzeju poleg »države, vladarjev in vojn« pokazati še »nepolitičen del celokupnega življenja ... s predmeti in starinami, zasebnega dnevnega in domačega hišnega ter poklicnega življenja, kot so stanovanje, obleka, hrana, orodje, način kmetovanja ..., prometna sredstva, družabno življenje, navade in običaje in sploh vse, kar je pomembno v civilizatornem in kulturnem življenju« (1954: 136). Tako pri Josipu Malu, zlasti pa seveda pri Franu Bašu, najdemo za tisti čas mnoge pomembne pobude, ki so muzej, oddelek muzeja oziroma muzejsko razstavo poskušali osvoboditi vezanosti na eno ali drugo muzejsko matično stroko in namesto »disciplinarne strogosti« in razmejevanja ponujale izrazito holističen pogled na teme, ki jih obravnava katera koli muzejska razstava. Holističen pogled na človeka in njegovo kulturo pa je bil tudi sicer značilen predvsem za pisanje Franja Baša, saj je pogosto zapisal zvezo »človek in kultura« in v svojih spisih tudi pri obravnavi posameznih kulturnih prvin pogosto celovito upodobil način življenja (Slavec Gradišnik 2000: 185).

Vrsto kritičnih razmislekov o tedanji muzejski praksi (še posebej naperjeno proti etnološkimi oddelkom pokrajinskih in okrajnih muzejev) je v petdesetih letih 20. stoletja nadaljeval Angelos Baš, zaposlen v Mestnem muzeju Ljubljana (1998: 423–38). V predavanju, ki je bilo predstavljeno leta 1957 in prvič objavljeno šele leta 1998, se je A. Baš zavzel predvsem za resno in poglobljeno muzejsko terensko in raziskovalno delo, ki mora odsevati tudi v muzejskem fundusu predvsem z urejeno, dovolj izčrpno in popolno dokumentacijo (inventarizacijo). Ob vprašanju razstav je Angelos Baš predvsem zahteval solidne znanstvene temelje (raziskave so se mu v primerjavi s terenskim zbiralnim delo zdele močno podcenjene) za vsako razstavo, ki ne sme »izhajati predvsem ali celo samo iz površnih aranžerskih nagibov« (Baš 1998: 429, 432). Posebno pozornost pa bi morali nameniti interpretativnim in ne le opisnim obdelavam gradiva, ki bi se v razstavnih prostorih s sekundarnim muzejskim gradivom (legendami, grafičnimi ponazorili), predvsem pa z različnimi rekonstrukcijami, približale »moderni muzeologiji« (Baš 1998: 433–34). Žal so pobude Franja in Angelosa Baša le redko našle mesto v muzejski praksi in so bile kmalu potem, ko so bile zapisane oziroma povedane, tudi pozabljene (Hudales 1986: 206). Seveda so tu navedena muzejska in muzeološka razmišljanja in vprašanja povezana predvsem z odnosom do obiskovalcev in s pedagoško-»prosvetno« vlogo muzejev, pri Angelosu Bašu pa tudi z vprašanji muzejske interpretacije.

Tudi ocena etnološke muzejske prakse v slovenskih muzejih, ki so po koncu druge svetovne vojne odprli etnološke oddelke, kaže relativno skromno podobo; Angelos Baš se spominja, da v prvem desetletju po drugi svetovni vojni ni bilo velikih razlik od stanja pred njo: »pred drugo svetovno vojno ni bilo etnoloških muzejev oziroma razstavnih zbirk z znatnim deležem etnološkega gradiva. Razen v Etnografskem muzeju v Ljubljani in etnografske (etnološke) zbirke v Pokrajinskem muzeju v Mariboru je bilo delno nekaj zadevnega gradiva v Loškem muzeju v Škofji Loki. V Ptujskem muzeju etnologije ni bilo, bila pa je oktobra 1946 odprta vinarska zbirka. V Sadnikarjevem muzeju v Kamniku ni bilo omembe vrednega etnološkega gradiva, kaka drobtinica bi se seveda našla ... Zato pa je v EM v Ljubljani direktor Boris Orel ... v muzej uvedel vzoren red; pars pro toto: v njegovem času ni bilo pri nas nikjer tako natančno napisanih muzejskih inventarnih knjig, kot so jih imeli v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in Etnografskem muzeju v Ljubljani. Orlovo urejanje Slovenskega etnografa in vodenje 17 ekip za zbiranje terenskega gradiva pa zasluži posebno oceno« (Baš 2001: 5–6). Še celo naslednje desetletje je bilo stanje etnologije v drugih slovenskih muzejih

podobno; v celjskem muzeju se z etnologijo niso veliko ukvarjali,⁴ v mariborskem muzeju pa je po Franju Bašu etnologijo prevzela Tončica Urbas, ki je do odhoda v Beograd skrbno nadaljevala muzejsko dokumentacijo in bila ena redkih slovenskih etnologinj, ki je poleg strokovnega in znanstvenega dela razvila razstavno dejavnost in imela številna predavanja. Tudi v Belokranjskem muzeju je »vsestransko plodno« (torej tudi na etnološkem področju) deloval pisatelj Jože Dular (Baš 2001: 5–6).

Do začetka šestdesetih let 20. stoletja sta med etnologi torej obsežno muzejsko dejavnost razvijala na področju tehničnih muzejev le Franjo Baš in Boris Orel; v ocenah poslednjega je prevladalo predvsem priznanje njegovega izjemnega prispevka k zasnovi in vodenju obsežnega terenskega dela etnografskega muzeja vse do Orlove zgodnje smrti (Škafar 1993: 5) in seveda tudi priznanja zaradi urejenosti muzejskega strokovnega dela«, dokumentiranja ipd. (Baš 2002: 6). Orlovi muzejski oziroma muzeološki premisleki pa so bili očitno precej bolj obrobni in so zadevali bolj ali manj le ob glavni problem muzeja – pomanjkanje prostora: »Razstavna dvorana (je) sila nepregledna, prenatrpana z vitrinami, v katerih so predmeti na gosto razstavljeni ... nobenega sistema niti pregleda, da ne govorimo o drugih višjih razstavnih vidikih, ki v takem položaju niso mogli priti do izraza« (Orel 1948: 115). Ker rešitve prostorske stiske še dolgo ni bilo, so Orlovi »drugi višji razstavnih vidiki« ostali nerazdelani in Orel v tem pogledu ni dosegel siceršnje strokovne ravni svojega dela v muzeju. Toda še mnogo kasneje smo lahko ugotavljali (Hudales 1986: 206), da podobno kompleksno zasnovanih muzejev, kot sta jih predlagala Baš in Mal, v Sloveniji praktično ni in so jo uspeli uresničiti le izjemoma na nekaterih redkih občasnih razstavah. Branko Marušič je tako še leta 1971 moral zapisati, da je na zgodovinsko muzejsko razstavo poleg (na)pisanega zgodovinskega gradiva potrebno pritegniti še »drugačno gradivo oziroma zgodovinske vire in predmete, ki so v zvezi s časom in prostorom, ki ga razstava prikazuje«. Tudi on je tako zasnovane razstave imenoval »kulturno-zgodovinske« (Marušič 1971: 109–11).

Tako se je mogoče strinjati z oceno Boruta Brumna, ki sicer razlikuje med tremi obdobji razvoja etnoloških muzejev in zbirk⁵ in v intenziteti etnološkega dela priznava očitne razlike med njimi, vendar pa na celotno etnološko muzejsko produkcijo 20. stoletja do začetka osemdesetih let gleda precej

⁴ V Celju je bila v 50. letih 20. stoletja za etnologijo zadolžena umetnostna zgodovinarica Milena Moškon.

⁵ Obdobje do leta 1960, obdobje med letoma 1960 in 1980 in nazadnje obdobje po letu 1980 (Brumen 1987: 1).

enoznačno in govori o »stari muzejski praksi« (1987: 5). Zanj je bila po Brumnovem mnenju značilna predvsem »tradicionalna postavitev z reprezentančno estetskim značajem«, ki se je navezovala predvsem na »predmete materialne in duhovne kulture«. V etnoloških postavitvah je po njegovem mnenju prevladoval »romantično folkloristični pristop, (nekateri bi rekli tudi etnografski), ki a priori zabriše možnost kompleksne predstavitve z upoštevanjem družbenih razmerij, časovnega določanja in primerjanja« (1987: 1). Po Brumnovem mnenju bi že opustitev kolekcijskega načina prikazovanja, upoštevanje družbenega in časovnega konteksta v muzejskih predstavitev ter upoštevanje želja in potreb obiskovalcev, ki bi jih ugotavljali z analizami njihovih mnenj in želja (Brumen 1987: 2), lahko pomenilo izhod iz krize.

In nazadnje; morda še najpomembnejši Brumnov prispevek v inventar etnološkega muzejskega razvoja pri nas: njegovo zavzemanje za »sodobno aktivistično koncepcijo muzeja«, ki jo še dodatno onemogoča kulturna birokracija. Ta muzeje »normativizira, institucionalizira in marginalizira njihovo družbeno vlogo na reprezentančen nivo« (1987: 3). Vse do začetka 80. let 20. stoletja gre torej za resnično počasno rast »muzejske misli« in simptomatično je, da je bilo tudi ime nove znanosti »muzeologije« pri nas do začetka osemdesetih let v muzejskih krogih le izjemoma uporabljeno.

Za čas osemdesetih let 20. stoletja so bili značilni pomembni premiki v etnološki muzejski teoriji in praksi, ko so se v številnih slovenskih muzejih pojavile generacije novih muzealcev etnologov. Premiki so se začeli najprej kazati na konceptualni ravni na posvetovanju etnologov v Novi Gorici leta 1980 (Naško Križnar in Jože Hudales) in se nadaljevali na posvetovanju v Mariboru o odnosih med etnologijo in zgodovino (1984) ter v *Glasniku SED* (Ralf Čeplak) s spraševanjem o bistvu etnološkega muzejskega predmeta. Tokrat so novim konceptualnim pobudam in rešitvam sledile tudi številne odmevne etnološke razstave, ki so se v večji meri pojavljale tudi zunaj Slovenskega etnografskega muzeja. Razstave Dolenjskega muzeja o žagarjih in mlinarjih na Krki, ki jo je leta 1982 Janez Bogataj zastavil kot prvo primerjalno predstavitev kulture ene socialne in profesionalne skupine (žagarjev) z drugimi socialnimi sloji, etnološke razstave v velenjskem muzeju (Jože Hudales: Slovensko premogovništvo – leta 1982), v SEM (Tanja Tomažič: Ljubljana po predzadnji modi – leta 1983; Inja Smrdelj: Vetrnik – leta 1984) ter v brežiškem muzeju (Ivanka Počkar: Slivarji – leta 1987) so uspešno razbijale tudi predsodke o prevladujoči »kmečki« podobi etnoloških muzejev in razstav.

V devetdesetih letih 20. stoletja pa se je število doslej redkih muzeoloških razprav podvojilo in potrojilo, število razstav, novih muzejev in novih zbirk prav tako, zlasti pa je zraslo število zasebnih etnoloških zbirk. Ob tem mnogi veliki in pomembni slovenski muzejski projekti kažejo, da je bil razvoj slovenskih muzejev konec 20. stoletja primerljiv z evropskim tudi kakovostno. Vsi številni (vsakoletni) uspehi slovenskih muzejskih projektov v okviru evropskega tekmovanja za najboljši muzej Evrope kažejo tako!

Slovenski muzeji med 20. in 21. stoletjem

Na prvi pogled se zdi, da tudi za slovenske muzeje velja temeljna značilnost njihovega razvoja v postmodernem obdobju: približali so se občinstvu, muzejska kultura se dogaja v novih razmerjih med muzejem in publikami, pri tem pa ima »pomembno vlogo novo in razgibano sporazumevanje med obiskovalcem in muzejskimi zgodbami« (Rovšnik 2001: 23). Tudi v slovenskem muzejskem prostoru imamo opravka z razstavami, ki so barvite, glasne, kompleksne, kjer predmeti vstopajo v dialog z obiskovalci. Pri tem razstave predstavljajo le eno od številnih oblik muzejske komunikacije, vsi skupaj pa naj bi spodbudili nove dejavnosti: »ustanavljanje novih skupnosti ali organizacijskega partnerstva z mediji, založbami, društvi ... gostovanja osebnih skupin, ki bodo na svoj način uporabile muzejski prostor, organiziranje pogovorov in okroglih miz z umetniki, znanstveniki in pisatelji ... To bo tako v Evropi kot pri nas pripeljalo do produkcije dogodkov in razstav, ki bodo v muzeju omogočali slišati mnogo glasov in videti različne pogled. In tudi pri nas (kot napoveduje Eilean Hooper Greenhill) znanje v muzeju prihodnosti ne bo več monolitno in ga ne bodo ustvarjali in posredovali le muzejski kustosi, temveč bo fragmentirano in večglasno. To bo kakofonija glasov, ki predstavljajo celo lestvico pogledov, izkušenj in vrednot, in glas muzeja bo v tem mnogoglasju samo eden izmed številnih (cit. Rovšnik 2001: 23). Toda do časa, ko bodo taki muzeji prevladovali, je še daleč; tako v Evropi kot pri nas.

Za zdaj bi lahko tvegali trditev, da je v slovenskih muzejih v času razcveta v devetdesetih letih 20. stoletja šlo na neki način za površinsko posnemanje Evrope in sveta. Muzejsko pisanje in muzejska praksa je ob zelo skromnem poznavanju teoretičnega diskurza v muzejskih strokovnih krogih ostajala na intuitivnih muzeoloških ravneh, ki so sicer lahko privedli do prebojev v

zunanjemu podobi muzejev v tako imenovanem razstavnem kompleksu, kjer so bili uspehi vidni in celo evropsko odmevni. Vsebinsko in teoretično poglobljeno pa muzeji svojega početja doslej niso problematizirali. Kljub obsežnim »ideološkimi zastranitvam« v času rdečih muzejev to vprašanje (z redkimi izjemami: npr. Gačnik, Habinc) doslej ni postalo eno temeljnih raziskovalnih problemov v muzejih, ampak ostaja naloga za prihodnje. Podobno velja za celovito samospraševanje po ideoloških temeljih, ki so jih slovenski muzeji skozi svojo zgodovino sprejemali, tvorili, ustvarjali ali se jim uklanjali. Predvsem je torej umanjala kritika muzejev; konec šestdesetih in v sedemdesetih letih 20. stoletja, v osemdesetih so le redki in osamljeni glasovi omenjali »krizo muzejev« in poskušali najti poti iz nje. V devetdesetih letih je bilo muzejske kritike več, a intenzivnosti in teoretskih poglobitev ni dosegla. Še celo krize, ki jo je ob vsej bujni rasti muzejev v devetdesetih letih 20. stoletja zelo jasno kazal obisk slovenskih muzejev, ki je v devetdesetih letih še vedno stagniral blizu števila obiskovalcev iz sedemdesetih let, nismo uspeli jasno in do konca identificirati.

Ob koncu bi torej lahko tudi rekli, da je v 21. stoletju v muzejih daleč najpomembnejša »odsotna dediščina«, torej dediščina, ki je v muzejih ni; zaradi svojih ideoloških predpostavk je naši predhodniki kustosi sploh niso zbrali; gre pa seveda za dediščino, povezano še z drugačnimi pogledi na preteklo »zgodbo«; gre za dediščino, ki je povezana s preteklostjo »drugih«. Gre za dediščino vseh številnih marginalnih družbenih skupin, žensk, otrok ipd. Razkrivanje, iskanje in predstavljanje »druge« – odsotne dediščine, navsezadnje tudi skozi optiko »naše« dediščine, se zdi eno najpomembnejših vprašanj muzejske prakse 21. stoletja. Toda tudi »naša« in »prisotna dediščina«, zbrana v muzejih, zahteva nenehno problematiziranje in revizijo vsega, kar je bilo o njih povedano doslej.

Vsekakor pa morajo vsi muzeji, ne glede na »strokovno provenienco«, računati še na druge procese spremembe, med njimi na globalizacijo. Participacija v procesih globalizacije pomeni vskočiti v procese »kulturne homogenizacije in kulturne heterogenizacije«, kot jo (globalizacijo) vidi sociolog Roland Robertson (cit. Young 2002: 3), pri čemer se pritisku homogenizacije upira na tisoče lokalnih izrazov »heterogenising difference«, ki odpirajo muzejem v času številne nove izzive. Zdaj bi morali zbirati in dokumentirati tudi te »hibridne kulturne oblike«, ki jih proizvaja globalizacija. Muzeji bodo sicer še vedno ostajali tudi skladišča tradicionalnih, celo »umrlih« kultur; predmeti bodo morali biti ohranjeni kot spomin iz spoštovanja in kot dar/davek

preteklosti. Toda po drugi strani se morajo muzeji izogniti antikvarnosti (historiziranju) in nostalgiji po preteklosti. To seveda storijo tako, da se mnogo bolj kot doslej začnejo posvečati tudi sodobnosti. Vsekakor pa to tudi pomeni, da morajo v muzejsko delo nujno vključevati nosilce muzejskih predmetov; originalne lastnike ali njihove potomce, ali pa še na drugačne načine (ki jih npr. ponuja historična antropologija) iskati »native voice«, ki bi nam pomagal razumeti kontekst kultur(e), ki je vtisnjen v muzejske zbirke. Tudi če to pomeni repatriacijo dobršnega dela muzejskega gradiva. Toda izkušnje kažejo, da stiki muzejev s subjekti (živimi in umrlimi) njihovih zbirk rojevajo nove vrste znanj.

REFERENCE

Appadurai, Arjun, 1996: Commodities and the politics of value. V: *Interpreting Objects and Collections*. Susan M. Pearce ur. London in New York: Routledge, 76-91.

Barfield, Thomas (ur.), 2000: *The dictionary of anthropology*. Oxford: Blackwell publishers.

Baš, Angelos, 1998: O etnografskem znanstvenem delu v muzejih. *Etnolog* 8(59): 423-438.

Baš, Angelos, 2002: Moji spomini na slovenske muzeje (1930-1970). Neobjavljen zapis intervjuja z Jožetom Hudalesom. Ljubljana, februar 2002.

Baš, Franjo, 1949: Etnografska razstava v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. *Slovenski etnograf* 2: 116-121.

Baš, Franjo, 1951: Situacijska slika slovenskih muzejev. *Zgodovinski časopis* 5: 257- 268.

Baš, Franjo, 1954: Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. *Spomeniško varstvo* 5/1953-54: 13-37.

Bogataj, Janez, 1984: 'Razprava na I. plenarni temi 1. Kongresa etnologov in folkloristov Jugoslavije v Rogoški Slatini.' *Glasnik SED* 24/1: 4.

Brumen, Borut, 1987: Razvoj etnološkega muzealstva na Slovenskem – zgodovina in možnosti razvoja etnološkega oddelka Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. Neobjavljena diplomska naloga. Ljubljana: PZE za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Boylan, Patrick (ur.), 1992: *Museums 2000: Politics, People, Professionals and Profit*. London in New York: Routledge.

Čeplak Ralf, 1984: Razmerje med etnologijo in muzeologijo oziroma o etnološkem muzejstvu danes. *Glasnik SED* 23 (3-4): 61-64.

Dežman, Jože Zrcalce, zrcalce ...' V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Murska Sobota, 8-10. oktober 1997. Str. 62 - 85.

Gačnik, Aleš: 1991: Muzeologija in barve: Belo, ki te ljubim belo oziroma bela barvna tradicija v slovenskih muzejih.' V: *Zborovanje društva muzealcev Slovenije, Šmarješke Toplice*, 6.

Gačnik, Aleš, 1992: Trgovina v trgovini: Muzeološka analiza projekta Muzeja Velenje ob 40. letnici Ere Velenje'. *Etnolog* 2/2: 315-320.

Gačnik, Aleš, 1993: Moji spomini na muzealstvo ob odhodu v pokoj, leta 2029! *Zborovanje društva slovenskih muzealcev, Dobrna*, oktober 1993, 7 - 17.

Gačnik, Aleš, 1995: Matija Murko – muzejski kritik in muzeolog: med narodopisno razstavo češkoslovensko v Pragi leta 1985 in »spominom« nanjo leta 1995.' *Razvoj slovenske etnologije. Od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 67-75.

Gačnik, Aleš, 1997: Med virtualno mrtvimi in kibernetičnimi muzeji. Med nacionalnim in evropskim poročilom o kulturni politiki Slovenije ter globalnimi megatrendi na prelomu tisočletja.' V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva, Murska sobota*, 86-116.

Fugger Germadnik, Rolanda, 1991: Stalna razstava Razvoj mesta Celja 1945-1980 v Muzeju revolucije v Celju. *Argo* 31: 69.

Habinc, Mateja, 2002: Rdeči muzeji.' Glasnik Slovenskega etnološkega društva 42/1,2: 46-49.

Hass, Jonathan, 1996: Power, Objects and a Voice for Anthropology.' *Current Anthropology* 37/Supplement: S1-S22.

Hewitt, Paolo, 2002: *In the 21st century what role should a museum play?* London: National Museum for Science and Industry.

Hochenwart, Fr. Jos. Graf von, 1832 : Jahresfeier der Eröffnung des Landes-Museums im Herzogthume Krain. Gehalten am 4. October 1832. Kleinmayr: Ljubljana.

Hooper Greenhill, Eilean, 1992: *Museums and the shaping of knowledge*. London in New York: Routledge.

Horvat, Jasna, 1980: Koncept celovite razstave zgodovine Slovencev in odprta vprašanja ob njem. V: *Glasnik Slovenske matice*. Ljubljana: Slovenska Matica, 23.

Horvat, Jasna 1986: Muzejska predstavitev zgodovine Slovencev, razmerja med etnologijo in zgodovino. V: *Razmerja med etnologijo in zgodovino: Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984*. Knjižnica Glasnika SED 14. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo et al., 214-220.

Horvat, Jasna 1988: Kulturni in turistični center Ribnica. *Argo* 26/1987: 63-71.

Horvat, Jasna 1989: Muzejska predstavitev zgodovine. Neobjavljena magistrska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino.

Horvat, Jasna 1990: Nekaj misli o muzeologiji. *Argo* 29-30/ 1990: 19-22.

Horvat, Jasna 1991: Slovenci v letu 1789. *Argo* 31: 7-11.

Horvat, Jasna 1994: Zbirke – predhodnice muzejev. *Argo* 36-37: 15-19.

Horvat, Jasna 2001: Muzejske razstave v 90-tih letih 20. stoletja. Dobitnice Valvasorjevega odličja. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Velenje, 3. - 5. 10. 2001. Velenje: Slovensko muzejsko društvo, 14-19.

Hudales, Jože: 1980: Raziskovalni projekt "Način življenja Slovencev 20. stoletja" in muzejske zbirke.' V: *Način življenja Slovencev 20. Stoletja: Posvetovanje SED*. Nova Gorica 6.6. 1980. Knjižnica Glasnika SED 1. Nova Gorica: Slovensko etnološko društvo, 25-36.

Hudales, Jože 1986: Etnologija in zgodovina v muzeju. V: *Razmerja med etnologijo in zgodovino: Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984*. Knjižnica Glasnika SED 14. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo et al., 201-213.

Hudales, Jože, 1988: Etnološki muzej danes in jutri. V: *Zbornik muzeja Velenje.. Titovo Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika*, 111-117.

Hudales, Jože, 1997: Slovenski muzeji med včeraj in danes. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Murska Sobota, 8. -10. oktober 1997, 51 - 57.

Hudales, Jože, 2001: Od Šmarjeških Toplic do Velenja. Muzejska devetdeseta od zborovanja SMD v Šmarjeških Toplicah leta 1991 do zborovanja v Velenju leta 2001.' V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Velenje, 3. - 5. 10. 2001. Velenje: Slovensko muzejsko društvo, 8-13.

Hudales, Jože (ur.), 1988: *Zbornik Muzeja Velenje: Zbornik člankov in razprav ob 30-letnici muzeja*. Šaleški razgledi 1. Titovo Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika.

Hudales, Jože, 2002: ČZN, narodopisje in južnoštajerski narodopisni muzej. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 74(39)/1-2: 27-45.

Hudales, Jože, 2003: Pozitivne in negativne tradicije iz predzgodovine slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 13: 59-95.

Hudales, Jože, 2005: 'Nova muzeologija, novi muzeji in slovenski (etnološki) muzeji. V: *Zbornik soboškega muzeja* 8. Janez Balažic ur. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota. Str. 411-430.

Hudales, Jože in Tone Ravnikar, 1988: Projekt "Zgodovina Gorenja". V: *Zbornik muzeja Velenje.. Titovo Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika*, 121-163.

Humer, Jože (ur.), 1989: *Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje v Sloveniji*. Ljubljana: Republiški komite za kulturo.

Lukšič Hacin, Marina, 1995: *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Križnar, Naško, 1980: Ali je etnologija v muzeju aplikativna veda? V: *Način življenja Slovencev 20. Stoletja: Posvetovanje SED*. Nova Gorica 6.6. 1980. Knjižnica Glasnika SED 1. Nova Gorica: Slovensko etnološko društvo, 17-24.

Križnar, Naško, 1984: Odgovor Naška Križnarja.' *Glasnik SED* 23(3-4): 63.

Kuzmič, Franc, 1998: Okvirni zgodovinski pregled razvoja in delovanja Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti'. *Zbornik soboškega muzeja*. Janez Balažic in Metka Fujs, ur. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota.

Lozar Štamcar, Maja: 1997: Potreba po (dobronamerni) muzejski kritiki v Sloveniji. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Murska sobota: Slovensko muzejsko društvo, 46-50.

MacDonald, Sharon, 1996: Theorizing museums: Introduction. V: *Theorizing Museums: Representing identity and diversity in a changing world*. Sharon MacDonald in Gordon Fyfe ur. Oxford in Cambridge: Blackwell Publishers in the Sociological Review, 1-20.

MacDonald, Sharon in Gordon Fyfe (ur.), 1996: *Theorizing Museum*. Blackwell Publisher/The Sociological Rewiev: Oxford in Cambridge.

Mal, Josip, 1939: *Vodnik po ljubljanskem mestnem muzeju*. Ljubljana 1939.

Makarovič, Gorazd, 1984: Odgovor Gorazda Makaroviča. *Glasnik SED* 23(3-4): 63.

Maroevič, Ivo, 1993: *Uvod u muzeologiju*. Radovi Zavoda za informacijske studije: knj. 6. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Van Mensch, Peter, 1985: Muzeji in avtentičnost. *Informatica Museologica* 17(3-4): 4-7.

Van Mensch, Peter, 1986: Muzeologija i muzejski predmet kao nosioci podataka. *Informatica Museologica* 18(1-2): 34-44.

Van Mensch, Peter, 1992a: Enkele jaartallen uit de museumgeschiedenis. Internetni vir: [http:// www. xs4all.nl/~rwa/mstent.htm](http://www.xs4all.nl/~rwa/mstent.htm).

Van Mensch, Peter, 1992b: 'Towards a methodology of museology.' Povzetek doktorske teze branjen na Univerzi v Zagrebu. Internetni vir: [http://ris.mus.ahk.nl /medewerker/PV MENSCH/renaud.htm](http://ris.mus.ahk.nl/medewerker/PV_MENSCH/renaud.htm).

Van Mensch, Peter: 1995: Theoretische museologie: Museum en samenleving- Behorende bij de colleges Museum en Samenleving (Reinwardt Academie). Internetni vir: [http://www. vxs4all. nl/~rwa/stavange.htm](http://www.vxs4all.nl/~rwa/stavange.htm).

Van Mensch, Peter, 1995: K metodologiji muzeologije. V: *Muzeoforum: Zbornik muzeoloških predavanj 1993/1994*. Borut Rovšnik, ur. Ljubljana: zveza muzejev Slovenije, 7-20.

Van Mensch, Peter, 2002: 'Museology towards the 21st century. Theory and practice' Internetni vir: http://www.rwa.ahk.nl/03onderzoek.ontwikkeling/03publicaties/12-1997/museology_towards_21.jsp.

Muršič, Rajko, 1994: O razmerju med etnologijo in kulturno antropologijo ter predvsem o teoriji v etnologiji: Žolčno provokativni esej za enkratno uporabo.' *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 34/1-2: 10-16.

Marušič, Branko, 1971: Vprašanje zgodovine v muzejih na Slovenskem.' *Zgodovinski časopis* 25/1971: 109-111.

Murko, Matija, 1892: Misli s česke razstave. V: *Ljubljanski zvon* leto 12. Ljubljana: Narodna tiskarna, 12-19 in 75-85.

Murko, Matija, 1896: Velika narodopisna razstava češkoslovenska. V: *Letopis Matice Slovenske*. Ljubljana, 75-137.

Orel, Boris, 1948: V novo razdobje. *Slovenski etnograf* 1/948 :5-8.

Pearce, Susan, 1994: *Interpreting Objects and Collections*. London in New York: Routledge.

Petru, Peter, 1971: Misli ob stopetdesetletnici Narodnega muzeja. V: *Argo* 1. 10/1: 3-34.

Prösler, Martin, 1996: Museums and globalization. V: *Theorizing Museums: Representing identity and diversity in a changing world*. Sharon MacDonald in Gordon Fyfe ur. Oxford in Cambridge: Blackwell Publishers in The Sociological Review, 21-44.

Rogelj Škafar, Bojana, 2003: Etnološki muzeji in nacionalna identiteta: Slovenski etnografski muzej.' *Etnolog* 13: 31-55.

Rovšnik , Borut, 1999: Idejni projekt muzejskega komuniciranja. Primer: Mestni muzej Ljubljana. *Argo* 42/2: 19-22.

Rovšnik , Borut, 2001: Slovenski muzeji v devetdesetih in obiskovalci. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Velenje, 3. - 5. 10. 2001. Velenje: Slovensko muzejsko društvo, 20-23.

Rihter, Andreja: 1991: Občasne razstave v muzejih novejše zgodovine oziroma revolucije. V: *Zborovanje društva muzealcev Slovenije: Gradivo s posvetovanja, Šmarješke Toplice (13-14. november 2001)*, 18.

Rihter, Andreja; 1997: Muzejska kritika. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Murska Sobota, 8-10. oktober 1997, 58 - 61.

Rihter, Andreja in Marjeta Ciglencečki (ur.), 2001: *Vodnik po slovenskih muzejih*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije in Mladinska knjiga.

Slavec Gradišnik Ingrid, 2000: *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC.

Sandell, Richard, 2002: *Museums, Society, Inequality*. London in New York: Routledge.

Smerdelj, Inja, 1990: Etnološka razstava Kam so vsi pastirji šli...: Miselno potovanje od raziskave do razstave z uvodnimi in nekaterimi obpotnimi postanki. *Glasnik SED* 30/1: 83-90.

Smrdelj, Inja, 1996: Projekt, imenovan Slovenski etnografski muzej.' *Etnolog* 6(57): 17-39.

Sorič, Ante in Mirjana Šljaj Frölich, 1990: Muzejsko-galerijski centar - pokretač marketing koncepcije u kulturi i njegova dosadašnja iskustva.' Gradivo posvetovanja *Marketing u kulturi*, Zagreb 13. - 14. 1. 1990.

Statistični letopis, 1999. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 155.

Svetič, Fr., 1895: Vtiski z narodopisne razstave češkoslovsanske. *Ljubljanski zvon* 15: 647-648, 708-711 in 782-784.

Šola, Tomislav, 1990: Muzejski marketing ili kako obznaniti vrlinu. Neobjavljeno gradivo s posvetovanja *Marketing u kulturi*, Zagreb 13. - 14. 1. 1990.

Šola, Tomislav, 1997: *Essays on museums and their theory. Towards the cybernetic museum*. Helsinki: Suomen museolitto – Finish Museum Association.

Šola, Tomislav, 2001: *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo.

Šmid, Walter, 1906: Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi. *Slovan* 1. 4/1905-06: 168-173.

Šmid, Walter, 1907: *Landesmuseum Rudolfinum und Laibach: Bericht für das Jahr 1906*. Ljubljana.

Tomažič, Tanja, 1983: Problem razstav z urbanimi temami v etnološkem muzeju. V: Zbornik 1. kongresa etnologov in folkloristov Jugoslavije I, Ljubljana, 492.

Tremblay, François, 2002: We are no longer alone. *ICOM News* 55/1: 5.

Urry, John, 1996: How societies remeber the past? V: *Theorizing Museum*. Sharon Macdonald in Gordon Fyfe ur. Oxford in Cambridge: Blackwell Publisher/The Sociological Rewiev, 45-49.

Vidrih Perko, Verena, 1997: Muzejska arheologija. V: *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Murska Sobota: Slovensko muzejsko društvo, 10-15.

Walsh, Kevin, 1992: *The representation of the Past: The Museums and Heritage in Post-modern World*. London in New York: Routledge.

Young, Linda, 2002: *Globalisation, Culture and Museums*. *ICOM News* 55/1: 3.

Županič, Niko, 1926: *Za slovenski narodni muzej*. *Etnolog* 1: zadnja platnica.

Županič, Niko, 1934: *Za Etnografski muzej v Ljubljani!* *Etnolog* 7. Bns.

Jože Hudales⁶

Ekomuzej in druge oblike sodobnih lokalnih muzejev

Mnogi avtorji vidijo prihodnost muzejev predvsem v razvoju **ekomuzejev**, ki svoj razvoj začenjajo v Franciji od konca šestdesetih let 20. stoletja. Pri njihovem nastanku so bila vzpodbuda na eni strani razmišljanja o novih izzivih muzejev na prostem; prvič so termin ekomuzej uporabili leta 1971, in sicer kot »ekološki muzej na prostem«. Ideja se je ves ta čas razvijala in dopolnjevala ter je še danes živa in uspešna (Lah 2002: 207), kljub dejstvu, da so nekateri ekomuzeji po začetnih uspehih tudi usihali ali celo povsem ugasnili.

Razvoj ideje ekomuzejev kažejo tudi nekatere definicije: od prve Rivierove definicije ekomuzeja leta 1973: »Korak dlje od teh razvojev (muzeja na prostem) je ekomuzej, sestavljen v bistvu iz dveh, med sabo povezanih muzejev – muzeja prostora, ki je muzej na prostem, in muzeja časa, ki je prvemu dodan in ga dopolnjuje« (cit. Lah 2002: 207).

Do leta 1985 se je nato definicija ekomuzeja razvila do pravega »manifesta« ekomuzejev, ki je leta 1985 ponudil koncept ekomuzejev kot:

- **instrumenta**, ki ga oblasti in lokalno prebivalstvo zasnujejo skupaj: oblasti s strokovnjaki in znanstveniki ter viri, ki jih zagotavljajo, ljudje pa s hotenji, znanjem in individualnimi pristopi,
- kot **ogledala**, ki ga postavljajo ljudje sebi, da bi v njem prepoznali lastno podobo in podobo (in razlago) ravnanj nepretrganih generacij svojih prednikov ter kot ogledalo, ki ga pokažejo svojim obiskovalcem,
- kot **izraz človeka in narave**, prikaz človeka v njegovem naravnem prostoru, kakor sta si ga prilagodila tako tradicionalna, kot industrijska družba,
- kot **izraz časa**, ki sega tako daleč nazaj, kolikor je mogoče, v čase pred pojavom človeka v prazgodovinska in zgodovinska obdobja, v čas, ki ga ljudje živijo zdaj. Pomembo pa je, da ekomuzeji ponujajo tudi pogled v

⁶ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

prihodost, ne le kot usmerjevalec razvoja, ampak predvsem kot mesto zbiranja relevantnih informacij o njej in mesto kritičnega razmisleka in dialoga o prihodnosti,

- kot razlaga značilnosti in raznolikosti prostorov, kjer se je mogoče potepati, postajati, se razgledovati ...,
- **kot laboratorij** raziskav človekove preteklosti in sedanosti,
- **kot šola**, ki z izobraževanjem za raziskovanje in varovanje in ohranjanje dediščine povezuje ljudi ter jih spodbuja k boljšemu razumevanju vprašanj lastne prihodnosti,
- **kot konservatorsko središče**, ki pomaga pri ohranjanju, vrednotenju in razvijanju naravne in kulturne dediščine,

Laboratorij, šola in konservatorsko središče temeljijo na skupnih načelih pojmovanja kulture v najširšem pomenu in prizadevanjih, da pojasnjujejo njen pomen vsem, ne glede na to, iz katerega sloja prebivalstva izhaja. Različnost opravljanja teh treh nalog (laboratorija – raziskovalnega inštituta, šole in konservatorskega središča) pa je brezmejna in oprta na lokalne razmere, predvsem pa vedno odprta za nenehno sprejemanje pobud in nenehno dajanje... (Duclos 1995: 307; cit Lah 2002: 208).

Med najpomembnejše funkcije ekomuzeja sodi še nenehen razvoj in razraščanje v njegovem lokalnem/regionalnem okolju. Ekomuzeji širijo svojo dejavnost tudi s svojimi depandansami – zanje pogosto uporabljajo izraz »antenna«, različnih minimuzejev, s katerimi lahko tipajo-zaznavajo potrebe in probleme svojega okolja in nanje odgovarjajo.

Za ekomuzeje je značilen tudi koncept totalne (integralne) skrbi za dediščino, ki obsega poleg zbiranja, varovanja, hranjenja in prezentacije muzejskih predmetov še precej več, saj ekomuzej ni le stavba ali institucija, ampak postaja način življenja, raziskovanja in ravnanja. Človek v ekomuzeju živi z in za dediščino, ljudje integrirajo svoje življenje z vrednotami iz preteklega in podedovanega ter v prostorih, ki so avtentični in podedovani. Muzej v tem smislu je prepletanje preteklega in sedanjega. Muzej začne v takih muzejih služiti človeku, kot je prej služil predmetu. V tem kontekstu je ekomuzej muzeološko konservirana spona – vez med človekom in prostorom skozi človekovo delovanje v prostoru. Ta vez ni samo realnost sama, ampak je zavestno interpretirana in ohranjena, pogosto s človeško roko izdvojena in na novo ustvarjena muzealna stvarnost, ki se lahko menja in transponira do tiste meje, do katere ne izneveri temeljnega muzeološkega sporočila. V tem je

perspektiva novih muzeoloških tendenc. Maroević prav tako poudarja, da imamo v primeru ekomuzejev obrnjeno logiko nastajanja – ekomuzeji predmetov ne zbirajo, temveč lokalna skupnost z njimi živi, tako da se predmeti ohranjajo in živijo (Maroević 1993: 173).

Eden izmed avtorjev »ekomuzejev« pravi: »V ekomuzeju pustiš dediščino tam, kjer je oziroma je ne preneseš iz njenega okolja v muzej, zato pa spodbujaš ljudi, da gredo tja in si jo ogledajo v okolju, kjer je nastajala. To je na eni strani prispevek in podpora lokalni ekonomiji vseh vrst (obrtni, industrije, kmetijske dejavnosti), ki naj bi jo ekomuzej spodbudil, da bi lokalna skupnost prevzela skrb in ohranila svojo kulturno dediščino z vsemi njenimi živimi dejavniki in ohranila tudi svoje historične krajinske značilnosti. Dediščino v njenem živem in izvornem pomenu – kot tisto, kar smo nasledili od svojih dedov – dediščina v izvornem pomenu besede torej ...« V ekomuzeju celotna lokalna skupnost postane ponosna na to svojo dediščino in vse dejavnosti podredi oziroma obravnava s to svojo dejavnostjo, ki postane rdeča nit – motor celotnega razvoja. To je tudi razlog, zakaj so vprašanja regionalnih in lokalnih identitet za tovrstne muzeje tako pomembna.

S tem se srečamo s konceptom muzeja kot neposrednega instrumenta, ki služi družbi in njenemu socialnemu razvoju (institution in the service of society and its development). Vsaj deloma se v tem dejstvu skriva tudi slabost ekomuzejev – njihova krhkost in nestabilnost – zaradi te svoje »službe« lahko pogosto postanejo plen ideologije in/ali politike ter njenih manipulacij. Deloma je krhkost tudi izraz dejstva, da so ekomuzeji pogosto nastajali na območjih, ki jih je zajela gospodarska recesija in kjer so pogosto prav gospodarske dejavnosti, ki so bile v zatonu, predstavljale tisti del kulturne dediščine, ki ga najbolj velja ohraniti. Zato je za ekomuzeje značilna tudi velika pozornost – usmerjenost na gospodarske zahteve in probleme okolja ter hkrati zagotavljanje določenega minimuma finančne avtonomnosti – v tem kontekstu se celo razvije filozofija ekonomuzejev, ki so se sposobni v veliki meri samofinancirati.

Tudi sicer je za delo ekomuzejev značilna strokovna avtonomnost, ki jo ekomuzeju zagotavlja predvsem dejstvo, da je podlaga vsemu delu znanstveno delo – ekomuzeji potrebujejo znanstveno osnovo in podlago za prav vsako svojo dejavnost, saj se le na ta način lahko izognejo političnim in ideološkim manipulacijam, ki so jim lahko hitro podvrženi zaradi tesne naslonitve na svoje lokalno družbeno okolje.

Posebna pozornost velja v večini EM naslednjim trem področjem:

- ekomuzeji reflektirajo in vzpodbujajo željo lokalnega prebivalstva po raziskovanju lastnega izvora in lastne zgodovine,
- ekomuzeji odločilno prispevajo k skupnemu razmišljanju o lokalnem razvoju,
- ekomuzeji so idealno »znanstveno« prizorišče, kjer je uporaba načela interdisciplinarnosti in integracije dela različnih znanstvenih discipline nujna (Lah 2002: 212-13).

Struktura oziroma organiziranost ekomuzejev je zelo različna in ne obstaja nekakšna tipična upravna struktura, vendar se v tej različnosti vendarle v splošnem zagotavlja interes in zahteve treh stebrov ekomuzejev:

Upravni odbor

kjer so zastopani predstavniki muzeja in pooblastiteljev – lokalna oblast

Odbor uporabnikov

kjer so zastopana različna lokalna združenja – sodelavci in partnerji in

Znanstveni odbor

v katerem visoko (najvišje) usposobljeni muzejski in znanstveni kadri ekomuzeju zagotavljajo znanstveno utemeljenost in kredibilnost muzejske vsebine in sodelujejo v kreiranju vseh aktivnosti ekomuzeja

Koncept takega muzeja ali vsaj nekateri najsodobnejši elementi ekomuzeja bi bili verjetno za muzej hmeljarstva v Žalcu pomembni in uporabljivi. Ob tem je treba povedati, da pri nas nimamo muzeja, ki bi se temu konceptu zelo približal. Celotno vrsto primerov takih muzejev najdemo v južni Franciji (Fujs 2002), v Skandinaviji in Kanadi (Grafenauer 2001), prav tako pa si je vrsto zanimivih ekomuzejev mogoče ogledati na internetu. Hmeljarskih muzejev med njimi še nismo zasledili, naštejmo pa le najzanimivejše: **Kalyna Country's Ecomuseum** v Kanadi in **EcoMuseum Ithaca**, v ZDA, država New York, ki oba sodita med ekomuzeje, ki jih je ustanovil Center for Environmental Sustainability, – okoljski trajnostni razvoj, ki definira svoje

poslanstvo kot prizadevanje doseči in vzdrževati tak ekosistem področja, ki bo služil sedanosti, ne da bi bilo treba že zdaj sklepati kompromise za prihodnje generacije. Center skuša ustanoviti čimveč ekomuzejev s podobnimi zamislimi za povezavo dediščine in ekosistemov, za katere poskušajo najti močne lokalne in državne fonde in podporo ter skupaj razvijajo »zelo prodorne in strokovne poslovne načrte«. Vsi pa skušajo delovati na področjih izobraževanja otrok – otroško založništvo, organizirajo vrsto razvojnih programov, s katerimi rekrutirajo in izobražujejo prebivalce iz lokalnih skupnosti, da začenejajo s poslovnimi projekti, ki spodbujajo trajnostni razvoj in lokalne tradicije. Posebno zanimiv in obetajoč primer takega razvoja vedno najdejo v ponovni uporabi tradicionalne proizvodnje hrane.

Écomusée d'Alsace v Franciji je leta 1971 ustanovilo lokalno društvo za zaščito lokalne stavbne dediščine, ki so jo želili ohraniti *in situ*, ker to ni bilo mogoče v vseh primerih, pa so nekatere pomembne stavbe začeli postavljati na mestu nekdanje industrijskega kompleksa, namenjena rudarstvu. Ekomuzej je dobil zemljišče brezplačno od zelo razumevajoče lokalne oblasti, ki je prav tako poskrbela za visok začetni fond denarja. Danes je EM velika organizacija, v kateri deluje celo več kot 200 ljudi – večina je lokalnega prebivalstva – domačinov in kar **150 med njimi je prostovoljcev**. V okviru Ekomuzeja je 70 stavb na ozemlju, velikem 25 hektarov, vsak predstavlja določeno časovno obdobje in notranjost ponazarja način življenja ljudi, ki so živeli v njih – različnih socialnih slojev in različnih poklicnih skupin. V stavbah so tudi naseljene domače živali in pridelovanje različnih sočasnih kulturnih rastlin nakazuje povezave med naravnimi viri in ljudmi v preteklosti in danes. Tudi nekatere lokalne obrti so zastopane v posameznih ustreznih stavbah in v njih delajo domači obrtniki, domače znanje in veščine ohranjajo tudi z zbiranjem lokalnih zbirk oralne zgodovine, videoprojektov – video dokumentacijo obrtnih postopkov itd ... Projekt EM, ki ima 400.000 obiskovalcev na leto, ima velik vpliv na lokalno ekonomijo, čeprav vstopnine pokrijejo samo tretjino letnega proračuna, ostalo pa pokriva regionalna vlada, ministrstvo za lokalni turizem, donatorjem, sponzorji in evropski skladi. Lokalne oblasti pa posebej podpirajo ekomuzej, ne zaradi ekonomskih koristi, ampak zaradi pomembne socialne vloge EM, ki predstavljajo:

- enega najmočnejših povezovalnih členov, ki v skupnosti povezuje mlajše in starejše generacije
- zaradi tega, ker EM predstavlja – generira bogato in široko paleto izobraževalnih možnosti za različne generacije in tudi za šole v regiji.

Jože Hudales⁷

Elementi muzejske interpretacije in muzejske razstave

Pojem (muzejske) razstave

Sam pojem oziroma beseda razstava izpostavlja pomen – razstaviti – postaviti na svetlo – postaviti pred publiko, da bi ta videla, pri čemer poznamo seveda vrsto razstav, ki so povsem **komercialne razstave**, ki jih vidimo v vsakem fast foodu, v vsaki trgovini. Celo mnoge aktivnosti elektronskih medijev imajo v tem pogledu natanko isto funkcijo kot muzejska razstava in – vsaj na prvi pogled – vsi kažejo, razstavljajo in izpostavljajo ...

Muzejski strokovnjaki seveda svojo **muzejsko razstavo** definirajo kot nekaj več kot so druge razstave vsaj v dveh pogledih:

1. muzejska razstava je **strukturirana, premišljena in namenjena nečemu – cilji so zelo jasno določeni**
2. muzejska razstava je **oblika komunikacije**, ki ne vsebuje le predmetov, ampak njihove kontekste, pomene, zgodovino, pomembnost itd.

Muzejska razstava je sredstvo komunikacije, namenjeno velikim skupinam publike z namenom prenašanja (transfer - conveying) oziroma plasiranja informacij, idej in čustev vezanih na materialne priče – dokumente razvoja človeka in njegovega okolja s pomočjo v glavnem vizualnih in trodimenzionalnih metod in razsežnosti ...

Jan Verhaar in Han van Meeter

Vizualne metode muzejske razstave, seveda, niso ekskluzivne samo zanje, vendar naj bi bilo ravno za muzejske razstave značilno, da bi angažirale čimveč čutov, pri čemer naj bi bili ravno vizualni dominantni! Še vedno pa

⁷ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

skuša muzejska razstava podobno kot komercialna razstava doseči nekaj podobnih ciljev in namenov:

1. predstaviti in »prodati« institucijo
2. spremeniti naklonjenost gledalcev – obiskovalcev in njihov odnos do nečesa
3. spremeniti njihovo obnašanje
4. povečati vedenje, poznavanje,

Vendar je pri ciljih in namenih komercialnih razstav glavno vprašanje KAKO, medtem, ko je pri definiranju muzejskih razstav najpomembnejše vprašanje ZAKAJ.

Pri tem seveda spet pride v ospredje izjava o poslanstvu institucije in definiranje namena razstave, ki mora pač biti usmerjeno ne samo v doseganje čimvečjega števila obiskovalcev, ampak je pozornost usmerjena v opozarjanje publike na pomembnost – na temo muzejske razstave, predvsem pa morajo postavljalci muzejske razstave imeti pred očmi dojemanje **muzeja kot prostora muz in muzej promovirati kot prostor za študij, razmislek, učenje** (Edson, Dean 1992: 148-49).

Institucionalna pozornost muzejev pri pripravah razstav pa se razen na vsebino nanaša predvsem na:

1. na prikazovanje zbranih zbirk za dosego in potrditev zaupanja javnosti v delo muzeja kot skrbnika dediščine,
2. na promoviranje in povečevanje interesa skupnosti za muzej s ponujanjem alternative za preživljanje prostega časa ...,
3. na to, da razstave prinesejo finančne vložke za podporo, opravičujejo obstoj muzeja,
4. na to, da razstave zagotovijo dokaz odgovornega vodenja muzeja, pravilne skrbi za zbirke, saj donatorji rajši sodelujejo v muzejih s pomembnim in dobrim urnikom razstav, dobre razstave pa pomenijo tudi več pojavljanja muzeja v medijih itd.,
5. na to, da dobre razstave dvigajo kredibilnost osebja in ustanove (Edson in Dean 1992: 150).

Razstava kot interpretacija

Razstava kot interpretacija mora upoštevati naslednja spoznanja in doseči cilje:

1. intelektualni vir razstave je kolektivno znanje, izkušnje, cilji,
2. vsi različni materiali - in strategije se uporabijo za doseg edukacijskih in komunikacijskih ciljev,
3. primarni fizični vir razstave so tridimenzionalni predmeti,
4. predmetom dodamo strukture, grafične prikaze ilustracije, barve, oblike, luč – svetlobo, avdiovizualije, demonstracijske tehnike, kazalce, usmerjevalno grafiko – za usmerjanje »prometa« oziroma gibanja publike, različne oblike vodstva in vodenja,
5. dodati definirana sporočila obiskovalcem po katerih bomo dosegli pričakovan odziv obiskovalca, ki bo skozi ta sporočila s svojimi pričakovanji izkušnjami in znanjem, stališči prišel do zaželenih zaključkov in zaželjene stopnje znanja.

Pri tem morajo pripravljavci razstave paziti in vedeti:

1. Ljudje, ki pripravljajo razstavo, imajo vsak svoj lastni pogled na temo razstave.
2. Ljudje, ki pripravljajo razstavo, izbirajo predmete in drugo gradivo za razstavo! Tudi izbor je interpretacija!

Zato je dobro, da na razstavi predstavljajo **vedno več kot en pogled na temo**, prav tako pa je pošteno (in to naj povedo tudi obiskovalcem), da so to njihovi lastni pogledi na temo. In ravno zato naj se podpišejo pod razstavo ...

Nekatera sodobna načela vizualne podobe muzeja in nekatere aplikacije na muzeju hmeljarstva

1. **Načelo kontrastnosti** predstavljenega gradiva na več ravneh:
 - kontrast pri prikazu tehnološkega razvoja hmeljarstva in hmeljarskega dela na sinhroni ravni v primerjavi z Evropo
 - kontrast pri prikazu hmeljarstva na kronološki ravni – primejava načinov hmeljarjenja po posameznih obdobjih ...
 - kontrast v socialnih kontekstih hmeljarskega dela – lastniki hmeljišč – obiralci hmelja itd ...

2. Načelo nazornosti vizualnega gradiva upoštevati tako:

- da bodo vse fotografije in druga vizualna gradiva tako skrbno izbrana (to pomeni tudi manjše število izbranega gradiva), da bodo potrebovala le skromna dodatna pojasnila v obliki legend oziroma podnapisov
- pri oblikovanju oziroma projektiranju prostora je treba posebno pozornost posvetiti tudi barvam in osvetlitvi, kar bo v izvedbenem projektu posebej obdelali
- v vsakem primeru je pri zasnovi podnapisov in legend treba upoštevati strukturo obiskovalcev, zato morajo biti razen v slovenščini vsaj še v angleščini in nemščini

Še nekatera druga muzeološka načela:

- **prevlada vizualne komunikacije** nad verbalno; saj je slednja utrujajoča za večino obiskovalcev muzeja
- načelo **diferenciranja obsega** in zahtevnosti muzejskega sporočila omogoča obiskovalcu, da si v določenih okvirih sam »dozira« število in zahtevnost informacij, ki jih želi prejeti
- gornje načelo je deloma povezano tudi z **načelom kreativnosti** obiskovalca muzeja, saj mu omogoča izbor informacij in tako obiskovalec sodeluje pri »postavljanju« muzeja in ga »kreira«. Hkrati je s tem načelom povezano sodelovanje obiskovalca muzeja in njegov aktiven odnos do muzejske predstavitve, ki obsega tudi zabavo in »igro« v muzeju.

Teksti na razstavi

Na razstavi bomo imeli opravka z naslednjimi teksti :

Naslovi – ena do deset besed –

naslovi morajo biti tematsko orientirani, zelo veliki, lahko so komični, kontroverzni, elegantni, predvsem pa morajo biti pozornost vzbujajoči. Oblikovanje tovrstnih napisov je pomembnejše od vsebine.

Podnaslovi – deset do dvajset besed –

morajo biti relativno veliki, vidni iz daljave, vsebina mora biti zelo usmerjena na temo, podnaslov in vsebina se morata tematsko ujemati. Podnaslovi na vsebujejo afirmativnih stavkov.

Uvodni teksti – petdeset do dvesto besed – sestavljeni morajo biti iz odstavkov (idealna dolžina 75 besed), ki predstavlja uvodni tekst in je zelo razlagalen, nameščen mora biti zelo blizu vhoda v muzejski prostor, vsebina in slog mora biti zelo unificiran. To je uvod v glavno temo, zato mora biti splošno razumljiv.

Skupinski tekst – sedemdeset do sto petdeset besed – gre za tekst, ki povezuje posamezne skupine besed v enotno pod temo. Ima naslov, ki mora imeti vsebinsko značaj tako imenovanega **kickerja** – spodbujevalca, da bo obiskovalec tekst prebral, sam tekst pa mora biti interpretacijski z osebnim slogom avtorja in ta avtorski pečat mora biti v slogu teksta viden.

Legenda - sedemdeset do petinsedemdeset besed – legende predmetov so najpomembnejši teksti za zgodbo razstave. Legenda mora imeti ime in bazično informacijo o vsakem predmetu, nato pa lahko vsebuje tudi informacije, ki širše, vendar zanimivo, opisuje osnovno sporočilo vezano na predmet, bodisi funkcijo ali pa njegov simbolni pomen, itd.

Nekaj napotil za sestavo tekstov

1. tekst ne sme biti predolg in preveč gostobeseden
2. tekst ne sme biti preveč tehničen in uporabljati preveč strokovnega jezika
3. tekst ne sme biti dolgočasen in neezoteričen, informacija mora biti adekvatna in celovita
4. tekst ne sme vsebovati napak, vsaka napaka je zelo vidna in moteča; tekst z napako se mora iz razstave odstraniti
5. tekst ne sme biti slabo berljiv, za vsako vrsto legend in tekstov je treba najti dovolj jasne in velike črke, da teksti niso slabo berljivi
6. tekst mora biti tudi barvno kontrasten, med črkami in ozadjem mora biti dovolj močan kontrast, barvna ozadja morajo biti dobro premišljena
7. tekst moramo postaviti na pravo mesto – paziti moramo, da niso postavljeni na previsoko ali prenizko mesto, mesto, kjer zaradi predmetov ne bi bili vidni

Dobri muzejski teksti

1. Dobri muzejski teksti morajo spraševati, vzbujati radovednost in domišljijo, dobro je, če vsebujejo tudi skrite odgovore, ki niso ponujeni »kot na dlani«, ampak jih obiskovalec sam »najde«.
2. Napisani morajo biti v vsakdanje in razumljivem jeziku.
3. Poudarki in glavne ideje, ki jih poskuša avtor ponuditi muzejskim obiskovalcem, morajo biti jasni in lahko razpoznavni ter posebej poudarjeni, tudi grafično.
4. Dobri teksti vsebujejo analogijo, zlasti pri zahtevnejših informacijah, kjer pač moramo obiskovalce po analogiji voditi od znanih do manj znanim analogijam.
5. Dobri tekst vsebuje reference splošne človeške izkušnje, ki jih lahko deli vsak obiskovalec.
6. Dobri muzejski teksti morajo vzpodbujati k interakciji, vzpodbujati obiskovalca, da nekaj naredi, se zanima, preveri, da mu tekst prebudi interes itd.
7. Tekst mora biti napisan tako, da vsebuje zanimive in intrigantne besedne slike in zveze – tudi besede morajo biti slikovite – vizualne. Buditi morajo vizualne predstave.
8. Muzejski tekst naj vsebuje tudi paradije, podobne fraze, kot različni popularni slogani, fraze, ki jih srečujemo v znanih oglaševalskih akcijah, ali pa drugi splošno znani reki in rekla.
9. Dober muzejski tekst vsebuje, uporablja vizualni jezik, ki budi predstave in vizualne asociacije.
10. Uporablja aktivne, ne pasivne, glagole in besede.
11. Stavki naj bodo kratki ni natančni (petindvajset besed).
12. Teksti naj bodo raznoliki, naj se ne ponavljajo, prav tako pa se je treba izogibati »najstvu« – to be.
13. Naj teksti ne bodo dolgovezni, takoj je treba preiti k temi. Uvodni stavek je najpomembnejši in mora biti udaren, obiskovalca mora pritegniti, da tekst prebere do konca.
14. Uporabiti moramo pogovorni jezik, ne žargona in ezoterične terminologije.
15. V tekstu ne uporabljamo besednih mašil, bodimo natančni (npr. zelo malo ali veliko niso primerni izrazi, biti moramo bolj natančni).
16. Iz teksta moramo izločiti vse nepomembne detajle, prislove in pridevnike.
17. Odstraniti je potrebno vse abstrakcije, dejstva, dogodke in zveze med njimi. Te pa morajo biti prikazane ne kot ideje, ampak kot dejstva in morajo dajati vtis besedne slike.

Koristni napotki za postavitve razstave

1. Pri razstavi uporabljamo močne vizualne podobe, ki vzbujajo radovednost in pozornost.
2. Predmete organiziramo v kontekstualne sklope, pri čemer gradim na bolj znanih in domačih elementih, kot osnovno orientacijo spoznavanja in nato preidemo k manj znanim, presenetljivim sklopom.
3. Pri razstavah uporabljamo različne senzorne dražljaje, zvoke, vonje, dotik, okus, da bi podkrepili vizualno informacijo. Interaktivne razstave so v tem pogledu najbolj učinkovite.
4. Na razstavi združujemo didaktične in kognitivne elemente – spoznavne elemente, napise, predavanja, vodstva – z vizualnimi informacijami in elementi. Nikoli ne sme biti sporočilo samo napisano ali podano kot ustna informacija, vedno se mora povezati z vizualno predstavo.
5. Vizualni jezik uporabljamo tudi v pisanih materialih – dodane fotografije, risbe, grafični elementi, barve, vizualizacija besed s tako imenovanimi besednimi slikami in slikovitim jezikom.
6. Pri muzejskih razstavah uporabimo tiste strani vizualnega jezika, ki so moč muzeja: fascinacije, začudenje, občudovanje, strahospoštovanje, vzbujanje radovednosti, možnost opazovanja ter možnost občutiti, »real thing« predmet in njegovo preteklost. Doseči moramo, da bodo fascinantno plat muzejskega predmeta obiskovalci občutili – »gledam predmet, ki se ga je dotikal Napoleon«.
7. Na razstavi moramo doseči vtis, da muzej ponuja odgovore na zelo pomembna vprašanja, kar budi radovednost. Ponujati moramo odgovore na vprašanja, zakaj, kako deluje, kako je bilo ... Muzej mora postati prostor pomembnih odgovorov.
8. Na razstavi moramo predstaviti nekatere tendence človekovega opazovanja in spoznanja kaj vzbuja človekovo pozornost – psihologi so v zvezi s tem odkrili nekaj pomembnih mehanizmov:
 - večji predmeti vzbujajo večjo pozornost kot majhni
 - gibajoči predmeti vzbujajo več radovednosti kot mirujoči
 - posebnost, nenavadnost vzbujata večjo pozornost
 - neznani predmeti, ki nam niso običajni prav tako vzbujajo več zanimanja
 - nekatere druge kvalitete, estetska vrednost budi večje zanimanje obiskovalcev
 - prav tako vzbujajo več pozornosti nevarni predmeti, mladički in že na prvi pogled dragoceni predmeti

9. Ko pišemo tekste, nalepke, podnapise za muzejske zbirke in razstave in ko pripravljamo audiovizualno material za razstave uporabljamo jezik, ki vzbuja mentalno imaginacijo. Uporabljamo zanimive podobe namesto tehničnega jezika.

Ljudje in muzeji – obiskovalci

Ljudje – obiskovalci – publika so edini razlog obstoja muzeja, to pa se očitno v vsakdanji praksi muzeja pogosto pozablja. Vedno je v ospredju taka ali drugačna podoba muzeja, ki predstavlja konec razmišljanja o tem, medtem ko se koristnost muzeja za skupnost običajno pušča vnemar. O koristnosti lahko govorimo samo, če se sprašujemo po potrebah ljudi, če te potrebe poznamo. Funkcija in anticipacija teh potreb je v tem primeru zelo koristna in potrebna. Potrebe ljudi bomo spoznali, če bomo;

raziskovali populacijo in njene želje kot celoto, opravljali raziskave muzejskih raziskovalcev, iskali in raziskovali ciljne skupine in jih segmentirali, kategorizirali v skladu z njihovimi značilnostmi in potrebami, hkrati pa tudi poskušali določati bodoče potrebe. Pri tem lahko kot pomoč upoštevamo poznavanje dveh modelov opazovanja potreb ljudi: t.i.

»valss« value & life style segments

in model hierarhije človekovih potreb po Maslowu. Oba kažeta, da muzejsko publiko najdemo med dvema ekstremoma, med 10% ali več prebivalstva, ki živijo v eksistenčnem minimumu in so uporabniki muzejskih storitev ter zgornjim ekstremom prebivalstva, ki so uporabniki in imajo dovolj visok standard, da lahko zadovoljijo svoje kulturne potrebe – imajo svoj lastni muzej. Vendar lahko z zamenjavo optike muzejskega razmišljanja pritegnemo tudi tovrstno muzejsko publiko; na primer spodnjih 10% prebivalstva, ki se bori za eksistenčni minimum ne bodo nikoli prišli v muzej, zato pa lahko pride muzej mednje, na ulico in tu uresničuje (služi) njihovim potrebam. Pogosto taki projekti nudijo zelo zanimive učinke.

Motivacije za obisk muzeja: raziskave kažejo kar nekaj zanimivih nagibov, ki odrasle spodbudijo za obisk muzeja:

1. biti med ljudmi – socialna interakcija
2. početi nekaj, kar je vrednota samo po sebi
3. počutiti se v muzeju udobno in prijetno
4. izziv novih izkušenj
5. priložnost učiti se, spoznavati
6. aktivno sodelovati

Raziskave so pokazale, da so to motivi, ki odraslo publiko pritegnejo k obisku muzeja. Publika zahaja v muzeje in ustanove, ki jim te motive v večji meri uresničijo. Dominantne so torej socialne potrebe ljudi, ljudje so radi v stiku z drugimi, tudi pri obisku muzeja. Pomembna je **socialna interakcija**, občutek biti izzvan, imeti priložnost učenja brez frustracij in občutka manjvrednosti. Zato je pri snovanju razstav pomembno poskrbeti za udobnost obiskovalcev, v prijaznem okolju, kjer je užitek sodelovati. Zelo pomembno je tudi obnašanje osebja, ki mora biti profesionalno in prijazno. Pomembna je tudi nestresnost obiska in prostori za počitek, pomembno je, da z obiskom obiskovalci ne doživijo občutkov neuspeha ter da sodijo v kategorijo ljudi, katerih obiskovanje muzejev je zaželeno. Sodelovanje, interakcija obiskovalcev, ki jo v muzeju razvijamo za muzejsko publiko mora vsebovati predvsem elemente hobijev, sprostitve. V taki atmosferi obiskovalec, ki pri opravljanju kakšnega eksperimenta ni uspel, poskuša ponovno, vendar brez občutka tekmovalnosti ali celo manjvrednosti zaradi prvega neuspeha.

Muzej kot učno okolje

Eno najpomembnejših vprašanj ekomuzeja bo torej, kako ustvariti pozitivno in prijetno okolje, ki bo hkrati omogočalo učenje. Takega okolja se ni nadejati v klasičnem muzeju, ker je tišina, dostojanstvo, vljudnost del njihovega imagea. Za večino obiskovalcev je tako okolje depresivno in nevzpodbudno in ni del njihovega miselnega horizonta. Učenje v muzeju naj bi bilo zasnovano drugače, predvsem brez prisile. Prihajajo in odhajajo lahko po svoji želji in lahko počnejo, kar jih je volja, vendar v mejah razumnosti! V muzeju se učijo predvsem po lastnem nagibu in na samosvoj način. Če ni prisile in nenehnega tekmovanja ter paternalizma zaposlenega osebja, ki bodo priča neuspehom pri sodelovanju obiskovalcev, bo teh (neuspehov obiskovalcev) manj. Le v takem ozračju muzeja večina obiskovalcev izgubi strah pred neuspehom in neprijetne izkušnje so redke (Edson in Dean 1992: 177).

Če je naš glavni izziv napraviti ljudem prijazen muzej, je drugi izziv doseči, da se obiskovalec nekaj nauči – torej moramo ekomuzej napraviti primeren za razumevanje in spoznavanje novega. To pa pomeni, da morajo muzejski – delavci poznati načine učenja, razumevanja, postopkov pridobivanja znanja. V splošnem poznamo dve vrsti učenja:

- kognitivno – racionalno učenje, ki ga delimo na aktivno in pasivno, pri čemer je pomembno, da obiskovalci raje posegajo po aktivnem načinu učenja, star japonski pregovor pravi:
 - »Kar slišim pozabim,
kar vidim si zapomnim,
kar delam znam.«
- afektivno – emocionalno učenje, tudi ta način je učinkovit, zbuditi skušamo čustva in odzive in s tem intenziteto pomnjenja.

Predvsem pa je pomembno, da ima publika možnost izbire pri načinu učenja. Viri učenja so: **BESEDA, OBČUTKI, PODOBE**. Med temi tremi viri so pomembni občutki, okus, vonj in tako dalje, ki močno vplivajo na pomnjenje in razumevanje. Običajno velja, da čim več teh vsebuje razstava, tem večji bodo vtisi o njej. Najpomembnejši je tretji vir, podobe. 80 % našega znanja je shranjeno v obliki vizualnega znanja, čeprav se tega ne zavedamo vedno, pa človeški um vizualizira vse, o čemer se pogovarjamo, slišimo, vidimo, razmišljamo. Vizualiziramo tudi pri branju in čiste besede, tako se naše razumevanje vedno pojavi v obliki podob. Eden najpomembnejših procesov, ki poteka pri učenju, je **vizualizacija znanja**, zato je važno, kako obdelujemo podatke z vizualizacijo:

1. Poteka iskanje vzorcev in modelov ter iskanje in dodajanje sorodnega.
2. Naša vizualizacija poteka tudi skozi rotiranje po prostoru, kar pomeni, da poteka v treh dimenzijah in iz različnih vidikov.
3. Vizualizacija teče skozi različne dinamične strukture – skozi konstrukcije mentalne akcije in reakcije.
4. Znanje dosegamo skozi ortografsko imaginacijo – skozi mentalno konstruiranje mentalne slike, tudi kadar te nimamo pred seboj.
5. Poteka skozi x žarke mišljenje, vidimo tudi skozi stvari, odnose med stvarmi, celo notranjost, kakor si jo predstavljamo.
6. Vizualizacija poteka tudi skozi vizualno rezumiranje.

Muzeju moramo tako ob poznavanju procesov vizualizacije znanja kreirati take situacije, v katerih bo ena ali več vizualizacijskih operacij upoštevanih, uporabljenih, vpletenih; s tem bo vsaka informacija hitreje asimilirana in bo lažje sprejeta. Tudi upoštevanje več čutov zelo poveča moč zaznavanja, sprejemanja in pomnjenja informacije, zato je treba razstavo konstruirati tako, da poleg vizualnih procesov izzovemo še druge čutne zaznave (toplota, hlad, svetloba, tekstura, zvok). Več kot je vpletenih tovrstnih občutkov v učenje, večji je učinek, lažje se nove informacije zasedrajo v spomin.

Za konec tega poglavja še nekaj duhovito-kritičnih ugotovitev o muzejih in njihovih obiskovalcih, ki jih je izrekel nizozemski poznavalec muzejev in predavatelj kulturnega turizma Frans Shouten:

1. Muzeji ne računajo z dejstvom, da večina ljudi ne mara muzejev.
2. Ljudje se hitro naveličajo biti v muzeju. Dalj ko so v muzeju, hitreje hočejo priti ven.
3. Svet, ki ga predstavljajo muzeji, ni svet, ki ga sprejema splošna publika. To je svet, ki ga strukturirajo znanstveni zakoni, taksonomija in delitev na obdobja ter ne more biti podlaga za vsesplošno razumevanje.
4. Muzeji pogosto zanemarjajo obiskovalčev prag znanja.
5. Komunikacija v muzejih je precej konvencionalna. Za vsakega se misli, da bo začel z ogledom iz iste točke in da bo spoznaval na enak način na enakem mestu. Obiskovalci igrajo tako pasivno vlogo, muzeji pa aktivno.
6. Obstaja mit o tem, da so se obiskovalci prišli nekaj naučit. Njihovo obnašanje je bolj podobno ogledovanju trgovskih izložb v soboto popoldne kot pa nabiranju novega znanja.
7. Muzeji prepogosto pozabljajo, da je eden glavnih razlogov za obisk muzeja možnost socialne interakcije.
8. Študije v Amsterdamskem muzeju so pokazale, da porabijo obiskovalci za branje enega teksta le 10 sekund, pred enim predmetom pa povprečno stojijo še manj – 4 sekunde.
9. Veselje in zabava često manjkata v skrbi za obiskovalce.
10. Muzejski kustosi, ki prebirajo knjige, premalo upoštevajo dejstvo, da prihaja generacija ljudi, za katere je branje drugotno sredstvo za pridobivanje informacij.

3. Dediščina hmeljarstva Savinjske doline

Vito Hazler⁸

»Zjutraj v mrzli rosi, opoldne v hudi ici, zvečer te še pa komarec piči!«

1. Raziskava hmeljarske dediščine

Hmeljarstvo ostaja osrednja kmetijska dejavnost in prepoznavnost Spodnje Savinjske doline, čeprav se je obseg hmeljišč v zadnjih letih občutno zmanjšal, predvsem pa se je zmanjšalo število hmeljarjev. Proizvodnja hmelja se je strnila na krog proizvodno najsposobnejših in trdoživih hmeljarjev, ki jih niti izredno nizke cene hmelja ob koncu dvajsetega stoletja niso odvrnile od hmeljarstva, tržno nadvse ranljive kmetijske dejavnosti.

Danes je hmeljarstvo že na takšni stopnji razvoja, ko so možne le še nekatere manjše tehnične izboljšave v proizvodnji, medtem ko se celotna dejavnost tehnološko bistveno ne more več spremeniti. Ženske hmeljne sadike bo potrebno še v prihodnje vegetativno razmnoževati, rastline bodo najbolj uspevale na prodnatih tleh, obiranje in sušenja hmelja bo verjetno ohranilo današnjo tehnološko podobo, prav tako prodaja. In tudi tržne oscilacije bodo v bodoče ostale del hmeljarske vsakdanjosti ter v ugodnih prodajnih letih spodbujale hmeljarje in druge kmetovalce k širitvi proizvodnje, v kriznih letih pa k njenem krčenju. To je zakonitost dejavnosti, ki je na Slovenskem ozemlju v organizirani obliki zaživela leta 1869, ko je prvi pravi hmeljski nasad zasadil žalski župan in veleposestnik Janez Hausenbichler, ki mu je leta 1876 skrivoma prinesel sadike kultivarja württemberg takratni oskrbnik graščine Novo Celje in prijatelj Josip Bilger. Nasad se je uspešno prijel in sledili so mu številni drugi Savinjčani.

⁸ izr. prof. dr. Vito Hazler, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

V tem 130letnem obdobju se je hmeljarstvo tehnološko razvijalo in širilo po vsem slovenskem ozemlju in tudi po drugih ravninskih pokrajinah nekdanje Jugoslavije. Prešlo je pot od najbolj preprostih oblik pridelave, zaščite rastlin in predelave do gospodarsko visoko razvite dejavnosti, kjer so vključeni vsi najsodobnejši tehnični in raziskovalni dosežki. 130 let sicer ni prav dolga doba, toda hmeljarstvo je v tem času doseglo takšne izpopolnitve in razsežnosti, da že samo po sebi sproža raziskovalna zanimanja humanističnih strok in organizirana varstvena prizadevanja. Prav zato je med nosilci regionalnega razvoja dozorela tudi v drugih okoljih že večkrat spočeta misel o predstavitvi zgodovine razvoja hmeljarske dejavnosti.

Tem načelom je sledil že prvi poskus ureditve muzejske zbirke v Savinovi rojstni hiši in poznejši (manj ustrezen) prikaz v pritličju osrednje Hmezadove stolpnice. Toda sodobni varstveni in raziskovalni pogledi so danes bistveno drugačni od tistih izpred trideset in več let, ko je bil dosežek že preprost kolekcijski pristop. Danes predstavitev dejavnosti uporablja najrazličnejše tehnike in metode ter išče modelne rešitve prikaza dejavnosti, ki bi naj celovito obravnavale zastavljeno problematiko. Zato predlog sodobne muzejske predstavitve hmeljarstva vsebuje vrsto atraktivnih metodičnih in didaktičnih pristopov, ki bodo najbolj celovito izrisale zastavljeno nalogo. Da pa bo te obveznosti možno izvesti, so potrebne predhodne celovite priprave in raziskave območja, ki so vsaj deloma izpolnjene že v prvi fazi predloženega projekta.

Hmeljarstvo je ena najpomembnejših kmetijskih dejavnosti na Slovenskem, ki je od vsega začetka močno vplivalo na gospodarstva predvsem v spodnji Savinjski dolini, na način življenja na ravni vsakdanjosti in prazničnosti in tudi na podobo kulturne krajine. Hmeljarstvo je izrazito monokulturna dejavnost, ki je v svojih najuspešnejših gospodarskih obdobjih prevzelo vodilno vlogo v življenju doline, saj se je nezadržno širilo tudi na račun kakovosti življenja in varstva okolja. Zato se raziskava ne more omejiti zgolj na ekonomsko proizvodne prikaze, temveč želi predstaviti hmeljarstvo v vseh njegovih pojavnih oblikah in razsežnostih. Med temi ne kaže spregledati niti negativnih vplivov na okolje, na onesnaževanje podtalne pitne vode, ozračja, hipertrofijo pesticidov in s tem posledično tudi na odzivanje in počutje živih organizmov.

Hmeljarstvo je z vsemi svojimi pozitivnimi in negativnimi vplivi močno predrugačilo življenjski ustroj doline, saj je sprožilo toliko različnih kulturnih odzivov in izzivov, da upravičeno postaja predmet raziskovanj tudi s

humanističnih zornih kotov. Brez dvoma gre za gospodarsko dejavnost, ki je v gmotnem pomenu povzdignila savinjskega kmeta nad slovensko povprečje in dejavnost je po uspešnosti primerljiva le še s sočasnimi prleškimi rejci kasaških konj.

Pregled hmeljarstva v kontekstu zgodovinskega nastanka in razvoja uvaja v poglavje o predstavitev dejavnosti na gospodarski in splošno kulturni ravni. Na izbranih primerih savinjskih hmeljarskih kmetij je predstavljena struktura primarne izrabe tal, ki jim je na novo uvedena monokultura povsem spremenila gospodarski ustroj in njihov način življenja. Poseben poudarek je na stavbni dediščini hmeljarstva, saj je tehnološki proces gojenja in obdelave hmelja zahteval uvedbo novih sušilnih naprav, ki so močno spremenili podobo obstoječih gospodarskih stavb in strukturo poselitve v dolinskih vaseh in trgih. S tem v zvezi so že na začetku uvajali nova tehnična sredstva, ki so jih hmeljarji prilagajali svojim gmotnim možnostim in pri tem sami in v povezavi s svetovalnimi službami razvijali izvirne tehnične rešitve.

V kontekstu zgodovinskega razvoja so predstavljeni bistveni postopki obdelave in predelave hmelja vse do prodaje in delitve zaslužka. Med temi po obsegu in odmevnosti najbolj izstopa ročno obiranje hmelja, ki se je v dolini obdržalo do začetka 70. let dvajsetega stoletja, ko je ročno obiranje nadomestilo strojno. Po ocenah se je do teh sprememb v dolino vsako leto sredi avgusta začasno priselilo od 30 do 40 tisoč ljudi, nekateri pa ocenjujejo, da v najbolj cvetočih letih hmeljarstva celo 50 tisoč. V dolino so prihajali obiralci predvsem iz vzhodne in severovzhodne Slovenije, pa tudi iz hrvaškega Medžimurja, bistveno manj pa iz krajev zahodno od doline, s Kranjskega. Ta vsakoletna sezonska migracija je sprožila vrsto medkulturnih stikov, ki so vsaj za nekaj tednov pretresli ustaljeni življenjski ritem domačinov in povratno vplivali tudi življenje in kulturno obzorje sezonskih prišlekov. V zvezi s tem so predstavljeni delovni vsakdanjiki delodajalcev in delojemalcev, prehrana, higiena, družabno in religiozno življenje ter nekatere najpomembnejše oblike duhovne kulture.

Glavna skrb savinjskih hmeljarjev je bila kakovostna obdelava, zaščita in obdelava relativno občutljive rastline, saj se je prav po teh dosežkih méril končni izkupiček prodaje. Zato v tej zvezi predstavljamo tudi nekatere obrise karakteroloških posebnosti savinjskega hmeljarja, tako v stereotipnem (na primer vici) kot dejanskem smislu, ki jih je oblikovalo trdo delo v hmeljišču, skrb za zaščito rastlin, strogo nadzorovanje obiranja kobuljic, pa naj si je šlo za

ročni ali strojni postopek. Ključna pri vsem pa je prodaja pridelka, ki se od nekdanj vsakoletno prilagajala razmeram na svetovnem trgu hmelja.

Vse do nedavna je hmeljarstvo kmetom omogočalo kakovostno življenje in pridobivanje materialnih vrednosti, o katerih so lahko v drugih pokrajinah le sanjali. Razvito hmeljarstvo je tudi sprožilo proces hitrejšega razkroja tradicionalnih oblik gospodarstva in kmetijstva in vplivalo na splošen kulturni razvoj območja. Zato je hmeljarstvo je v svoji več kot stoletni zgodovini uvajalo spremembe na področju kmetijstva, vinogradništva, gospodarstva, obrti, prehrane in vplivalo na socialno in duhovno življenje nosilcev te dejavnosti. V dolino so bile uvedene nove in specifične kulturne oblike in vrednote, ki jih v drugih kulturnih okoljih ni mogoče zaslediti. Zato je bil namen raziskave predvsem ta, da se dokumentira in ohrani čim več s hmeljarstvom povezanih pojavov tako v snovni kot nesnovni obliki.

V tem smislu bo v prihodnje potrebno evidentirati in muzejsko prezentirati nekaj najbolj značilnih hmeljskih obratov (zlasti sušilnic) iz obdobja tradicionalnega hmeljarstva in tudi tistih iz časov uvajanja sodobnih tehnoloških naprav in orodij. Iz leta v leto je namreč vse manj prepoznavnih sušilnih stolpov vgrajenih ob savinjske »marofe«, kozolce, kašče in celo hiše; vse manj je tudi namensko grajenih samostojnih sušilnic, ki so bile ponos velikih kmetij, nekdanjih kmetijskih zadrug in strojnih skupnosti. Dejavnost se je v zadnjih tridesetih letih tehnološko tako izpopolnila, da je preprosto izločila in zavrgla neracionalne in zastarele postopke obdelave in pridelave in s tem vrsto predmetov, ki imajo danes že visoko vrednost kulturne dediščine.

Današnje hmeljarstvo v spodnji Savinjski dolini je že vrsto let na ravni tehnološko visoko razvite kmetijske dejavnosti. Zato je fizično ogrožen dobršen del opuščenih hmeljarskih obratov, objektov, strojev in naprav, ki ne morejo biti več vključeni v sodobno proizvodnjo hmelja. Pa vendar je večina te dediščine še vedno živo v spominu Savinjčanov, ki so dejavnost doživljali neposredno ali posredno. Večina današnjega prebivalstva srednjih let je še ročno obirala hmelj in že v otroških letih spoznavala to »najdragocenejšo rožo« na svetu.

Danes se je tudi spremenil odnos do te industrijske rastline, ki ni le del ozkega agrarno-tehnološkega procesa z vrsto agresivnih posegov v prostor, temveč se jo sprejema kot del pozitivne identitete prostora. Dejavnost ima namreč »svojo zgodovino«, ki pri domačinih in tudi nekdanjih obiralcih spodbuja pozitivna

razmišljanja o življenju v preteklih desetletjih, ki mu je oblike in razsežnosti določalo prav hmeljarstvo. Zato je v dolini dozorela misel, da mora hmeljarstvo postati vodilni člen sodobne turistične ponudbe Spodnje Savinjske doline, saj sondažne raziskave kažejo (raziskava Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani med študenti v okviru vaj iz Etnološkega konservatorstva), da dejavnost vzbuja veliko zanimanje, predvsem pa je skorajda nepoznana v širšem slovenskem prostoru. Torej je prav hmeljarstvo v turizmu priložnost za uveljavitev dejavnosti in predvsem predstavitev ene najbogatejših slovenskih pokrajin.

V bodoče naj postane hmeljarstvo ena osrednjih vsebin v ponudbi spodnjesavinjskega turizma, ki pa naj **dejavnosti ne prikazuje romantično-nostalgično** in evforično (na primer pred leti posneta videokaseta o spodnjesavinjskem obiranju hmelja na Ponikvi), temveč z vsemi pozitivnimi in tudi negativnimi lastnostmi in značilnostmi. Vsekakor pa je potrebno bolje poskrbeti za vsestransko turistično promocijo hmeljarstva, ki je bilo pred prvo in drugo svetovno vojno vsaj na razglednicah krajev mnogo pogosteje predstavljeno kot je danes.

Vsekakor bo imel v turizmu pomembno mesto načrtovani Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva s sedežem v Žalcu, ki bo tudi zaradi svoje široko zastavljene dejavnosti prevzel vlogo povezovalca in ponudnika zanimivih dejavnosti s področja gospodarstva, domače in umetnostne obrti, kmetijstva, kulture in izobraževanja in seveda samega hmeljarstva. Osrednjo vlogo bodo imele pri tem tudi izbrane hmeljarske enote s prikazom vseh pojavnih razsežnosti hmeljarstva v preteklosti in danes. Poudarek bo tudi na ekološkosti ponudbe, tako da bi se na istih mestih združevale vsebine ekomuzeja in hmeljarskih kmetij z ekološko pridelavo hrane, kar bi nedvomno postala dodatna vrednota v turistični ponudbi Spodnje Savinjske doline.

2. Analiza dediščine hmeljarstva

2.1. Zgodovinski pregled hmeljarstva

Izvor hmelja ni povsem pojasnjen. Verjetno drži trditev, da hmelj (*Humulu lupulus*) izvira iz zahodne Azije in vzhodne Evrope. Že stara ljudstva Mezopotamije so pripravljala napitke iz žit, ne ve pa se natančno, ali so pri

tem uporabljala tudi hmelj. Vsekakor je uporaba hmelja dokazana pri staroslovanskih ljudstvih, ki bi naj hmelj razširila po Evropi v času preseljevanja narodov, med drugim in petim stoletjem.⁹ Kot kulturno rastlino so hmelj gojili že v osmem in devetem stoletju v Franciji in na Bavarskem. Glavno zaslugo za širjenje hmeljarstva in pivovarstva imajo samostani, ki so vse do dvanajstega in trinajstega stoletja imeli izključno pravico za varjenje piva. Iz prvih pivovarskih krajev Francije in Belgije se je hmeljarstvo širilo na Češko in dalje proti vzhodu, v štirinajstem stoletju pa tudi v Flandrijo in Anglijo ter v sedemnajstem stoletju v Ameriko.

V Slovenijo so hmelj uvedli fevdalni gospodi, saj se prvič omenja v urbarju škofjeloškega gospostva *Notitia Honorum de Lonca* leta 1156, ki je sodilo pod freisinško nadškofijo. Po podatkih v njem so morali obdelovalci zemlje na današnjem Soriškem polju in v Poljanski dolini vsako leto pripraviti in gosposki oddati za tedanje razmere zelo velike količine hmelja, ječmena, slada in tudi piva.

Prelomnica v razvoju hmeljarstva na Slovenskem ozemlju je prevlada fiziokratskih prizadevanj med vladavino cesarice Marije Terezije (1740-1780). Tedaj so v Celovcu (1764), Gorici (1765), Gradcu (1765) in Ljubljani (1767) ustanovili kmetijske družbe, ki so načrtno vzpodbujale in pospeševale uvajanje številnih industrijskih rastlin, med njimi tudi hmelja. Leta 1833 je bilo v ljubljanskem *Illyrisches Blatt* objavljeno »Kratko navodilo za pridobivanje hmelja na Kranjskem«, ki ga je pisec Johan Oshsenbauer, svetovalec turjaških knezov in tudi sam hmeljar, opremil z risbami posebnega orodja za pridelovanje hmelja (Virant 2002).

Prvih resnih poskusov hmeljarjenja v Sloveniji so se lotili v začetku devetnajstega stoletja v okolici Ptuja, Velenja in Maribora. V Savinjski dolini je leta 1854 prvi začel gojiti hmelj Fran Žuža, lastnik pivovarne. Zasadil je žateški hmelj, vendar se mu poskus ni posrečil, kajti hmelj zahteva poleg ugodnih naravnih pogojev (primerna tla, ustrezna količina padavin, pravo podnebje) še

⁹ Jezikoslovci razlagajo, da tudi slovenska beseda *hmelj* izbira praslovanskega *xbml' b*, sicer pa na sorodnost izvora kažejo tudi imena v drugih indoevropskih jezikih, zlasti v češkem in slovaškem *chmel* ter ruskem *xmél'*. Praslovanski *xbml' b* imajo jezikoslovci navadno za izposojenko iz sosednjih germanskih jezikov (primerjaj staronordijski *humli*, *humall*, od koder je gotovo izposojeno novolatinsko *humulus*, finsko *humala*, novogrško *khouméli*, vse v pomenu »hmelj«), toda ker germanska beseda nima prepričljive etimološke razlage, se zdi možno, da je germanska beseda izposojena iz slovanske, slovenska pa iz nekega iranskega izhodišča. Staroruska in ruska beseda *xmél'* pa poleg »hmelj« in »pijača« pomeni tudi »pijanost«. Na sorodnost indoevropskega izvora kažejo tudi nemški *hopfen*, angleški *hop* in francoski *houblon*, vse v pomenu »hmelj«.

posebej umnega in veščega pridelovalca, ki bogato znanje črpa tudi iz izkušenj (Orožen 1965).

Trajno je uvedel v dolino hmelj Virtenberžan Josip Bilger (1830-1894), oskrbnik kneza Salma v Novem Celju, ki je hmeljske sadike leta 1871 prinesel iz svoje rodne dežele. Čeprav mu je knez prepovedal, da bi s hmeljarstvom seznanil druge, je Bilger hmeljne sadike predal svojemu prijatelju Janezu Hausenbichlerju, posestniku in gostilničarju iz Žalca (Marovt 1997). Leta 1876 se je na Strelišču v Podvinu pojavil prvi hmeljski nasad. Hausenbichlerju so sledili tudi drugi Žalčani in kmalu se je hmelj razširil po vsej dolini. Med prvimi gojitelji so bili vojaški zdravnik dr. Adalbert Cyppl in slaščičar Jan Hostonsky v okolici Celja, Karel pl. Haupt na Strovsneku in Janez Pauer v Braslovčah.

Janez Hausenbichler se je tako poglobil v hmeljarstvo, da je najprej leta 1880 ustanovil Južnoštajersko hmeljarsko društvo s sedežem v Žalcu in dve leti kasneje izdal knjižico *Navod o hmeljariji*, ki še danes velja za hmeljarski katekizem. Hmeljarsko društvo je svoje člane vsako leto pošiljalo na izobraževanje na Češko in Nemško, da so se poučili o hmeljski produkciji in o cenah, in je bilo v stiku z drugimi hmeljskimi središči. Po nekaterih podatkih je bilo takrat okrog 4000 savinjskih hmeljarjev, kar kaže na izjemno zanimanje za to donosno dejavnost. Čeprav je bila hmeljska kupčija od nekdanje zelo negotova in se je pred prvo svetovno vojno kilogramska cena gibala med 12 vinarji in 16 kronami, je ob normalnem pridelku in primerni ceni hmelj dajal kar petnajstkrat toliko kot žito, seveda pa je zahteval veliko investicij (hmeljevke, obiranje, sušenje) (Orožen 1965).

Hmelj so sadili na najboljše njive. Zemljo so globoko zrigolali, jo skrbno obdelovali ter gnojili s hlevskim gnojem in kompostom. Rastlina je živela do dvajset let in več. Sadili so hmelj na najboljše njive. Sprva so gojili virtneberški hmelj. Leta 1886 pa sta Janez Hausenbichler in Karl Haupt, lastnik graščine Štrosnek v Šmatevžu, opravila prve poskuse z goldingom, ki se je v Savinjski dolini odlično obnesel, saj se je razvila posebna vrsta savinjskega goldinga, ki je bil odlične kakovosti. Golding je sicer imel nekoliko manjši hektarski donos kot virtneberški hmelj, vendar je zorel štirinajst dni prej in je bil proti peronospori bolj odporen. Priderek virtneberžana je bil pred prvo svetovno vojno 2000 do 2500 kilogramov na hektar, dosegli pa so tudi 3000 kg. Goldinga so pridelali v splošnem nekaj manj, vendar je na humusu znašal donos do 2400 kilogramov na hektar. Z žlahtnim kultiviranjem, zaščitenim z imenom *Styrian*

golding hops, se je slovensko hmeljarstvo postopoma trdno zasidrilo tudi na mednarodnem trgu. Žalec je postal vplivno središče vsega slovenskega hmeljarstva in je to vlogo obdržal vse do današnjih dni (Virant 2002).

Prodani hmelj je šel v Žatec na Češkem in v Nürnberg, kjer so ga preparirali (žveplali) in prebasali v ustrezne vreče. Da bi se osamosvojili tudi v tem pogledu, so v Žalcu na pobudo Josipa Širce in Franca Robleka leta 1902 ustanovili Hmeljarno, zadrugo z o. z., ki je organizirano skrbela za trgovanje s hmeljem. Po štirih razširitvah in predelavah v letih 1926–1928 je postala ena največjih v Evropi in je uspešno služila svojemu namenu vse do leta 1960, ko je pogorela do tal. Leta 1908 je bila ustanovljena Javna oznamkovalnica za hmelj v Žalcu. Oznamkovanje hmelja tedaj sicer še ni bilo obvezno, vendar pa mu je oznaka »Južnoštajerska dolina« dvignila ugled in ceno.

Med prvo svetovno vojno se je hmeljarska dejavnost močno upočasnila. Ponoven zagon je doživela šele leta 1926. Takrat je Hmeljarsko društvo od prvotnih 39 naraslo že na 1673 članov, a se je znova znižalo ob katastrofalnem padcu cen hmelja v letih 1929–1931. Šele po odpravi prohibicije na alkohol v Združenih državah Amerike leta 1933 si je hmeljarstvo ponovno opomoglo. Zopet nastopila konjunktura, ki je trajala do druge svetovne vojne. Leta 1929 je znašala cena povprečno 2 dinarja za kilogram, leta 1939 se je pa gibala med 60 in 110 dinarji in je bila najvišja v stari Jugoslaviji. Čeprav je bila hmeljska trgovina do druge svetovne vojne izrazito komisijska in odvisna od tujih trgovcev, ki so jih v glavnem zastopali domačini, se je hmeljarstvo v tem času razširilo v številne kraje na Štajerskem (na primer na Stranicaah so hmelj gojili skoraj na vsaki srednji in večji kmetiji) in Dolenjskem. Žal pa je druga svetovna vojna ponovno zaustavila rast hmeljarstva. Ob začetku vojne je bilo v Savinjski dolini 2650 hektarov hmeljišč, okupator pa je površino zmanjšal na 640 hektarov (po nekaterih podatkih sprva 2450 hektarov nasadov, nato le 637 hektarov) in je hotel savinjsko hmeljarstvo zatreti, vendar so ljudje sadike skrivali (Orožen 1965).

Povojno hmeljarstvo je bilo mnogo bolj načrtno in bolje organizirano. Že junija 1945 je bila v Žalcu ustanovljena Hmeljarska zadruga, ki je morala najprej poskrbeti za prevzem hmelja letnika 1944, nato pa za načrten razvoj hmeljarstva. Poslej je hmelj odkupoval samo Hmezad, država pa je poskrbela za obnovo izvoza, vendar so na prodajo močno vplivale spreminjajoče se zunanjepolitične razmere. Razvoj hmeljarstva je narekoval nove sodobne oblike organiziranosti. Tako je leta 1952 iz nekdanje hmeljarske zadruge nastal

Hmezad, združno trgovsko podjetje Žalec, ki se je posvetilo trgovanju s hmeljem ter nabavi investicijskega in reprodukcijskega materiala. Sočasno so ustanovili Hmeljarski inštitut, ki je prevzel naloge strokovnega usmerjanja in razvoja hmeljarstva in je z leti prerasel v osrednjo znanstveno-raziskovalno ustanovo te vrste ena Slovenskem. Leta 1953 so sodelavci Inštituta ustanovili nižjo Hmeljarsko šolo v Vrbju, saj se je pokazala potreba po rednem izobraževanju hmeljarjev (Virant 2002).

Po drugi svetovni vojni so po večjih krajih nastajale Kmetijske zadrugе, ki so med leti 1955 in 1960 zgradile številne združne in hmeljarske domove ter sodobne hmeljske sušilnice. Kmetijske zadrugе so imele razvito prodajno in hranilniško dejavnost in močan strojni park s traktorji in strojnimi priključki. Njihov individualni razvoj je omejila leta 1961 združitev v veliko Kmetijsko zadrugo Savinjska dolina. V tem obdobju se je pridelovanje hmelja razširilo tudi na območje Sevnice, Brežic, Šentjerneja, Koroške in v okolico Maribora in Ormoža, kjer so postavili več združnih hmeljskih sušilnic, medtem ko individualno hmeljarstvo nikoli ni doseglo takšnih razsežnosti kot v Spodnji Savinjski dolini.

Po letu 1961 se je začel uveljavljati tudi Kmetijski kombinat Hmezad, ki je z arondacijo do leta 1964 združil agrokomplekse žalske občine in jih zasadil s hmeljem. Pretežni del je bil tako v družbenem sektorju delovne organizacije Hmezad Kmetijstvo Žalec, ki je letno pridelala okoli 1400 ton hmelja. Hmeljarji pa so bili združeni v Kmetijski zadrugi Savinjska dolina in so letno pridelali okoli 900 ton hmelja (Virant 2002).

Leta 1972 se je v slovenskih hmeljskih nasadih začel širiti nov, na Inštitutu vzgojen kultivar aurora, ki se mu je deset let pozneje pridružil še kultivar bobek, nato pa še drugi kultivarji B in C.

Po osamosvojitvi Slovenije je leta 1992 nastalo prvo veliko zasebno hmeljarsko posestvo z okoli 130 hektarji hmeljskih nasadov, družbeno podjetje Hmezad Kmetijstvo Žalec se je preoblikovalo v delniško družbo, ki pa je leta 1999 doživela stečaj in večino hmeljskih nasadov so skupaj s spremljajočimi hmeljarskimi objekti ter mehanizacijo pokupili hmeljarji.

V letu 2001 je bilo na Hmeljni komisiji vpisano 201 hmeljarsko posestvo in 2058 hektarjev hmeljskih nasadov. Najmanjša skupna površina hmeljskih nasadov pri posameznem hmeljarju je bila okoli 0,3 hektarja, največja pa okoli

140 hektarjev. Na področju prodaje slovenskega hmelja ima najpomembnejšo vlogo podjetje Hmezad-Export-Import, d. d. Žalec, katerega začetki segajo v leto 1902, ko so ustanovili znamenito Hmeljarno. Leta 2006 je podjetje prešlo večinsko v zasebno last hmeljarja in trgovca Jožeta Časa iz Mislinjske doline, ki si je v Radljah ob Dravi uredil enega od tehnološko najsodobnejših hmeljarsko-predelovalnih obratov v srednji Evropi (Virant 2002).

2.2. Dediščina hmeljarskega gospodarskega prizadevanja

Začetki pridelave in predelave hmelja na kmetijah so bili tehnološko preprosti, zato je bil pridelek pogosto slabe kvalitete. Šele knjižica Janeza Hausenbichlerja *Navod o hmeljariji* iz leta 1882 je hmeljarje poučila o vseh postopkih sodobnega gojenja in predelave hmelja. Hausenbichler se je znanja o hmeljarstvu naučil v stikih s svojim prijateljem Josipom Bilgerjem, ob pogostih potovanjih po Češkem in Nemškem in ob prebiranju strokovne literature, po kateri je povzel svoje zapise. Med drugim je v poglavju Kje in kako se hmelj suši? (str. 14) zapisal, da »hmelj sušimo 1) na zračnih suhih prostorih, 2) na sušilnicah, katere so nalašč za to pripravljene«, in »3) tudi v hiši, kjer peči dobro kurimo«. Torej so bile proti koncu devetnajstega stoletja in še pozneje v praksi razširjene različne možnosti sušenja, ki jih je na enoten imenovallec kanaliziral šele izum ključavničarja Lorberja iz Žalca, ki je razvil svoj tip hmeljske sušilnice, ki se je kmalu razširil po dolini in celo preko nje. O tem izumu je v drugem pomembnem priročniku z naslovom *Navodilo k umnemu hmeljarstvu* iz leta 1910, ki ga je izdalo takratno poljedelsko ministrstvo, Julij Olschowy med drugim zapisal:

»Neki večji hmeljski producent v Žalcu je izumil za predušenje svežega hmelja posebno pripravo, katera je prav praktična in vredna, da si jo priskrbi vsak večji hmeljar; gospod izumitelj dal bi si jo pa lahko patentovati« (Olschowy 1910: 48).

Sušenje hmelja

Iz Hausenbichlerjeveih navodil je mogoče razbrati, da je postopek sušenja trajal od tri do štiri dni. Prav Lorberjevi izumi so bistveno skrajšali čas sušenja in prispevali k izboljšanju kakovosti pridelka. Zato se je predvsem po prvi svetovni vojni, najprej v 20. letih, nato pa še po letu 1933, razširila gradnja hmeljskih sušilnic, ki so se razlikovale tako po velikosti kot po samem tipu.

Sušilnice so največkrat postavljali v podaljšku osrednjih gospodarskih poslopij – »marofov«, v podaljšku velikih zidanih kašč, zidanih svinjakov in celo ob lesene dvojne kozolce – topolarje. Te vrste sušilnic so bile razširjene predvsem med manjšimi pridelovalci hmelja, povečini kajžarji in malimi kmeti, medtem ko so druge tipe gradili srednji in veliki kmetje-hmeljarji. Poleg teh so v okviru velikih in veleposestniških kmetij postavljali tudi velike samostojne sušilnice z velikimi shrambnimi prostori, ki so jih v času po odprodaji hmelja uporabljali za uprizarjanje gledaliških iger, miklavževanj, maškarad in drugih prireditev družabnega, društvenega in političnega značaja. Takšni večnamenski sušilnici so v medvojnem obdobju zgradili Roblekovi in Petričkovi v Žalcu, ki sta še danes dobro ohranjeni, čeprav sta že vrsto let brez ustrezne namembnosti.

Zadružni in hmeljarski domovi

Po drugi svetovni vojni, ko je zaživelo kmetijsko zadružništvo, so takratne samostojne kmetijske zadruge v vseh večjih krajih zgradile velike zadružne oziroma hmeljarske domove. Največ so jih zgradili med leti 1955 do 1960 in so bile med največjimi stavbami v kraju. Vhodna pročelja so okrasili s poslikavami, plitkimi reliefi ali risbami v grafitto tehniki in obvezno letnico gradnje. V bistvu se je na te domove prenesla večnamenskost predvojnih velikih sušilnic in dejavnost so celo razširili: pod isto streho so združili poslovne prostore zadrug, prostore za prodajo zaščitnih sredstev rastlin in živalskih krmil, hmeljske sušilnice s prostornimi skladišči – dvoranami, stolpe z *aufcugi* (dvigali) za transport hmelja do sušilnih les, stanovanja zadružnih upravnikov in drugih uslužbencev zadruge ter družabne prostore, tako imenovane klubske sobe, kjer so uredili krajevne knjižnice in namestili prve črno-bele televizorje. Klubske sobe so bile namenjene sestankovanju zadružnikov in delovanju različnih družbenopolitičnih organizacij, od članov krajevne organizacije zveze borcev, krajevne SZDL, osnovne organizacije socialistične mladine, članov zveze komunistov do društva prijateljev mladine, redečega križa idr. V dvoranah so po odprodaji hmelja v zimsko-pomladni sezoni organizirali proslave ob Dnevu republike, 29. novembra, in Dnevu žena, 8. marca, kjer je s programom (recitacije, krajše igre, skeči, zborovsko petje, glasbeni vložki in podobno) nastopala osnovnošolska mladina in zabavne prireditve kot so silvestrovanje, maškarade in mladinske ter gasilske veselice. Vse prireditve so bile praviloma zaključene z zabavo in živo glasbo s plesom. Ponujali so tudi hrano: do začetka 80. let praviloma samo kranjske klobase s kruhom in *zemfom* (gorčico), pecivo, ki so ga napekle vaše

gospodinje, ter alkoholno in brezalkoholno pijačo. Ponekod, na primer v Preboldu, so v dvorani redno vrteli tudi celovečerne filme, drugod (Gomilsko) le občasno in organizirali predavanja z barvnimi diapozitivi.

Po manjših krajih v savinjskih dolinah in drugih slovenskih pokrajinah, kjer so na družbeni zemlji gojili hmelj (Kozje, Ponikva pri Šentjurju), so postavljali povsem enake kockaste sušilnice z nizkimi nakloni streh, ki so jih praviloma uporabljali le za sušenje in skladiščenje hmelja, le ponekod so bile v teh stavbah tudi stanovanja (Grajska vas, Šmatevž).

Z združitvijo krajevnih zadrug v veliko Kmetijsko zadrugo Savinjska dolina, se je s centralizacijo poslovanja sicer zmanjšala avtonomnost zadrug in novonastalih obratov, ki so formalno in organizacijsko večkrat menjali svoj ustroj, v glavnem pa so delovali v korist kmetov zadružnikov oziroma kmetov kooperantov. Vsebinsko se namembnost zadružnih in hmeljarskih domov bistveno ni spremenila, le smisel za redno vzdrževanje objektov in odnos do tako imenovane družbene lastnine se je občutno zmanjšal.

Državna posestva

V letih takoj po drugi svetovni vojni so nastala tudi velika »državna posestva«, ki so hiter razvoj dosegla po letu 1962 z ustanovitvijo Kmetijskega kombinata leta 1962. Vanj so tedaj vključili vsa tedanja kmetijska državna posestva v Savinjski dolini in še državno posestvo Lava-Celje kot samostojne organizacijske enote novega podjetja, vendar z enotnim cilje: organizirati družbeno kmetijsko proizvodnjo po modernih principih. Določeno je bilo, da bodo obrati razvijali v glavnem dve gospodarski panogi, to sta hmeljarstvo in živinoreja. Izjemo so predvideli v Medlogu, kjer so nadaljevali s proizvodnjo vrtnin in rož za potrebe celjskega trga, ter na Mirošanu, kjer še danes izvajajo specializacijo v dve smeri, in to v proizvodnjo sadnih drevesc in plantažno pridelovanje kvalitetnih sort jabolk in hrušk.

Večina teh velikih kmetijskih obratov je nastala v okviru po drugi svetovni vojni nacionaliziranih veleposestev (Grobla, Pihlbirt, Arja vas, Vrbje in drugod). Tudi na teh velikih kmetijskih obratih so postavljali velike hmeljske sušilnice, dograjevali strojne lope in preurejali stara poslopja za stanovanje svojih zaposlenih delavcev, ki so v 60. in 70. letih večinoma prihajali iz hrvaškega Medžimurja in Zagorja. Že v začetku 60. let so na teh obratih

oziroma »delovnih in proizvodnih enotah« postavljali velike, arhitekturno nič kaj prijetne lope za prve obiralne stroje, in vrsto drugih manjših stavb, od lastnih mehaničnih delavnic do črpalk za »dizelsko gorivo«.

Konji in traktorji

Vse do začetka 60. let dvajsetega stoletja so bili konji glavna delovna in vlečna sila spodnjesevinskih hmeljarjev. Razširjena je bila reja žilavih delovnih konj pasme *norik* in pozneje *posavec*, kar je že pred drugo svetovno vojno spodbudilo državo, da je v Braslovčah uredila žrebčarno. Na Gomilskem je več kmetov vzrejalo žrebce za prepust in konje so prodajali na Koroško in Kranjsko. Konje so uporabljali pri vsakodnevem kmečkem delu, za delo v hmeljiščih, delo v gozdu in nekateri tudi za *furanje* razsutega tovora, premoga, lesa in drugega s tako imenovanimio *gumeradli* od železniških postaj na Šmartnem ob Paki, Polzeli ter v Šempetru in Žalcu do naročnikov prevozov.

Ob koncu 50. let so se v dolini na kmetijskih zadrugah pojavili prvi traktorji znamk *Stayer* in *Ferguson* skupaj s sodobnimi traktorskimi priključki (kosilnice, dvoosne in enoosne prikolice). Zadruge so zaposlovale strojnike in traktoriste¹⁰ ter najemale sezonske delavce za škropljenje v hmeljiščih in sadovnjakih.¹¹

Šele v začetku 60. let je oblast kmetom dovolila nabavo lastnih traktorjev. Najprej so dovolili le solastništvo dveh kmetov, pozneje je traktor s priklopniki lahko nabavljal vsak sam. Z uvajanjem traktorjev se je občutno zmanjšalo število konj, ki so ob koncu 70. let postali povsem »nemoderni« in odveč. Le redki kmetje so jih obdržali, večinoma le zaradi navezanosti na živali in dolgoletno tradicijo hišne vzreje konj (na primer Lončičičev Ivan iz Gomilskega).

Danes so traktorji splošno razširjeni. Kmetje-hmeljarji imajo na traktorje priključenih vrsto posebnih strojev, nakladalk in priklopnikov, vključno z rezalniki za rezanje hmeljskih panog in za vožnjo po hmeljiščih prilagojene vozove z gibljivimi stranicami. Večji kmetje imajo tudi do pet in več traktorjev,

¹⁰ Med traktoristi je bilo tudi nekaj žensk, ki so vzbujale vsesplošno pozornost, a so opravljala vsa dela in se udeleževale tudi vsakoletnih tekmovanjih v oranju, kjer so dosegale visoke uvrstitve.

¹¹ Med drugimi zelo nevarnimi škropili kot je DDT so uporabljali tudi razvpito škropilo *rumesan* proti ameriškemu kaparju, ki je uničil ves ptičji živelj in prekril drevje in travo z rumeno barvo.

da si s tem prihranijo čas priklapljanja enih in drugih strojev, čeprav se zavedajo, da je takšno načelo v nasprotju z ekonomiko poslovanja kmetije, saj večino zaslužka vlagajo v strojno opremo, ki je zelo slabo izkoriščena.

Obiralni stroji

Po letu 1960 se zaključuje najbolj živahno obdobje v zgodovini hmeljarstva, predvsem tistega dela, ki je povezano z ročno obdelavo hmeljišč in obiranjem hmelja. Sezonske delovne sile je vse bolj primanjkovalo, saj so se industrializirali nekoč pasivni predeli Slovenije in obmejne Hrvaške. Neagrarno prebivalstvo se je zaposlovalo v industriji ali odhajalo na delo v tujino, zato je v dolini iz leta v leto primanjkovalo delovne sile, še posebej obiralcev hmelja. Rešitev je bila nabava obiralnih strojev. Leta 1962 je Kmetijski kombinat Hmezad uvozil prvi obiralni stroj znamke Bruff, ki ga je začel preizkušati Inštitut za hmeljarstvo iz Žalca (Virant 2002). Nato je sledilo množično kupovanje obiralnih strojev, ki so ga najprej izvedli v okviru strojnih skupnosti, ob koncu 70. let pa so obiralne stroje vse pogosteje nabavljali zasebniki. Večinoma so rabljene kupovali v Nemčiji ali od obiralnih strojnih skupnosti doma, nekateri pa nove pri domačem proizvajalcu Strojna oprema iz Žalca. Danes ima skorajda vsak hmeljar svoj obiralni stroj, po zmogljivosti prilagojenega lastni proizvodnji hmelja.

Hmeljski nasadi

Hmeljevke, štange

Sprva so se hmeljske panoge navijale na smrekove *štange* oziroma *hmeljevke*, to je okrogle in na spodnjem debelem koncu ošiljene drogove. Spomladi so jih *štangarji*¹² postavljali tik ob hmeljne sadike, od 40 do 50 cm globoko, da so tudi obložene s panogami zdržale poletne nevihte. Nove *hmeljevke* so bile dolge do pet metrov, in povsem okleščene vej. Obdane so bile še s skorjo, ki pa je po letu ali dveh odpadla. Z leti se je njihova dolžina krajšala, saj so zaradi preperelosti pogosto lomile tik pri tleh, zato jih je bilo treba spomladi na novo ošpičiti s sekiro *bognerco*.

¹² Večinoma so to bili krepki domači fantje, gospodar in najeti sezonski delavci, ki so v času obiranja hmelja največkrat opravljali še drugo vlogo *štangarja*, to je privzdigovalca hmeljev s pomočjo mačka, vzdiznega droga s pritrjeno nazobčano železno čeljustjo.

V času obiranja so *štangarji* hmeljevke sproti privzdignili vsaj toliko, da je lahko eden od obiralnega dvojca s svojo silo izpulil *štango* (hmeljevko) iz zemlje in položil na lesen križ. Šele nato je obiralni svojec lahko pričel z obiranjem. Obrane štange so obiralci polagali »v vrsto«, v redi. Ponekod so jih gospodarji silili k sprotnemu smukanju, drugod so to opravili pozneje, ko je bilo vse hmeljišče obrano. Po zaključenem obiranju je hmeljar ob pomoči družinskih članov in ponekod tudi najetih štangarjev hmeljske panoge povil v kupe, da so še nekaj časa zoreli, nato pa so jih dobro ped nad zemljo porezali, spravili na kup in zažgali. Hmeljevke so postavili v kopice, ki so bile slikovita jesensko-zimska prepoznavnost Savinjske doline.

Sprva so hmeljevke hmeljarji vsak posebej kupovali na Pokljuki, Novi Štifti pri Gornjem Gradu, v Špitaliču v Tuhinjski dolini, na Pohorju in drugod. Po drugi svetovni vojni je nakupe in prevoze organizirala kmetijska zadruga. Dobre hmeljevke so zdržale tudi do deset let. Najkrajše in poškodovane so izločili in jih uporabljali za oporo fižolu ali pa so jih razžagali v drva. Nekateri hmeljarji so rabljene hmeljevke prodajali trgovcem za »*bunarske motke*« v Banat. Razporedili so jih v dva, tri ali štiri metre dolge svežnje in z njimi so v Banatu domnevno gradili vodnjake.¹³

Žičnice z lesenimi drogovi

Prve hmeljske žičnice z lesenimi drogovi so v Spodnji Savinjski dolini postavili kmalu po drugi svetovni vojni. Pri Nejčk (Topovšek) v Grajski vasi so tako žičnico postavili že leta 1948, nato so jim sledili še drugi hmeljarji. Po letu 1960 so se žičnice splošno razširile in do konca desetletja povsem spodrinile stari način navijanja panog na hmeljevke. Za drogove so praviloma uporabljali les kostanja in akacije, saj sta med vsemi listavci najbolj odporna na pritiske in primerne ozke rasti. Sprva so za navijanje panog uporabljali tanko žico,

Žičnice z betonskimi drogovi

Leta 1965 so v Savinjski dolini začeli uvajati betonske žičnice iz prednapetega betona. Sprva je betonske drogove izdelovalo neko podjetje iz Zagreba, nato so v okviru Kmetijskega kombinata Hmezad razvili lastno betonarno.

¹³ To je še nepreverjen podatek, ki so ga raziskovalcem navedli vsaj štirje informatorji (Samec v Polžah, Bizjak v Gotovljah, Rančigaj na Gomilskem in Marovt v Topovljah).

Strokovnjaki Inštituta za hmeljarstvo so zelo pospeševali gradnjo betonskih žičnic, saj so z izračuni dokazovali njihovo bistveno daljšo življenjsko dobo kot pri žičnicah z lesenimi drogovi. V ta namen je oblast opravila več arondacijskih posegov, da so pod enotno veliko betonsko žičnico združili razdrobljena hmeljišča in izločili druge kulture, zlasti žita in koruzo. Po dograditvi žičnice je vsak hmeljar na približno istem mestu dobil svoje hmeljišče in nato prispeval denar za njeno redno vzdrževanje. Betonske žičnice, ki so bile pogosto za več kot petkrat večje od največjih žičnic z lesenimi drogovi, so močno zmanjšale privlačnost ravninske pokrajine Spodnje savinjske doline, saj so delovale v prostoru agresivno in zaradi betonskih materialov zelo tuje. Na splošno med hmeljarji niso bile preveč priljubljene, še zlasti po orkanskem neurju sredi 80. let, ko močan veter v okolici Braslovč in Trnave več betonskih žičnic izruval in polomil. Povsem nepoškodovane pa so ostale lesene žičnice zasebnih hmeljarjev.

Natikanje vodil iz žice in sintetičnih vrvic

Sprva so na lesene žičnice za navijanje hmeljskih panog uporabljali tanko žico, ki jo natikali s pomočjo preprostega zatiča na vsaj pet metrov dolgi lati. Šele ob koncu 60. let začnejo na državnih posestvih uvajati posebne stolpe na traktorski priklop. Do štirje delavci so stali na kovinskem stolpu in so na nosilne jeklene vrvi natikali vodilno *špago*, to je sintetično vrvico, ki so jo kupovali na Madžarskem, pozneje pa nabavljali pri domačih proizvajalcih (na primer Tekstilna tovarna Motvoz Platno Grosuplje). Leta 1969 so uporabili sintetično vrvico za vodila že na 600 hektarjih, leto pozneje na 1200 hektarjih hmeljišč,¹⁴ danes pa je vrvica splošno v rabi v vseh hmeljiščih.

Dediščina proizvodnje, obdelave in transporta hmelja

Gojeni hmelj je izključno ženska rastlina, ki jo razmnožujejo vegetativno. Hmeljar si že jeseni ali spomladi pripravi čepe na največ dva para (dva venca) oči, ki se spodaj ukoreninijo, zgoraj pa poženejo mlade vršičke. Nekateri čepe posadijo na manjše rastišče, kjer jim naredijo nizko žičnico, drugi čepe sadijo

¹⁴ Vrvice so bile različnih barv, od vijoličastih, zelenih do belih, ki so se nazadnje splošno uveljavile.

kar na stalno rastno mesto. Po dveh letih taka rastlina daje že kakovosten pridelek vse tja do dvanajstega leta, ko jo je treba nadomestiti z novo

V pozni zimi se začno prva dela v hmeljišču. V starih hmeljiščih so ostrili hmeljevke, v sodobnih pregledujejo žičnice, namenjajo vrvi in po potrebi menjajo drogove. Hmeljišča pognojijo s hlevskim gnojem, nato sledi *podoravanje*, *brananje*, *ozko odoravanje* in *obrezovanje* hmelja. Hmelj sorte aurora npr. obrezujejo med 25. marcem in 1. aprilom, sorto golding pa pozneje. Nato hmeljišče *poštupajo* (pognojijo) z mineralnimi gnojili. Nekoč so uporabljali *apneni dušik* in *tomaževo žlindro*, danes pa večinoma sodobna gnojila, ki jih priporočajo strokovnjaki Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo iz Žalca.

Po obrezovanju in gnojenju so postavljali *štange* oziroma hmeljevke, danes pa natikajo vodilne vrvice. Nato sledi t.i. *kultivatranje* (pletje in rahljanje zemlje), s katerim so uničili plevel, in *štrajfanje* (pinciranje). Zatem je sledilo vsaj dvakratno privezovanje s slamo ali travo *cegljo* na *štange*; pri žičnicah je delo enostavnejše, saj vodilno vrvico le zagozdijo ob sadiko, ki se nato sama vzpenja na *štange* (Marovt 1997; Hazler 2006).

Vse tja do srede avgusta je bilo treba redno nadzorovati rast hmelja in ga škropiti proti boleznim in škodljivcem. Po drugi svetovni vojni opravlja ta nadzor oddelek za zaščito rastlin Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo – njihove nasvete hmeljarji dosledno upoštevajo, saj je prav od njihovih napovedi odvisna kakovost letine in seveda s tem tudi zaslužek. Najhujši uničevalci hmelja so peronospora, rjavenje, rdeči pajek ter druge. Novi kulturalarji hmelja razredov A, B in C, ki so jih vzgojili prav na Inštitutu v Žalcu, so na boleznih različno odporni. Njihove lastnosti najboljše poznajo prav zato usposobljeni strokovnjaki, zato se je z leti razvilo brezpogojno zaupanje hmeljarjev v njihovo delo (Virant 2002).

Dediščina obiranja hmelja

Sredi avgusta hmelj dozori in ga je treba obrati v dobi od približno štirinajst dni do treh tednov. Na Inštitutu so vzgojili kultivarje – sorte hmelja, ki dozori v različnem času, zato hmeljarji sadijo zgodnejše in pozne sorte. Če bi ves hmelj dozoreval sočasno, bi se proti koncu obiranja kakovost pridelka bistveno zmanjšala, saj bi ga uničile bolezni in škodljivci.

Ročno obiranje

Navajamo postopek obiranja in delovnega vsakdanjika obiralcev v obdobju po drugi svetovni vojni do konca 70. let. Delo je bilo naporno, nazorno ga povzema naslednji pregovor:

»Zjutraj v mrzli rosi, opoldne v hudi ici, zvečer te še pa komarci piči!«¹⁵

Obiranje hmelja se praviloma začne po 15. avgustu, po Velikem šmarnu. Sprva so hmelj obirali ročno, zato so takrat hmeljarji najeli obiralce iz Dolenjskega, Kozjanskega, Haloz, Pohorja, Dravinjske dolina, Dravskega polja, Slovenskih goric, hrvaškega Zagorja in Medžimurja ter tudi tako imenovane Kranjce s Tuhinjske doline. Obiranje je omogočalo dober zaslužek zlasti v letih pred drugo svetovno vojno in v prvih dveh desetletji po njej. Obiralci so večinoma prihajali iz kmečkih, kajžarskih in delavskih družin. Denar so večinoma namenili za nakup oblačil, šolskih potrebščin, gospodinjske opreme in drugo.

Hmeljarji so že spomladi navezali stike z vodji obiralcev, ki so po domači in sosednjih vaseh zbirali kandidate za sezonsko delo v avgustu in prvih dneh septembra.¹⁶ V povprečju so srednji kmetje najeli od 20 do 25 obiralcev, na posameznih proizvodnih enotah državnih posestev pa je bilo obiralcev tudi več kot sto. Obiralce so hmeljarji pričakali na najbližjih železniških postajah v Petrovčah, Žalcu, Šempetru, na Polzeli in v Šmartnem ob Paki. Domov so jih zvozili s konjsko vprego na lesenih *lojtrskih* vozovih, pozneje s traktorji na prikolicah.

Ob prihodu in odhodu so bili obiralci oblečeni v praznična oblačila, pogosto dokaj živih barv. Njihov oblačilni videz se je razlikoval od domačinov in je bil praviloma v razkoraku s sočasno oblačilno modo. V hmeljišču so bili oblečeni v ponošena delovna oblačila. Obiralci so najpogosteje bivali na domačem gospodarskem posloju – marofu (na parni, podu ali kašči), kjer so jim ležišča pripravili na senu ali na posteljnih vložkih – *madrocih*. Tudi na seno so pogrnili rjuhe in pripravili odeje in vzglavnike.

Delovni cikel obiralcev se je začel zgodaj zjutraj ob svitu in je trajal do mraka. Na oddaljenih njivah so obiralci ostajali ves dan, na bližnjih so kosili doma.

¹⁵ Povedal Bizjak Ivan, upokojeni kmetovalec, Gotovlje 43

¹⁶ Ročno obiranje je potekalo še v letih, ko se je šolski pouk pričel šele 5. septembra. Do takrat je moral biti obran ves savinjski hmelj.

Hmelj so obiralci nabirali v pletene košare, ki so jih imeli s kavljem zataknjene za trak ali pas; redkeje so hmelj nabirali v pletene koše (npr. obiralci iz bližnje Tuhinjske doline). Ko je bila posoda polna, so nabrani hmelj vsuli v jutasto vrečo. Košare in koši so bili praviloma last obiralcev, saj so si v njih prinesli delovna oblačila, spodnje perilo in druge stvari za osebno higieno.

Med 9. in 10., 12. in 13. ter ponekod še okrog 17. ure je gospodar – hmeljar opravil ob hmeljišču opravil meritev hmelja; večerno meritev so največkrat opravili doma, saj so bile količine nabranega hmelja relativno majhne. Meritve je gospodar praviloma opravljal sam ali ga zaupal odraslemu sinu, le redki so meritev prepustili sezonskemu pomočniku – *štangarju*. Vsakemu obiralcu so s tridesetlitrskim škafov izmerili nabrani hmelj.¹⁷ Število škafov si je merilec zapisal in obiralcu izročil balet¹⁸ v vrednosti števila nabranih škafov.

Ob zaključku obiranja so gospodar in obiralci preverili podatke o nabranih škafeh in sledilo je izplačilo v denarju. Gospodar je obiralce odpeljal na bližnjo železniško postajo. Večina je odpotovala domov; nekateri so se ob prestopu na drugi vlak ustavili v Celju in nakupili različno želeno blago, nekatere so gospodarji zapeljali do bližnje Tekstilne tovarne Prebold, kjer so kupovali *restlne*, to je ostanke metrskega blaga (Hazler 2006).

Strojno obiranje

Sredi 60. let dvajsetega stoletja se je po Savinjski dolini razširilo strojno obiranje hmelja. Najprej so obiralne stroje postavljali na državnih posestvih, pozneje v okviru zadružnih enot, kjer so hmeljarji – kooperanti vodili poslovanje in v skladu s svojim lastniškim deležem uveljavljali pravico obiranja. V vsaki vaški strojni skupnosti so vzpostavili vrstni red obiranja, ki je bil več ali manj pravičen za vse. Sčasoma so hmeljarji nabavili lastne obiralne stroje, saj so s tem bistveno skrajšali čas obiranja in s tem izboljšali kakovost pridelka.

Dnevno strojno obiranje steče že v jutranji zori, ko se najmanj dva delavca: traktorist in nakladalec napotita v hmeljišče in strojno porežeta hmelj, ki pada

¹⁷ Praviloma so merili »z vrhom«, šele v času pomanjkanja obiralcev so nekateri večji hmeljarji merili brez vrha; tako so merili tudi na državnih posestvih, da so privabili in zadržali obiralce.

¹⁸ To so kartonasti lističi, opremljene s številkami in hmeljarjevim žigom.

na posebej pripravljeno vozilo z visokimi gibljivimi stranicami. Tako naložene hmeljske panoge so pripeljali domov do obiralnega stroja, ki je danes najpogosteje nameščen pod dvojni kozolec – tolpar ali pod odprto strojno lopo. S strojem lahko opravljata samo dva delavca: eden, ki na tekočo verigo natika panoge, in drugi, ki skrbi za kakovost obiranja hmelja.

Ko je hmelj obran ga prepeljejo do hmeljske sušilnice in posušijo, nato pa uskladiščijo v povsem temen prostor, saj je posušen hmelj zelo občutljiv na svetlobo (Hazler 2006).

Dediščina prehrane hmeljarjev in obiralcev (celodnevni obroki in dodatki)

Vse tja do konca 60. let dvajsetega stoletja, ko so še ročno obiral hmelj, je hmeljarjeva družina pripravljala hrano za obiralce. Hrano so zjutraj in čez dan uživali v hmeljiščih, večerje in nedeljsko kosilo pa doma. Dnevno so dobili štiri in ponekod tudi pet obrokov. V hmeljišču so se obiralci posedli na kupe obranega hmelja in si sedež pognili s prazno jutasto vrečo ali oblačilom. Še v prvih letih po vojni so hrano uživali iz skupne posode, pozneje so gospodarji za vsakega obiralca nabavili emajlirane sklede. Hrano so uživali z žlicami (sprva aluminijaste, pozneje kromirane), le redko (nedeljska kosila) tudi z noži in vilicami. Praviloma si je kruh rezal vsak sam. Gospodarji so pazili, da obiralci kruha niso puščali po hmeljišču, zato so ga ponekod gospodinje narezale na kose ali rezale sproti; vendar pa takšen nadzor ni bil priljubljen in je pogosto zanetil odpor in nejevoljo obiralcev, ki so zato preprosto odšli domov ali se priključili drugi obiralski skupini (Flis 1988; Hazler 2006).

Najpogostejša hrana obiralcev je bila naslednja:

- *fruštik* (zajtrk), okrog 7. ure: bel kava, kruh
- *malca* (malica), po prvem merjenju med 9. in 10. uro: kruh, sadje, *sladek toukuc* (še ne povsem prevreti sadni mošt); starejši so pili tudi *prevret toukuc* (*jabuček* – jabolčnik ali *hruškuc* – hruškovec)
- *južna* (kosilo), po drugem merjenju med 12. in 13. uro): zabeljen stročji fižol, *tope murke* (kumarice s pirejem), *zabelena župa* (zabeljena in zgoščena juha), drobovina na golaž, kruh i ndrugo; **ob nedeljah** goveja juha, *tenstan* (pražen) krompir, solata in *štrudl* (jabolčni zavitek) ali buhteljni,

- *malca* (popoldanska malica): le ponekod, po tretjem merjenju (okrog 17.00): kruh, sadje, *sladek toukuc* ali *prevret toukuc*,
- *večerja*, po zadnjem merjenju, ko se je povsem znočilo: mlečna kaša, mlečni *rajž* (riž), mlečni griz, kislo mleko, krompir v oblicah, stročji fižol, kruh in drugo (Hazler 2006).

To dokaj preprosto hrano, večinoma pridelano na domačem vrtu in poljih, so hmeljarji ponujali sezonskim delavcem in obiralcem v letih po drugi svetovni vojni pa vse tja do zatona ročnega obiranja hmelja. Večino surovin so pridelali doma, le goveje meso za nedeljsko kosilo so ponekod kupovali v mesnici, nekateri pa od sosedov, znancev in sorodnikov, ki so »na črno« zaklali mlado govedo ali tele in so ga nato na hitro in v popolni tajnosti ponujali zanesljivim kupcem – kajti tudi takrat je bilo klanje govedi doma prepovedano. Lahko pa so zaklali perutnino ali svinje, vendar so bili ti primeri zelo redki, saj so bila 50. in 60. leta še vedno obdobje, ko so se tudi kmečke družine prehranjevale skromno in za hrano izdajale čimmanj denarja. Poudarek je bil na kaloričnosti hrane, kar so praviloma dosegali z redno uporabo svinjske masti, ocvirkov in doma pripravljenega bučnega olja. Uporaba drugih rastlinskih olj za kuho ali zabelo solat je bila takrat še zelo redka, vsekakor pa nikjer niso v prehrani uporabljali npr. oljčnega olja ali kupljenega vinskega kisa – solate, omake in prikuhe so okisali z domačim jabolčnim ali vinskim kisom.

Večina hmeljarskih družin je uživala enako hrano kot sezonski delavci in obiralci. Le ponekod so informatorji navajali primere, da so »ohrne« (skope) gospodinje obiralcem kuhale hrano slabše kakovosti, npr. žarko mast za zabelo jedi ali žarko slanino kot »priboljšek« h kruhu.

Nekoliko drugačna je bila sestava hrane na državnih posestvih, kjer so imeli tudi čez leto urejeno dnevno prehrano za svoje zaposlene delavce. V sezoni obiranja hmelja so državne menze povečale svoje zmogljivosti in isto hrano pripravljale tudi za obiralce. Kuhali so hrano, precej sorodno receptom in okusu vojaških kantin: npr. pasulj, krompirjev in mesni golaž, razne solate, pražen krompir in drugo. Po dolini se je namreč širil glas, da je prehrana na državnih posestvih boljša kot ponekod pri kmetih. Posestva so domnevno težje dobivala sezonske obiralce, zato so jih privabljala tako z dobro hrano kot tudi z »dobro mero« hmelja, kar je pomenilo, da je bil vrh nabranega hmelja v merilnem škafu nižji.

Dediščina obrti, povezane s hmeljarstvom

S hmeljarstvom je bila tesno povezana tako storitvena kot proizvodna obrt. Med proizvodnimi obrtmi je bilo pomembno pletarstvo, kovaštvo, kolarstvo, mizarstvo, sedlarstvo, ključavničarstvo in drugo.

Pletarstvo je bilo predvsem zastopano v okviru domače hišne dejavnosti. Skorajda v vsaki vasi so bili posamezniki, ki so obvladali pletenje košar iz vrbja in ponekod, zlasti v hribovskih krajih, tudi košev in košar iz leskovih viter. Pletarji so izdelke izdelovali za domače potrebe in za prodajo sovaščanom. Tak pletar je bil Kovač iz Gomilskega, ki je pletel košare za obiranje hmelja, pa tudi večje večnamenske »korpe« z ročaji. Košare so kupovali predvsem domači obiralci, medtem ko so prišleki imeli svoje košare, pogosto iz obeljenih vrbovih šib. Sezonski obiralci so imeli košare različnih oblik in velikosti, prevladovale pa so košare vogalnih oblik z enim, praviloma opletanim ročajem. Košara obiralcev je namreč morala biti tudi lepa, saj so jih uporabljali za transport oblačil in osebnih dokumentov na obiranje in ob odhodu ter za samo obiranje hmelja.

Kovaštvo in kolarstvo sta bili pomembni obrti za izdelavo najrazličnejših vozov, dvokolesnih ciz, samokolnic, torej vseh glavnih prevoznih sredstev v vsakodnevni rabi na kmetiji. Večje vozove so hmeljarji predelali v tako imenovane hmeljarske vozove: odstranili so oporne ročice in bočne lojtre (lestve) ali deske ter na voz pritrdili iz desk narejen pravokotniški podij, na katerega so drugega za drugim zlagali hmeljarske koše. Koše so praviloma izdelovali vaški mizarji. Bili so kubusnih oblik in izdelani iz polnega lesenega dna in skeletnega ogrodja iz letev, čez katere je hmeljar napel juto ali platno, tako imenovane tekače,¹⁹ ki so jih kupovali v Tekstilni tovarni Prebold. Premožnejši kmetje in državna posestva so uporabljali tudi opletene koše, ki so imeli letveno ogrodje, dno je bilo leseno, štiri stranice pa opletene iz beljenih vrbovih šib.

Vaški kovači so izdelovali tudi čeljusti za tako imenovane mačke, to je privzdigovalna orodja, sestavljena iz lesenega droga in čeljusti, ki so imele nasekane notranje robove, da so se dobro oprijele ob hmeljevko. Kovači so

¹⁹ Tekači so bili stakni iz gosto tkanega bombaža in so jih v tovarni uporabljali za kontrolni odtis barv. Barve so gostoto tkanja še povečale in nekateri novi so celo zadrževali vodo. Ljudje so jih uporabljali kot zaščitne preproge v stanovanjih, za delovne predpasnike, delovne hlače in za prevleko čez obiralne koše.

izdelovali tudi drugo hmeljarsko orodje, od motik, kos, nožev do raznih naprav pri sušilnicah, npr. okovje za dvigalo.

Sedlarji so imeli posel vse do prevlade traktorjev. Izdelovali so celotno vprežno opremo za konje, ki so bili do začetka 60. let dvajsetega stoletja prevladujoča vprežna žival na kmetijah. Skoraj povsem so jih nadomestili traktorji, tako da so znani spodnjesavinjski delovni konji skorajda povsem izginili in so jih šele zadnja leta ponovno uvedli v rejo, vendar ne za delo, temveč bolj za priložnostne vožnje in prodajo mesa (Hazler 2006).

Dediščina društvene in poslovne organiziranosti hmeljarjev

Hmeljarsko društvo

Najpomembnejše društvo v Savinjski dolini, ki je skrbelo za razvoj hmeljarstva, te tako važne gospodarske dejavnosti, je bilo Hmeljarsko društvo. Ustanovljeno je bilo iz potrebe po organiziranem in strokovnem hmeljarjenju ter zaradi večje možnosti uspešnega nastopa savinjskih hmeljarjev na svetovnem hmeljskem tržišču. Društvo sta leta 1880 ustanovila Janez Hausenbichler in Karel pl. Haupt ter ga imenovala Južnoštajersko hmeljarsko društvo v Žalcu. Pravila društva so potrdili v Gradcu 5. decembra 1880. Prvi glavni občni zbor društva je bil 21. maja 1881, na katerem so izvolili Haupta za predsednika društva, ki mu je predsednikoval do leta 1897. Člani so bili veleposestniki in graščaki iz Savinjske doline, ki so se med prvimi začeli ukvarjati z gojenjem hmelja. Leta 1897 je zamenjal dotedanjšega predsednika dr. Mihael Bergman, ki je opravljal predsedniške posle do svoje smrti leta 1911. Od takrat pa do leta 1935 je bil predsednik Franc Roblek, do druge svetovne vojne pa Rudolf Lorber. Društveni tajnik je bil od leta 1883 do 1935 nadučitelj Anton Petriček.

Društvo je imelo najprej svoj sedež v občinski hiši, kasneje pa v prostorih Savinjske posojilnice. Občni zbori, tabori hmeljarjev in posvetovanja so bili v Roblekovi dvorani – hmeljski sušilnici. Hmeljarji, člani društva, so se zbirali še na hmeljarskih shodih in to vsako leto v drugem kraju, pač tam, kjer so gojili hmelj. Hmeljarsko društvo je bilo edino društvo v Žalcu, ki je s svojim delovanjem presegalo okvire trga. Združevalo je hmeljarje iz vse Savinjske doline. Število članov v društvu je iz leta v leto naraščalo. V okviru društva so

bila organizirana strokovna predavanja glede nabave in vrste sadik, obdelovanja zemlje za hmeljišče, obiranja hmelja, sušenja in priprave hmelja za prodajo.

Savinjski hmelj je po sveti kmalu zaslovel. Dobival je priznanja, da je celo boljši od odličnega žateškega hmelja. Za uspeh na tržišču ima zasluge predvsem Hmeljarsko društvo, ki je sodelovalo z vsem vidnimi hmeljarskimi središči po svetu. Vodilni člani so se udeleževali v tujini pomembnih predavanj o hmeljarstvu, sejmov in kongresov. Tesno je bilo Hmeljarsko društvo v Žalcu povezano s svetovnim hmeljarskim središčem v Žatcu na Češkem. Iz Žatca in Nürnberga, kjer sta bili borzni središči za prodajo hmelja, je društvo vsako leto po 10. septembru, ko so se cene hmelju ustalile, dobivalo dnevne podatke o cenah, ki so jih razobešali na oglasnih tablah na svojem območju.

Društvo je skrbelo tudi za reklamo prodaje hmelja. Leta 1898 so začeli razpošiljati v času hmeljeve rasti štirinajstdnevna poročila po evropskih državah. Letno so objavili v tujih časnikih 12 do 14 poročil. Prav tako so dobivali literaturo iz tujine, ki je obravnavala tamkajšnje dosežke in poročila o novih nasadih. Na poučnih shodih, občnih zborih in taborih hmeljarjev je društvo seznanjalo svoje člane z novostmi, ki so nastale na tem področju. Na taborih, ki so bili navadno ob začetku obiranja hmelja, so poučevali hmeljarje o hmeljskih nasadih in določali so višino mezd za obiralce hmelja. Obiralcem je društvo vsako leto oskrbelo polovično vožnjo po železnici. Na taborih so se dogovarjali tudi o tem, da hmeljarji ne bi drug drugemu odvzemali obiralcev.

Društvo je poučevalo hmeljarje o pravilnem sušenju in uskladiščenju hmelja. Organiziralo je strokovna predavanja iz drugih hmeljskih središč. Na zborovanjih so bile tudi demonstracije novih načinov obdelave hmeljišč, novih strojev, škropil in drugo. Društvo je skrbelo tudi za strokovno publikacijo *Slovenski hmeljar*, s prvo številko leta 1929 in *Hmeljarski vestnik*, ki je začel izhajati leta 1934 ter objavljali članke v časnikih *Jutro*, *Slovenec*, *Nova doba*, v revijah *Slovenski Gospodar* in *Kmetovalec* (Hazler 1974).

Hmeljarska zadruga

Tako kot skoraj v vseh društvih je bila tudi na področju hmeljarstva prisotna tudi politična aktivnost takratnih strank, ki so delovale v Sloveniji. Zato je bila

nasproti Hmeljarskemu društvu, okoli katerega so se zbirali napredno usmerjeni kmetje in tržani, ustanovljena Hmeljarska zadruga. Njen program se je v celoti pokrival s hmeljarskim društvom, zato je cepila njegovo enotnost s tem da je na vse načine iskala člane med hmeljarji. Cepitev proizvajalcev in odkupovalcev na politične tabore so občutili predvsem proizvajalci sami, ki so glede na neenotnost dosegali neugodne cene za hmelj.

Zadruga med tržani Žalca ni imela velikega vpliva. Zadruga je posegala v delokrog društva ker si je na vse načine skušala pridobiti člane predvsem zaradi klerikalnega tabora, da se tudi v Žalcu uveljavi na gospodarskem področju. V etnološki raziskavi leta 1974 je starejši Žalčan o tej zvezi povedal:

»Večina Žalčanov nas je bila v vrstah Sokola. V Žalcu klerikalci niso imeli uspeha. Nekajkrat so se Orli od drugod na vozovih peljali skozi trg pa smo jih vedno nagnali z jajci.«

Hmeljarstvo je bilo v preteklosti glavna gospodarska dejavnost v Savinjski dolini. Konjunktura na tržišču se je do druge svetovne vojne močno odražala na vsem gospodarskem in kulturnem življenju Žalca in okolice. Zato je pri predstavitvi društev potrebno upoštevati dejstvo, da je njihovo delovanje v tesni povezanosti z uspehom hmeljarjev. Ob padcu konjunktore hmelja se je za določen čas upočasnilo tudi društveno in družabno življenje (Virant 2002).

Dediščina trgovanja s hmeljem

Trgovina s hmeljem, kakor tudi borza v Nürnbergu in Žatcu, sta bili v rokah Židov. Za nakup so Židje najeli tako imenovane »*nakupovalce*«, ki so v večjih krajih Savinjske doline kupovali hmelj. Teh nakupovalcev, ki so bili večinoma veleposestniki in so tudi sami gojili hmelj, je bilo največ iz Žalca. Trgovina s hmeljem jim je prinesla lep zaslužek. V času kupovanja hmelja so poslali svoje *tekače* po dolini in ti so pri posameznih pridelovalcih poizvedovali, kolikšne količine in kakšno kakovost imajo za prodajo. Ni bilo nujno, da so *tekači*, ki so bili začasno v službi nakupovalcev, tudi sami hmeljarji; bili so najrazličnejših poklicev.

Tak način organizacije in razpleta nakupovalne mreže je pomenil za proizvajalce pri prodaji hmelja skoraj igro na srečo. Interes tujih nakupovalcev je bil čimbolj znižati ceno hmelju glede na celotno ocenjen pridelek in

vsakoletno doseženo kvaliteto. Ker so bili proizvajalci glede na svoje finančne zmogljivosti v glavnem na račun prihodnjega pridelka močno zadolženi pri svojih dobaviteljih trgovcih (orodje, stroji, gnojila, škropila, hrana, obleka in drugo), so bili tako v dvojnem precepu: na eni strani pod pritiskom tujih kupcev, ki so določali odkupne cene, in na drugi strani od svojih trgovcev, pri katerih so bili zadolženi.

Zato je bila rešitev za proizvajalce v Hmeljarskem društvu, ki je skrbelo za obveščanje o odkupnih cenah, kot tudi za oskrbo proizvajalcev z reprodukcijskim materialom. Društvo je hmeljarjem priporočilo, naj se s trgovino hmelja ukvarja le eden v družini in to le najsposobnejši. Znan je bil izrek: »Prvi kupec – najboljši kupec.« Velikega pomena za okrepitev in pospeševanje prodaje hmelja so bile udeležbe Južnoštajerskega hmeljarskega društva v Žalcu na vzorčnih sejmih in razstavah v Trstu, Barceloni, Fürstenfeldu, Parizu, Londonu, Berlinu, Žatcu, Pragi in drugod. Na vseh teh razstavah so savinjski hmelj ocenili zelo dobro. Tudi hmeljarji iz Žalca so imeli veliko uspeha ter dobili za doseženo kvaliteto mnoga priznanja in diplome (Hausenbichler, Kukec, Senica in drugi) (Virant 2002).

Po drugi svetovni vojni je vlogo trgovca prevzela država. Hmeljarsko proizvodna zadruga »Hmezad« z.o.j., ustanovljena leta 1945, je kupila predvojno Hmeljarno in takoj po vojni skrbelo za obnovo hmeljskih nasadov, preskrbo z mineralnimi gnojili in sredstvi za varstvo hmelja, za mehanizacijo ter prodajo hmelja doma in v tujini. Leta 1952 je bila preoblikovana tako, da se je trgovina ločila od pridelave, in nastalo je novo trgovsko podjetje Hmezad Export-Import, ki je trgovalo s hmeljem ter ga predelovalo in dodelovalo. V času samoupravljanja je bilo del sestavljene organizacije združenega dela SOZD Hmezad, leta 1998 pa se je preoblikovalo v delniško družbo (Virant 2002). V samostojni Sloveniji je nastalo še nekaj trgovskih firm, ki se poleg Hmezad Export-Import d.d. ukvarjajo s prodajo slovenskega hmelja. Danes ima na področju prodaje slovenskega hmelja najpomembnejšo vlogo podjetje Hmezad Export-Import, ki je v večinski lasti zasebnika Jožeta Časa iz Turiške vasi v Mislinjski dolini (Hazler 2006).

Dediščina tehnologije obdelave, zaščite in konzerviranja hmelja

Leta 1902 je Hmeljarsko društvo v Žalcu pričelo z gradnjo Hmeljarne zaradi vse večje potrebe po ustanovitvi podjetja, ki bi konzerviralo in pripravljalo hmelj za prodajo. Novo podjetje je nudilo možnost zaposlitve okoličanom pa

tudi prebivalcem Žalca. Žalčani, kakor tudi vsi hmeljarji Savinjske doline, so sodelovali pri gradnji Hmeljarne, ker odslej hmelja ni bilo potrebno več pošiljati v prepariranje v tujino, kar je seveda predelovalne stroške močno zmanjšalo. Načelstvo Hmeljarne je bilo skoraj isto kot pri Hmeljarskem društvu. Leta 1907 je društvo pri Hmeljarni ustanovilo Oznamovalnico za hmelj, ki je imela nalogo, da vsako balo hmelja označi, od kod je in kakšna je njena kvaliteta.

Hmeljarna se je leta 1919 preimenovala v *Hmeljarno I. jugoslovanski zavod za vskladanje in konzerviranje hmelja z.o.z. Žalec*. Po likvidaciji se je dokapitalizirala in preoblikovala v družbo z omejeno zavezo, ki je delovala do leta 1946 (Virant 2002).

Dediščina hmeljarskih znanj

Že nekajkrat je bila poudarjena vloga različnih Južnoštajerskega hmeljarskega društva v Žalcu, raznih drugih društev in poslovnih združenj, zadrug in predvsem Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo iz Žalca, ki so vsi pomembno prispevali k dvigu znanja in izobraženosti savinjskih hmeljarjev. Danes so se možnosti izobraževanja še bolj razširile in izpopolnile, saj skorajda ni več hmeljarja, ki bi v svoji sobi ne imel računalnika in bil priključen na internetno omrežje.

Poleg tega znanja pa nas še vedno prevzame ohranjena dediščina znanj in veščin, ki je sestavni del kulturnega izročila vsake hmeljarske družine, kjer oče in mati prenašata znanje o hmeljarjenju na potomce, ti na svoje otroke in tako naprej. Hmeljarstvo je tako zahtevna kmetijska dejavnost, ki se je nikakor ni mogoče naučiti čez noč, v šoli, kupiti posestvo in začeti proizvodnjo. Za to je potrebna izkušnost, pogum, spretnost, iznajdljivost in predvsem trdoživost tudi v času, ko prodaja hmelja ni ugodna in se komajda pokrijejo proizvodni stroški.

Hmeljarji, ti preizkušeni ljudje Savinjske doline so poznavalci tolikšnih znanj in veščin, da bo o tej temi potrebno izdelati temeljito raziskavo. Naj omenimo samo nekatere posebnosti in značilnosti, kot so npr.: nož za obrezovanje hmelja, predelan iz iztrošene kose, izvorno zamišljeni in izdelani *aufcugi* (dvigala) na ročni in električni pogon za prevoz hmelja do sušilnih les, preprosti, a zelo učinkoviti *mački* za privzdigovanje hmeljev, letve za natikanje vodilnih žic v hmeljskih žičnicah in še bi lahko naštevali. Pomembne

so tudi izkušnje povsem nesnovnega značaja, ki jih je mogoče pridobiti šele po dolgoletnem hmeljarjenju. Med takšne sodijo ocene o vlažnosti suhega hmelja na otip, ki ga je sposobna le izkušena hmeljarjeva roka, in je skorajda tako natančna kot podatki z digitalnega merilca vlage. Pomembne so tudi druge izkušnje in veščine, ki jih je preprosto treba zapisati in ovrednotiti, kajti z dnevnega prizorišča izginjajo po isti poti kot dediščina stavb, naprav, orodij in predmetov vsakdanjosti, ki so z uvajanjem novih tehnologij izgubili svojo osnovno funkcijo in pomen.

Dediščina hmeljarskega duhovnega izročila

Dediščina duhovnega izročila savinjskega hmeljarstva je obsežna in raznovrstna. Razvila in ohranila se je dediščina:

- likovnega,
 - glasbenega,
 - gledališkega in opernega,
 - literarnega (pesniškega in pisateljskega) ustvarjanja,
 - fotografij in razglednic
- in tudi dediščina strokovnega in znanstvenega obravnavanja hmeljarstva in spodnje Savinjske doline nasploh.

Dediščina likovnega ustvarjanja je močno zastopana med akademskimi in ljubiteljskimi likovnimi umetniki, ki so bodisi v slikarstvu ali kiparstvu (npr. spomenik pred trgovino Savinjka v Žalcu) uporabljali motive iz doline in hmeljarstva. Priljubljeni so bili zlasti tradicionalni motivi s hmeljskimi kopicami, pa tudi obiranje samo. Celo Maksim Gaspari je upodobil trenutek razigranosti v hmeljišču – prizor je kljub nekaj »tehničnim napakam« zanimiv in odseva nekdanje delo v hmeljišču. Savinov likovni salon pogosto gosti likovna dela umetnikov, ki so tako kot npr. poleti 2006 predstavili svoje poglede na hmeljarstvo.

Bogata je tudi dediščina glasbenega izročila. O hmeljarstvu pojejo pesmi in skladbe vrhunskih umetnikov, ustvarjalci narodnozabavne glasbe in pesmi s področja drugih glasbenih zvrsti. Hmeljarstvo je preneseno tudi na odrske deske in v začetku septembra 2006 so v Žalcu ponovno uprizorili znamenito opereto Hmeljska princesa Radovana Gobca.

V leposlovnih literaturi je hmeljarstvo našlo ustrezno mesto po zaslugi Frana Roša, Janka Kača, Neže Maurer, Mete Rainer, Draga Kumra, Ivana Dobnika – Navya in številnih drugih pesnikov in pisateljev, ki so opisovali življenjski utrip hmeljarjev.

Zelo razsežna je fotografska dediščina o hmeljarstvu, ki jo bo potrebno temeljito raziskati. Številni poklicni in ljubiteljski fotografi so slikali pokrajino, posamezne kraje in predvsem ljudi med delom v hmeljiščih in med obiranjem hmelja. Razvili so značilni tip skupinske »hmeljarske« fotografske obiralcev za položeno *štango*, ko so za trenutek prekinili naporno delo, si popravili oblačila in pričeske ter se predali opojnosti fotografske večnosti.

Posebej pa je pomembna dediščina strokovnega in znanstvenega obravnavanja hmeljarstva, ki danes obsega več sto enot. Tudi o tem področju bo potrebno izdelati temeljito bibliografijo in celostno ovrednotiti pomen posameznih prispevkov. Pomembna je tudi žurnalistična zastopanost hmeljarstva v časnikih, tednikih in revijah, ki dejavnost predstavljajo na poljuden in strokoven način.

Dediščina vplivov hmeljarstva na okolje

Tudi vplivi na okolje so pomemben člen celostne obravnave hmeljarstva. Zavest o varstvu okolja je iz dneva v dan večja in temu sledijo tudi hmeljarji. Že vrsto let se tej problematiki posveča osrednja raziskovalna ustanova, Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo v Žalcu, ki skuša s sonaravnimi predlogi izboljšati kakovost hmelja in zmanjšati vplive hmeljarjenja na okolje. Vemo namreč, da so bili nekoč ti vplivi zelo grobi in so močno vplivali na zmanjšano kakovost pitne podtalnice v Celjski kotlini, od katere so življenjsko odvisni predvsem Celjani.

Občasno so se med prebivalci pojavljale tudi alergije na samo rastlino in škropljenje, kar pa bo potrebno še temeljito raziskati in predstaviti tudi z zornega kota vsakdanjega življenja. Danes obstajajo tudi stroge omejitve glede kurjenja hmeljskih odpadkov, ki pa jih hmeljarji ne upoštevajo vedno, zato je dolina v jesenskih dneh pogosto zavita v nadležni dim.

Pomembna je tudi dediščina obvarovanj pred požari. Pomembno vlogo je imela pri tem *Požarna bramba Žalec*, ki so jo ustanovili leta 1881. Velike zasluge

za njeno ustanovitev je imel nam že znani hmeljar, gostilničar in svetovljan, Janez Hausenbichler, ki je bil ob tem več kot trideset let član občinske uprave in zadnja leta življenja tudi župan. Tako kot njegov nasledniki in sodelavci, Josip Širca, Ivan Virant, Josip Žuža, Anton Petriček, dr. Mihael Bergman in številni drugi, je skrbel za razvoj gasilstva v Žalcu in Spodnji Savinjski dolin. Leta 1897, le leto po Hausenbichlerjevi smrti, so slovenski gasilci kljub nemškemu pritisku ustanovili *Zvezo slovenskih požarnih bramb* za Spodnje Štajersko s sedežem v Žalcu katere predsednik je postal Josip Širca, takratni predsednik žalskih gasilcev (Hazler 1974).

Hmelj in ogenj sta v preteklosti pogosto zaplesala ognjeviti ples, zato so bili trdoživi spodnjesavinjski hmeljarji bili prizadevni gasilci. Že čez nekaj let je skorajda vsaka večja vas v dolini imela svoje gasilsko društvo, ki danes sodijo med najstarejša v Sloveniji. Požari so bili pogosti predvsem med sušenjem hmelja. Kako katastrofalne so posledice takšnih požarov so Savinjčani občutili leta 1960, ko je v Žalcu zagorela znamenita Hmeljarna. Vsekakor je gasilstvo in varstvo pred požari v času obiranja hmelja tematika, ki jo bo potrebno temeljito raziskati.

LITERATURA IN VIRI:

Arandelović, Dimitrije, 1978: Raziskovanja na področju sladarstva in pivovarstva – nova dejavnost Hmeljarskega inštituta. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 164-167.

Baš, Angelos, 1972: Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini. V: *Slovenski etnograf*, let. 23-24. Ljubljana: 71-98.

Berkopec, Branka, 1978: *Hmeljarstvo v Orli vasi* (proseminarska naloga). Ljubljana: Pedagoško znanstvena enota za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Brežnik, Jože, 1974: Obrat kmetijstvo Žalec in njegova proizvodnja. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 104-109.

Cerovšek, Jože, 1974: Gospodarstvo b občini Žalec. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 72-96.

Četina, Lojze, 1974: Hmeljarstvo kot gospodarska panoga in njen ekonomski položaj. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 171-182.

Gluk, Jože, 1959: Šolstvo in ljudska prosveta. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 173-212.

Goriup, Danilo in Zdenka, 2005: *Fran Roblek. Hmeljar, gospodarstvenik, politik 1865-1935*. Žalec: Danilo Goriup (samozaložba).

Hausenbichler, Janez, 1882: *Navod o hmeljarji*. Ljubljana: Janez Hausenbichler.

Hazler, Vito, 1974: *Društva v Žalcu. Od ustanovitve do druge svetovne vojne* (proseminarska naloga). Ljubljana: Pedagoško znanstvena enota za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Hazler, Vito, 1979: Agrarna skupnost. V: Vili Vybihal (ur.), *Gomilsko*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo praznika občine Žalec 1979 na Gomilskem, 141-158.

Hazler, Vito, 1984: Stavbna dediščina v okviru kmečkih domačij. V: Vili Vybihal (ur.), *Polzela*. Polzela: Pripravljalni odbor za pripravo občinskega praznika na Polzeli, 290-309.

Hazler, Vito, 1999: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus.

Herodež, Karel, 1977: Razvoj kmetijstva. V: Vili Vybihal (ur.), *Trnava*. Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec v krajevni skupnosti Trnava, 133-136.

Hriberšek, Ljubica, 1980: Tončka in njeno življenje. V: Vili Vybihal (ur.), *Gotovlje*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo praznika občine Žalec 1980 v Gotovljah, 152-154.

Kač, Ivan, 1959: Savinjski golding. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 244-267.

Kač, Miljeva, 1974: Varstvena služba pred boleznimi in škodljivci v hmeljiščih Savinjske doline. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 183-192.

Kač, Tanja, 1998: Društvo savinjskih vinogradnikov. V: Branko Goropevšek (ur.), *Savinjski zbornik VII*. Žalec: Občina Žalec, 255.

Kampuš, Lojze, 1977: Zadružna enota Trnava v obdobju 1969-1976. V: Vili Vybihal (ur.), *Trnava*. Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec v krajevni skupnosti Trnava, 138-141.

Kolenik, Milan, 1959: Občina Žalec. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 24-39.

Kolšek, Tone, 1978: Žovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 235-265.

Makarovič, Marija, 1978: O načinu življenja poslov na Vranskem. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 275-282.

Makarovič, Marija, 1978: Noša na Vranskem. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 321-329.

Makarovič, Marija, 1979: Razmerje vaščanov Zakla do dela in poklica. V: Vili Vybihal (ur.), *Gomilsko*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo praznika občine Žalec 1979 na Gomilskem, 165-190.

Marovt, Natalija, 1997: *Hmelj smo obirali nekoč, obiramo ga tudi danes* (seminarska naloga). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani.

Natek, Milan, 1965: Žalec – naselje in prebivalstvo. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 7-40.

Natek, Milan, 1976: Letuš in Podgorje. V: Vili Vybihal, *Letuš skozi Čas*. Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec, 5-42.

Natek, Milan, 1977: Nekatere geografske oznake Trnave in njene okolice. V: Vili Vybihal (ur.), *Trnava*, Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec v krajevni skupnosti Trnava, str. 5-35.

Natek, Milan, 1978: Regionalne razlike v razslojenosti kmetijskega prebivalstva spodnje Savinjske doline. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 71-107.

Milan Natek, 1979: Geografske značilnosti gomilskega in njegovega zaledja. V: Vili Vybihal (ur.), *Gomilsko*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo praznika občine Žalec 1979 na Gomilskem, 9-57.

Natek, Milan, 1984: Geografske značilnosti Polzele in njenega zaledja. V: Vili Vybihal (ur.), *Polzela*. Polzela: Pripravljalni odbor za pripravo občinskega praznika na Polzeli, 38-80.

Olschowy, Julij, 1910: *Navodilo k umnemu hmeljarstvu. 1. in 2. del: Obdelovanje in spravljanje hmelja ter nadaljnje ravnanje ž njim*. Dunaj: C. kr. poljedelsko ministrstvo na Dunaju.

Orožen, Janko, 1960: Kratka zgodovina Gomilskega. V: Drago Predan (ur.), *150 let šole na Gomilskem*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo 150-letnice šole na Gomilskem, 40-47.

Orožen, Janko, 1965: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 322-415,

Orožen, Janko, 1965: Pomembnejše savinjske kulturne osebnosti. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 416-429.

Pelikan, Zvone, 1965: Nova tehnologija v proizvodnji hmelja. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglasitve trga Žalec za mesto, 211-231.

Petriček, Janko, 1974: Hmelj na tekočem traku od obiranja do skladiščenja. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 201-225.

Petriček, Janko, 1978: Briketiranje hmelja. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 145-163.

Poteko, Ivan, 1975: Krajevna skupnost Andraž – kmetijsko območje. V: Drago Predan (ur.). *Andraški razgledi*, Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec, 10-18.

Pravila hmeljarskega društva za Slovenijo v Žalcu. 1923. Ljubljana: Hmeljarsko društvo v Žalcu.

Pravila. Poslovniki odsekov in pravilniki skladov »Hmezad« hmeljarske zadruge z.o.j. v Žalcu. 1945. Celje: »Hmezad«, Hmeljarska zadruga z.o.j., Žalec.

Predan, Drago, 1959: Prispevek k savinjski kmečki hiši. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 161-167.

Predan, Drago, 1975: Nekaj podatkov o kraju in ljudeh. V: Drago Predan (ur.), *Andraški razgledi*, Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec, 5-9.

Predan, Drago, 1975: Domačije. V: Drago Predan (ur.), *Andraški razgledi*. Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec, 19-40.

Pugelj, Bogdan, 1974: Razvoj zasebnega kmetijstva v letih 1965-1971. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 126-134.

Pugelj, Blažena, 1974: Na kakšnih tleh pridelujemo hmelj v Savinjski dolini. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 226-235.

Roš, Fran, 1959: Pesem Savinjske doline. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 7-8.

Sadar, Vinko, 1928: *Hmeljarstvo*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila v Mariboru.

Sedmak, Franc, 1965: Razvoj in perspektive šolstva v žalski občini. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglastitve trga Žalec za mesto, 277-312.

Simonič, Milena, 1992: *Žalec in savinjska hmeljarska tradicija*. Žalec: poslovna skupnost za hmeljarstvo Slovenije.

Slokan, Jaka, 1969: Kratek oris hmeljarstva na slovenskem ozemlju. V: *XIX kongres E.H.B.* Ljubljana.

Slokan, Jaka, 1978: Domača pričevanja o Janezu Hausenbichlerju. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 168-175.

Slokan, Jaka, 1978: Hmeljska kronika. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 178-230.

Strožer, Ivan, 1979: Zadružništvo. V: Vili Vybihal (ur.), *Gomilsko*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo praznika občine Žalec 1979 na Gomilskem, 159-162.

Škof, Milan, 1959: Turistične perspektive Spodnje Savinjske doline. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik I*. Žalec: Občinski odbor SZDL v Žalcu, 317-321.

Teržan, Miha, Trobiš, Rudi, 1976: Še smo kmetijsko področje. V: Vili Vybihal (UR.), *Letuš skozi Čas*. Celje: Pripravljalni odbor za praznovanje občinskega praznika občine Žalec, 127-134.

Tevž, Marko, 1998: Slovenska kmetijska svetovalna služba, enota za kmetijsko svetovanje Žalec. V: Branko Goropevšek (ur.), *Savinjski zbornik VII*. Žalec: Občina Žalec, 253-254.

Tratnik, Stane, 1965: Nekaj misli o gospodarstvu žalske občine. V: Dane Debič in dr. (ur.), *Savinjski zbornik II*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglastitve trga Žalec za mesto, 202-210.

Uranjek, Mihael, 1974: Zakaj imamo v Kombinat Hmezd stanovanjski TOZD. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 462-465.

Virant, Majda (ur.), 2002: *Pol stoletja hrama zelene učenosti*. Žalec: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec.

Virant, Stanko, 1960: Gomilski šolski okoliš. Nekaj podatkov o zemlji in ljudeh. V: Drago Predan (ur.), *150 let šole na Gomilskem*. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo 150-letnice šole na Gomilskem, 34-39.

Vybihal, Vili, 1984: Kmetijstvo in zadružništvo na Polzeli. V: Vili Vybihal (ur.), *Polzela*. Polzela: Pripravljalni odbor za pripravo občinskega praznika na Polzeli, 171-187.

Zimmermann, Peter, 1998: Dvorec Plevna. V: Branko Goropevšek (ur.), *Savinjski zbornik VII*. Žalec: Občina Žalec, 269-279.

Žagar, Ivan, Kobe-Arzenšek, Katarina, 1978: Tekstilna tovarna Prebold ob 135 letnici. V: Vili Vybihal (ur.), *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 133-144.

Wagner, Tone, 1974: Raziskovalno delo na področju žlahtnjenja in agrotehnike hmelja. V: Drago Predan (ur.), *Savinjski zbornik III*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost Žalec, 193-200.

Informatorji:

Bizjak Ivan, upokojeni kmetovalec, Gotovlje 43.

Bosnar Jože, upokojeni kmetovalec, Gotovlje 46.

Bosnar Andrej, kmetovalec, Gotovlje 46.

Drča, Vinko, kmetovalec, hmeljar, Grajska vas 18.

Marovt Vlado, kmetovalec, Topovlje 20.

Marovt Franc, kmetovalec, Zgornje Gorče 7.

Predovnik Albert, lokalni turistični vodnik, Vransko.

Rančigaj Franc, upokojeni kmetovalec in hmeljar, Gomilsko 79.

Rančigaj Anton, kmetovalec in hmeljar, Gomilsko 79.

Pregled značilnih oblik hmeljarske dejavnosti skozi čas

V Spodnji Savinjski dolini je bilo skozi čas uvedenih vrsta značilnih oblik hmeljarske dejavnosti, ki jih treba upoštevati in jih mora vizualno prezentirati bodoči Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva. Del teh pojavnih oblik bo možno prikazati neposredno v osrednjem muzejskem prostoru, del pa neposredno na terenu, kjer se bodo obiskovalci v živo seznanjali s sodobnimi in tradicionalnimi oblikami dela v hmeljiščih, neposredno na domačiji in ne nazadnje tudi neposredno v bivališču hmeljarjev, kjer bodo lahko aktivno sodelovali v pripravi in preizkušanju kakovostne hrane.

Sodim, da so najbolj značilne oblike hmeljarske dejavnosti skozi čas naslednje:

- uvajanje hmeljarstva v dolino in umikanje nekaterih prepoznavnih dejavnosti (vinogradništvo, reja konj),
- vloga in pomen Hmeljarskega društva in številnih prizadevnih hmeljarjev, ki so iskali mednarodne povezave,
- vloga in pomen Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo,
- ročno obiranje hmelja in prihod obiralcev v dolino (med 30 do 40 tisoč sezonskih delavcev),
- uvajanje strojnega obiranja in razkroj tradicionalnega življenja (le nekaj družinskih članov danes opravi hitreje kot jih je trikrat toliko opravilo pred tremi in več desetletji,
- izjemno poznavanje tehnologij pridelave in obdelave hmelja na ravni hmeljarjev,
- dobra organiziranost hmeljarjev,
- delo spremljajo tudi prazniki (Dan hmeljarjev v Braslovčah, Hmeljarski likof v Rečici ob Paki in v Petrovčah, izbor hmeljarskih starešin),
- mednarodno povezovanje, ugled slovenskega hmelja in priznanje slovenskim hmeljarjem,
- trdoživost savinjskega hmeljarja in nadaljevanje hmeljarske dejavnosti tudi v najhujših krizah (1929, 1930, 1941-1945, 1995, 1997),

²⁰ izr. prof. dr. Vito Hazler, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

- sušenje in transport hmelja
- prodaja in zaslužek v preteklosti
- prehrana in vsakdanje delo
- uvajanje mehanizacije v obdelavo hmeljišč
- izobraževanje hmeljarjev, dvig osebnega in družbenega standarda v Savinjski dolini
- splošna razgledanost hmeljarjev v primerjavi z drugimi slovenskimi območji (primerljivo s Prlekijo – vzreja kasačev, deli Gorenjskega – transport in turizem)
- ponovno oživljanje vinogradništva in reje konj, vendar ne več v okviru hmeljarskih obratov temveč v neagrarnem okolju (vikendaši, nekdanji hmeljarji in kmetovalci in drugi).

Tudi poročilo o značilnih oblikah in fazah hmeljarske dejavnosti je koncipirano na podlagi dosedanjih terenskih raziskav, obdelave različnih virov in literature ter presojanja pojavov na podlagi izkušenj z lastno udeležbo. Nekateri sodelavci projekta so namreč bili vsaj nekaj let tudi prebivalci Spodnje Savinjske doline in neposredni udeleženci nekaterih značilnih oblik in faz hmeljarske dejavnosti. Zato so spodaj navedene ugotovitve v bistvu strnjene povzetki dobrega poznavanja razmer in napotnica za nadaljnja raziskovalna prizadevanja.

Navedene pojavne oblike in faze hmeljarske dejavnosti so širše predstavljene v začetnih poglavjih pričujoče projektne naloge. Muzejska vizualizacija obravnavane problematike bo zahtevala še dodatne, razširjene raziskave, ki bodo na podlagi ustaljenih raziskovalnih postopkov (prepoznavanje, zbiranja, analiza, vrednotenje in sinteza) prispevale k celoviti in trdni podobi končne podobe projekta. Vse navedene primere bo potrebno ustrezno ovrednotiti in razviti do stopnje modelne interpretacije hmeljarstva. To so naloge, ki jih je mogoče kakovostno izpeljati šele s potrditvijo naslednje faze projekta, ko se bo dejansko koncipiral in v praksi gradil predvideni ekomuzej.

4. Idejna in modelna zasnova ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu

*Jože Hudales*²¹

Uvod

V idejni zasnovi projekta ekomuzeja so zbrana stališča, predlogi in mnenja vseh sodelavcev v projektu, zlasti pa mnenja nekaterih specialistov za vprašanja varovanja kulturne dediščine in poznavalcev muzeoloških in muzejskih trendov v svetu in pri nas v 20. in 21. stoletju, specialistov za vprašanja pedagoških programov v muzejih in muzejskega managementa. Ti so v svojih razgledih po muzejskih trendih upoštevali konkretne potrebe in možnosti ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva, ki so ga skušali zasnovati kot najsodobnejši tovrstni muzej pri nas.

Nekaj obsežnega gradiva, ki je nastalo na ta način, nismo mogli uvrstiti v glavno besedilo dokumentacije, zato smo priložili v naslednje priloge:

1. Popis internetnih naslovov ekomuzejev
2. Ekomuzeji, muzeji na prostem in muzeji hmeljarstva in pivovarstva (Ameriški hmeljarski muzej –American Hop Museum)
3. Ekomuzeji, muzeju na prostem in muzeji hmeljarstva in pivovarstva (Ekomuzej Cevennes, Francija, in Ekomuzej piva Viroin, Belgija)
4. Muzej hmeljarstva v Žatcu-Češka
5. Identitete Spodnje Savinjske doline (poročilo o terenskem delu)
6. Dominik Jurca: Poročilo »Turistični gostje«
7. Muzej Velenje: Poročilo o delu v letu 2005 (Aca Poles)

²¹ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Modelna zasnova hmeljarskega muzeja

Ob tej plejadi usmeritev in »dobrih receptov«, ki jih ponujajo muzeološki razmisleki ob koncu dvajsetega in v začetku enaindvajsetega stoletja in ki jih ponujajo že nekaj desetletij ekomuzeji, je seveda težko takoj izbrati pravo; najbrž tudi povsem nemogoče, saj je »pravih« usmeritev več in je težko verjeti, da je za ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva samo en »dober recept«. Vendar je treba poudariti, da bodo v muzeju vendarle morali biti **upoštevani** nekateri najpomembnejši in najopaznejši trendi muzejev na prehodu iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje:

1. Najprej bo seveda načrtvani ekomuzej moral upoštevati dejstvo, da so sodobni muzeji vse bolj obrnjeni k zadovoljevanju potreb muzejske publike, ki postaja vse bolj raznolika – muzeji dobivajo vse vrste publike, ki je prej niso imeli, sintagma klasični muzejski obiskovalec izginja – vse to pa se dogaja hkrati z naraščanjem interesa lokalne publike in skupnosti, ko muzeji postanejo mnogo bolj umeščeni v svojo skupnost, kot centri za učenje, kot centri kjer s proučevanjem preteklosti odgovarjajo na težave sedanjosti in prihodnosti.

Svetovno znani poznavalec muzejev Patrick Boylan (podpredsednik ICOM-a, mednarodnega muzejskega sveta v okviru UNESCO-a) je ob take spremembe v pojmovanju klasične vloge muzejev pri zbiranju, konserviranju (hranjenju in ohranjanju) postavljaj ob petdesetletnici razvoja ICOM-a še geslo »Muzeji v službi človeka, danes in jutri«, pri čemer je bil glavni poudarek na vlogi muzejev v družbi, pri izobraževanju in v kulturni akciji. To poslednje je zlasti pomembno, saj se mora muzej zavedati, da poseduje predmete kulturne dediščine, ne zase in za muzej obiskujočo publiko, ki spada običajno h kulturni in siceršnji eliti, ampak **za vse ljudi**. Vsak muzej bi moral sprejeti kot svojo obveznost delovati med celotno populacijo – v celotni družbi v vseh socialnih slojih in ne le v kulturnih elitah.

Novejše izpeljave tega muzejskega »grenobleskega načela« (postavljen je bil namreč na konferenci ICOM-a leta 1971 v Grenoblu) govorijo o muzejih kot

²² doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

»plodilcih kulture« (Generalna konferenca ICOM-a leta 1989 v Haagu), ki se morajo pripravljati na nov razvoj in spremembe v družbi in ne na reakcionaren način predstavljati njenih zgodovinskih dimenzij in razvoja. Muzejem je potrebno postaviti nove cilje, upoštevati nove ciljne skupine, se pogovarjati o novi muzejski politiki. Vse to je treba storiti zaradi bolj ekonomskega pomena in vloge muzejev, zavzeti je treba nova stališča do obiskovalcev, razviti nov odnos do tehnološkega razvoja, rastočega zavedanja o okolju in končno do nove politike v zbiranju, izbiranju in vračanju muzejskih predmetov.

V zvezi z zasnovo novega muzeja hmeljarstva in pivovarstva v Žalcu se zdi, da so pravi recepti vendarle vsebovani v izkušnjah tistih muzejev dvajsetega stoletja, ki so predvsem povezani z etnološko in antropološko stroko, s socialno zgodovino in podobno. Gre seveda za izkušnje ekomuzejev, ki jim dajemo določeno prednost, prav tako pa tudi za muzeje, ki jih poznamo kot muzeje sosedstva, muzeje človekovega življenja, kot tudi izkušnje institucij za razvedrilo, zasnovanih na ideji o kulturni dediščini kot pomembnemu segmentu pri »entertainment enterprises«, na pojavu industrije dediščine (»heritage industry«) kot je npr. Beamish v Veliki Britaniji, ter mnogi tematski parki (»theme parks«) po svetu (npr. poleg hmeljarskega muzeja še »dežela hmelja (in piva)«) in tako dalje.

Upoštevati bi veljalo tudi druga novodobna načela reformiranja muzeologije, ki skušajo v temelje svojih muzejskih (in splošno kulturnih institucij) vgraditi elemente: atmosfere, receptivnosti, živahnosti, informativnosti, tehnologije in tako dalje. Odgovori na vprašanja, katere značilnosti uporabiti kot osnovo za delovanje ekomuzeja, morajo biti zelo jasno opredeljena in najboljše je, da so zapisana tudi v »izjavi o poslanstvu muzeja«, ki takoj pokaže, kako dobro oziroma kako slabo muzeji služijo javnim potrebam, kateri so njegovi osnovni cilji in funkcije in kako jih uresničujejo. »Izjava o poslanstvu« predstavlja torej neke vrste muzejsko ustavo, na osnovi katere muzej planira vse svoje dolgoročne in kratkoročne aktivnosti ter nasploh vse svoje delo.

Kljub temu, da se osnovna modelna zasnova muzeja iz zapsanega že nakazuje pa je še vedno dejstvo, da je »dobrih poti več«, zato je seveda najpomembnejše vprašanje,

»kako priti do podrobnejšega koncepta dobrega muzeja?«

Zastavljanje dela in ustanavljanje take institucije je seveda zahtevno delo, ki ga bo morala zasnovati kvalificirana skupina strokovnjakov

- projektni team -

zadolžen, da po sodobnih načelih projektnega managementa zasnuje posamezne faze nastajanja ustanove, sproti preverja vse svoje rešitve s predstavniki lokalne skupnosti in zasnoval vse potrebne projekte oziroma dokumente, ki jih institucija potrebuje. Projektni team bi morali sestaviti tripartitno:

- iz vrst strokovnjakov muzejske stroke, strokovnjakov za vodenje projektov ter strokovnjakov za področje hmeljarstva, turizma, promocije in tako dalje, ki bi sestavljali Znanstveni odbor ekomuzeja, med njimi pa bo morali svoje mesto že takoj v začetku imeti tudi domači strokovnjak
- iz predstavnikov vseh občin in ostalih strateških partnerjev, ki bi ga morali čimprej imenovati na nivoju vseh občin regije,
- iz predstavnikov tako imenovanih uporabnikov – med temi bi morali biti predvsem tisti domačini, zlasti tisti, ki se bodo s projektom identificirali (bodisi kot bodoči sodelavci in partnerji muzeja, bodisi kako drugače).

Preverjaje konceptov projektnega teama bo teklo v obliki večjih ali manjših delavnic, na katerih bi z *brain-stormingom* preverili, prevetrili in prilagodili pripravljene koncepte ter vsebinska izhodišča in ideje. Tako bi bilo snovanje muzeja hmeljarstva v vseh fazah nastajanja zastavljeno kot sodobna projektna naloga, ki bi uživala najvišjo možno podporo lokalne skupnosti. Prva naloga projektnega sveta bi bila seveda konkretizacija izvedbenih projektnih nalog, ki jih vsebuje projektna dokumentacija v tem projektu. Posebej pomembna je konkretizacija

projektnih nalog za vsako posamezno občino

z opredeljenimi nosilci, roki, produkti, ki jih pričakujemo od projekta in tako dalje, kar bo tudi izhodišče za realizacijo projekta in za pripravo dokumentacije za prijavo na različne razpise za sredstva. Elemente potrebne projektno dokumentacije in posamezne projektne naloge, ki se navezujejo predvsem na muzejsko plat projekta podajamo v naslednjih podpoglavjih, sama projektna dokumentacija pa bo morala seveda nastati po izvedenih

delavnicah z vsemi potencialnimi partnerji in sodelavci v projektu,

ki bodo sledili oddaji te dokumentacije kot sestavni del implementacije prve faze in hkrati kot začetek druge faze projekta.

Po formalni ustanovitvi ekomuzeja bo projektni team razpuščen oziroma bo toliko spremenil svojo strukturo, sestavo in pristojnosti, da bo ustrezal tako običajni organizacijski strukturi ekomuzejev (upravni odbor, odbor uporabnikov, znanstveni odbor), kot tudi naši konkretni zakonodaji, ki npr. od javnih zavodov zahteva ustanovitev Sveta zavoda in Strokovnega sveta v katerem so tako predstavniki zaposlenih, pooblastiteljev, uporabnikov, kot tudi stroke-znanosti.

Cilji ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva

- Ohranjanje znanja in veščin povezanih s pridelavo hmelja in njihovo širjenje – glavni partner IHP Žalec,
- želi odločilno prispevati k razvoju kraja oziroma regije (Spodnja Savinjska dolina – SSD)
- zavezanost ekomuzeja vsej regiji in njihovim problemom ter »izgradnja« pripadnosti – identitete – kraja in regije ter profesionalne identitete – hmeljarstva
- pritegniti vse občine in kraje ter prebivalce k sodelovanju
- pogosto seznanjanje s cilji ekomuzeja, z njegovimi nalogami in sprotnim delovanjem – akcije, prireditve, delavnice,
- ustvariti privlačen, atraktiven muzej in/ali atraktivne ostale »muzejske točke« v vseh krajih SSD,
- Ustvarjati »okolje inovativnosti« na vseh področjih, ki zadevajo muzej – tudi na »neklasično muzejskih področjih, ki zadevajo socialne in družbene probleme predvsem krajev v regiji, občine, SSD, lahko pa tudi širše nacionalne in globalne probleme.

Partnerji muzeja

Pooblastitelji – možni ustanovitelji in sofinancerji

- Občine Braslovče, Prebold, Tabor, Vransko, Žalec
- Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije,
- regionalne in državne agencije in službe, ki delujejo na področju razvoja podeželja,
- RAS Žalec, RRA Celje,

- Hmezad d.o.o. Žalec,
- Inštitut za hmeljarstvo – IHP Žalec,
- Pivovarna Laško, Union

Strateški partnerji

- Občinske muzejske zbirke Vransko,
- Muzejska zbirka Prebold,
- Zavod za kulturo, šport in turizem.

Razvojni partnerji

- Ekološke kmetije,
- turistične kmetije,
- nosilci gostinske dejavnosti,
- obrtniki - obrtna dejavnost,
- zasebne muzejske zbirke.

Donatorji

- ekomuzej išče stalne (letne in večletne) donatorje in podpornike,
- ekomuzej išče donatorje in podpornike tudi za vsako svojo akcijo

Muzejski prostor(i) – prikazi hmeljarske in pivovarske tehnologije

Izbrana varianta postavitve ekomuzeja v Žalec – v tretjem nadstropju (kasneje morda še v četrtem in petem nadstropju) prostorov stare sušilnice IHP Žalec že sama nakazuje nekatere elemente prostorskih zasnov ekomuzeja. Ker gre za sušilnico za industrijsko sušenje hmelja, delujočo v obdobju med 1956 in 1980, prostora nima smisla nameniti prikazu industrijske dediščine tega obdobja, ampak predvsem celovitemu pregledu hmeljarstva in pivovarstva. Podrobneje si bo nekatere elemente hmeljarske in pivovarske dediščine (npr. prikaze tradicionalne – ročne - hmeljske tehnologije) mogoče ogledati tudi na nekaterih izbranih lokacijah v okviru hmeljarskih kmetij v različnih krajih regije, ali pa v že zastavljenih lokalnih muzejskih zbirkah, ki delujejo npr. v Preboldu in na Vranskem. Novejše tehnološke postopke pa si bodo muzejski obiskovalci lahko ogledovali (odvisno od sezonskih ciklov hmeljarski del) na poskusnih hmeljskih nasadih IHP v neoposredni okolici stavbe ekomuzeja ali pa pri nekaterih hmeljarskih kmetijah, ki se bodo tudi vključili v ponudbo ekomuzeja.

Elemente pivovarske tehnologije si je že zdaj mogoče ogledati v mikropivovarni Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo, kasneje pa bo tovrstno tehnologijo mogoče videti tudi na nekaterih hmeljarskih kmetijah – prav tako v obliki mikropivovarn ali pa s prikazom enostavnejših »domačih« tehnologij varjenja piva, ki jih lahko obiskovalci z nakupom potrebnih sestavin in receptur ponovijo tudi doma.

Podoba muzeja

- Muzej mora razviti celo vrsto atrakcij in privlačnih vsebin, povezanih z dediščino hmeljarstva in pivovarstva.
- Razstavni teksti morajo biti poljudni; temeljiti na privlačnih, tudi zabavnih zgodbah o hmeljarstvu in pivovarstvu, če je le mogoče morajo biti napisani z umetniško besedo. (Primerjaj npr. Muzej premogovništva – avtor tekstov Jože Hudales, kjer so najprej nastala strokovna besedila, ki so bila nato »prepisana« v muzejske tekste ki delujejo kot literarna besedila). Pri tem »prepisovanju« sodelujejo znani slovenski literati, ki izvirajo iz SSD ali lokalni pisci.
- Atrakcije in interaktivne možnosti (sodelovanje obiskovalcev) mora ekomuzej iskati s področja sodobne in tradicionalne (ročne) hmeljske tehnologije skozi celo leto.
- Celotno vsebino ekomuzeja ubrati nekoliko (vendar ne »poceni«) lahkotno – hmeljarstvo je polno »okroglih povesti«, tudi »nočnih podvigov« obiralcev in podobnega. Izjava župnika NN iz ene od župnij spodnje Savinjske doline: »Obiranje hmelja je bila savinjska šola fuka«. Vse to življenjsko živahnost prikazati na primeren, zabaven, ne pa na vulgaren način
- pripraviti tudi knjižico »Savinjske kosmate in robate« po vzoru Štrekljeve znamenite mape ...
- Vključiti v snovanje ekomuzeja **savinjsko okroglo mizo**, na katero bi povabili vse znane savinjske rojakov, na kateri bi zabeležili in v muzej vključili tudi njihove predloge, vizije in hkrati animirali vse udeležence (kiparje in slikarje, pesnike, pisatelje, novinarje, publiciste in podobne), da s svojimi konkretnimi deli sodelujejo pri nastajanju ekomuzeja
- Čim več interaktivnih možnosti v samem muzeju in izven njega na hmeljiščih ali v mikropivovarni ...
 - o EM mora aktivirati vse čute – otip, okus, voh, sluh (in seveda vid)

- povohaj hmelj in povej,
- poskusi hmelj in povej,
- Poslušaj in pripoveduj dalje... :
- npr – okrogle hmeljske povesti,
- Oglej si npr. albume starih fotografij iz hmeljske zgodovine, svetovne in domače,
- Oglej si animirane in/ali »igrane filme« s skeči, ki jih lokalni gledališčniki pripravijo iz različnih tem, povezanih s hmeljarstvom
- Pri snovanju tovrstnih ogledov je treba poleg prostorov za večje projekcije (najmanj 30-50 ljudi) predvideti v okviru ekomuzeja tudi bolj komorne – individualne možnost ogledovanja ali poslušanja posnetega gradiva (npr. za posameznike, za 3-5-10 ljudi ...)
- Poskusi sam – npr. izruvat hmeljevko z mačkom ...
- Naredi sam – vsebino smo najprej zasnovali za otroke in družine, morebitne posebne vsebine najstnike in odrasle še bodo zasnovane.
- »Skuhaj si pir« (glej zgoraj)
- Uporaba vseh čutil:
-
- **»Evropskost«**: v muzeju mora biti v zvezi z hmeljarstvom in pivovarstvom opazna tudi evropska in svetovna dimenzija pivovarstva in povezava hmeljarstva z Evropo in svetom:
 - vpogledi v hmeljarstvo in pivovarstvo v svetu,
 - »hmelj gre po svetu« – povezave savinjskega (slovenskega) hmelja s svetom, prodaja po svetu, delež v okviru svetovne produkcije in podobno.

Nadvse pomembna je inovativnost in kreativnost pristopa k snovanju podobe muzeja – vsak muzejski segment je treba narediti posebej in ves čas kreativno ter inovativno iskati interpretacijske potenciale vsakega segmenta – ne uporabljamo avtomatizma po formuli:

Teksti + slike + podnapisi + predmeti

+enotno oblikovanje razstave

=

EMHiP,

ampak mora biti vsak oddelek, vsak razstavek in razstavna enota muzeja *unikat*, avtorji in oblikovalci razstave seveda skupaj zasnujejo *rdečo nit*, vendar nato razmišljajo o vsakem razstavnem segmentu posebej – individualno.

Potrebne so zasnove različnih igrivih domislic – izdelava posebej zasnovanih rekonstrukcij, izdelkov ter uporaba mnogih idej za interaktivne vsebine v muzeju – kombinacija dveh slik ali slika + računalniška simulacija, animacija dogajanja na naslednji sliki ali sceni, »žive muzejske scene« s kombinacijo predmetov in slik, z muzejskimi lutkami in podobnim, muzejske rekonstrukcije, ki so vsaj deloma »delujoče«, interaktivne.

- velike slike – malo slik, toda velike – v naravni velikosti – rekonstrukcija »hmeljskih okolij« ... Male slike v obliki muzejskih »albumov v prostoru«, ki jih vsak prelista,
- poseben poudarek »**letnemu ritmu**« **pokrajinske identitete** – pomladi, poleti, jeseni ob obiranju hmelja, pozno jeseni in pozimi,
- »hmeljarsko dvorjenje« – ne samo igrivo – ampak tudi resen pristop, poročanje hmeljarjev z obiralkami, prilaganje, »trki« kulturnih vzorcev in podobno.

Zasnova muzejskih programov in dogodkov je poleg razstave pomemben del muzejske komunikacije z obiskovalci muzeja. Ekomuzej bo moral v tem smislu poskrbeti za vsebinsko prenovo »starih« utečenih in tradicionalnih prireditev in dogodkov ter za snovanje novih:

- Nekateri programi in dogodki že tečejo oziroma se izvajajo – nekateri tudi tradicionalno, vendar je vsebina večine dogodkov in prireditev nujno potrebna prenove z več znanstvenega in strokovnega (zlasti tudi etnološkega) pristopa. Poskusi vplivanja na spremembe v scenarijih teh dogodkov bodo pomembna naloga ekomuzeja.
- Snovanje različnih muzejskih pedagoških in animacijskih programov v muzeju in izven njega v posameznih občinah.
- Snovanje različnih tematskih muzejskih dogodkov:
 - Dogodki, utemeljeni na šegah povezanih s hmeljarstvom
 - Dogodki, povezani z različnimi simboli »spodnjiesavinjske identitete« – različne šege, dogodki iz zgodovine ...

Dokumentacijski center: muzej mora postati dokumentacijski center za vse informacije in podatke, povezane s hmeljem v Sloveniji, in deloma tudi za vse, povezano s pivom.

Točke počitka: muzeji, prijazni obiskovalcem, nudijo veliko točk oddiha in počitka v samem muzeju s sedeži, klopmi. V spremljevalnih prostorih ekomuzeja bo treba urediti:

- Trgovino in/ali okrepčevalnico – vsako posebej ali morda v kombinaciji s trgovino

Ta mora biti bogato založena s predmeti (slovenske + savinjske + hmeljske + pivovarske) dediščine, z različnimi kopijami, reprodukcijami, z bogato izbirko kvalitetnih spominkov iz različnih slovenskih muzejev, proizvajalcev kvalitetnih izdelkov tradicionalne obrti ter seveda z:

- posebej razvitimi izdelki za EMHiP:
- z izdelki s področja zdrave prehrane, ki se vse bolje trži
- npr.: hmeljev vzglavnik – lanena tkanina s hmeljem – »na marofu pri sušilnici hmelja se je zmeraj najbolj spalo«,
- z izdelki kot npr. »savinjski predpasnik«, ki je bil značilen kos oblačila obiralk (tudi obiralcev) in hkrati možna navezava na tradicijo Tekstilne tovarne Prebold, kjer so obiralke pustile precej zasluženega denarja po koncu obiranja,
- z izdelki zeliščne linije,
- linije začimb,
- linije kozmetike iz zelišč, mila, mazila,
- Posebej pomembna pa je v trgovini bogata izbira lokalnega, slovenskega in svetovnega piva ...

Zunanje počivališče in igrišče za otroke in poligon za rekreacijo odraslih

- Vsebina povezana s hmeljem.
- Z drugimi simboli Spodnjesavinjske identitete – glej posebno poglavje.

Muzejski marketinški produkti:

- balet – z različnimi številkami – (npr. 1, 2, 3, 5, 7, 10) uporabiti kot vstopnice za muzej in za popust pri kakem okrepčilu v različnih

- lokalih – partnerjih oziroma za obisk nekaterih infotočk muzeja v 1, 2, 3, 5, 7, 10 dneh in tako dalje.
- prodaja spominkov:
 - čaj,
 - pivski paket – za kuhanje piva doma,
 - pivski recepti,
 - knjiga savinjske gastronomije:
 - upoštevati Slovensko gastronomsko strategijo, sprejeto pri STO junija 2006
 - pridobiti odličnega slovenskega in/ali lokalnega kuharja, ki bo lokalne jedi uporabil za pripravo visoke kulinarike – sodelovanje Vita Hazlerja in Janeza Bogataja
 - cilj tudi izdati tovrstno kvalitetno monografijo.
 - Prodajanje znanja, veščine in drugih »produktov« nesnovne dediščine v muzeju:
 - Tak marketinški produkt so lahko delavnice za učenje teh veščin in/ali publikacije v slogu – »Naredi sam« ,
 - Hmeljske ceste in poti
 - Pešpot – Baševa cesta – od ekomuzeja po hmeljiščih (peš in s kolesom) do rojstne hiše dveh največjih poznavalcev hmeljarstva etnologov – Franja in Angelosa Baša (Kamenče v občini Braslovče)
 - Kolesarska cesta po SSD.
 - »Avto hmeljska cesta«.
 - **Hmelj-žuri** – v sezoni najpomembnejših »hmeljskih dogodkov« od približno 15. avgusta do srede ali konca septembra razviti poleg tradicionalnih in klasičnih »hmeljarskih« dogodkov (izbiranja starešine, princese, hmeljskega likofa in podobno) še kaj bolj sodobnega – urbanega predvsem za pritegnitev mladih generacij. Primeri:
 - mladinski večdnevni festival, deloma tudi lahko ubran na tematiko hmelja, ki mora pritegniti mlade iz cele Slovenije in celo sosednjih držav ...
 - Prenoviti tradicionalne prireditvene vsebine, ki so nekatere že navedene v študiji izvedljivosti.

Muzejska publika

- Izhodišče ekomuzeja bo zajeti čimveč publike, in program usmeriti na vse (različne) ciljne skupine prebivalstva
- Programe, delavnice in vse posebne oblike komuniciranja muzeja s publiko pripravljati za vse cilje skupine. Posebne ciljne skupine, za katere mora ekomuzej nujno pripravljati posebne programe:
 - o predšolski otroci,
 - o šolski otroci – skupinski šolski obiski,
 - o najstniške skupine – druge subkulturne skupine,
 - o srednješolci – organiziran obisk srednješolcev,
 - o družine,
 - o individualni obisk,
 - o upokojenci,
 - o mladi pari – (mladi kmetovalci) – npr. delavnice za napredek kmetijstva – dopolnilne dejavnosti za kmetije – udeleženci lahko tudi neporočena kmečka mladina – morda celo gre lahko za reševanje problema srečevanj neporočenih kmečkih fantov in deklet
 - o Pivopivci: poleti na Cvetje in pivo, pozimi, jeseni, pomladi v EMHiP –
 - za hip v EMHiP [Žalec.si](http://Zalec.si)
- vrste programov so deloma navedene v posebnem poglavju, deloma jih navajamo tukaj:
 - o delavnice, povezane z zelišči in čaji – otroška in »odrasla« varianta
 - otroška varianta: zeliščarke-čarovnice kuhajo v kotlu zdravilna zelišča, čajčke in mazila ...
 - o redne delavnice (npr. sobotni – vikend tečaji) »visoke kulinarike«
 - o delavnice, namenjene učenju (oziroma bolje seznanjanju z osnovami) nekaterih tradicionalnih obrti

IHP: Hmeljski nasad, mikropivovarna IHP in zeliščni vrt

Hmeljski nasad, pivovarna in zeliščni vrt, ki jih zaradi raziskovalnih razlogov upravlja IHP, ter njihov zeliščni vrt predstavlja pomembno »atrakcijo« EMHiP. Skupaj z avtorji muzeja je možno zasnovati in nato s sodelovanjem osebja IHP in z delom osebja muzeja izvajati naslednje programe:

- v soglasju s strateškim partnerjem IHP nasad in vrt urediti tako, da ga je mogoče »kazati« obiskovalcem,
- pripraviti »koledar dogodkov«, povezanih s tehnologijo pridelave hmelja in
- pripraviti stalne delavnice v mikropivovarni:
 - o tehnologija varjenja piva
 - o skuhaj si pir sam,
- napraviti igrišče oziroma kompleks za rekreacijo cele družine – otrok in odraslih
 - o zgodbe in navdih za igrala povzeti iz savinjskega izročila in tradicije,
 - o iz hmeljarstva – npr. zložiti hmeljevke, zasaditi hmeljevko v zemljo, izruvat hmeljevko z mačkom in podobno.
 - o »rekreacijsko« kotaljenje velikih koles za hmeljsko vrvico in podobno.
- **Zasnova različnih učnih in tematskih poti** – peš in s kolesom – ter povezava že obstoječih poti z novimi »hmeljskimi« vsebinami:
 - skozi nasad napraviti »hmeljsko učno pot« – s tablami, komentarji, infomacijski točkami in tako dalje – povezati pot z bližnji drugimi točkami in zanimivostmi – npr. Vrbje,
 - napraviti povezave te hmeljske učne poti za celo področje SSD s »hmeljsko cesto« – za kolesa in avtomobile
 - **tovrstne vsebine zasnovati prav v vseh občinah SSD enakomerno in izkoristiti že obstoječe potencialne, ki jih vsaka občina ima**
 - o tematske poti in/ali
 - o lokalne muzejske zbirke in/ali,
 - o infotočke EM morda še s trgovinico ali gostilno-okrepčevalnico, ki ponuja del vsebine EM in/ali,
 - o hmeljarsko kmetijo in/ali,
 - o še kaj ...

Hmeljarska kmetija

- ročni hmeljarski nasad in ponudba »dogodkov«, povezanih s koledarjem hmeljske tehnologije,
- domača sezonska kulinarčna ponudba – deloma tudi po vzorih v poglavju Hrana, Pivo in tako dalje,
- nujna strokovna zasnova ponudbe in »kontrola« kvalitete s strani strokovnjakov, ki bodo angažirani v EMHiP,
- »prespite na senu« – kot obiralci nekoč.

Nekateri drugi elementi

Pivovarstvo

- Ponovno oživiti pivovarsko tradicijo, ki je tu bila doma vsaj celo devetnajsto stoletje
- partner pri prikazu pivovarske tradicije je seveda predvsem IHP Žalec, kjer imajo »mikropivovarno« in strokovnjake za take pivovarne,
- spodbujanje in pomoč nekaterim gostincem, ki želijo začeti z varjenjem lastnega piva,
- začetek del pri pripravi različnih vrst piva, ki bi bila komercialno zanimiva:
 - o butična piva lokalnih – slovenskih – pivovarn (Štajerc Maribor, Domžale),
 - o velika izbira in prodaja svetovnih znamk piva,
 - o zeliščna piva – zeliščni vrt,
 - o bogata izbira lokalnih nefiltriranih piv.

Hrana

- Upoštevanje elementov strategije gastronomije Slovenije mora ekomuzej sodelovati pri snovanju lokalne gastronomske ponudbe ob upoštevanju slovenske gastronomske strategije tako posebej za čas obiranja hmelja – ko ponujajo gostinci najpogostejše oblike hrane obiralcev, kot tudi kasnejša – celoletna – in celovita lokalna gastronomska ponudba – glej strategijo za območje SSD,
- Sodelovati pri zasnovi in promociji gastronomske ponudbe, organizirane na najkvalitetnejših mestih v SSD – in ne v muzeju – merila za dobro gostinsko ponudbo so prezahtevna in še mnoge muzejske obiskovalce motijo »duhovi« ,

- v muzeju od tovrstne ponudbe organizirati le »prigrizke«, ki so »trajni« – obstojni vsaj nekaj dni in jih je mogoče pojesti mimogrede, oziroma stoje in brez pribora, krožnikov in tako dalje. Sicer muzej uporablja »catering« bližnjih gostincev – partnerjev EMHIP,
- splošna ponudba zdravil in čajev:
 - o hmelj kot sredstvo za pomirjanje,
 - o polnjenje blazin s sušenim hmeljem za »mirno spanje«,
 - o hmeljarske/hmeljarjeve slaščice – za otroke, linija starih – tradicionalnih domačih slaščic,
- linija kulinarične ponudbe povezane s hmeljem, ki jo izdelajo vrhunski kuharji v okolici:
 - o hmeljevi vršički – razvoj receptov vrhunskih kuharjev,
 - o **obrok in pivo** – muzej mora vzpodbujati razvoj »**pirovske pivske kulture**«, ki je pri nas še povsem brez tradicije:
 - katere vrste piva h katerim jedem,
 - vsakodnevne degustacije in okušanje različnih vrst piva.

Obrt

- Lončarstvo in keramika – razvijati tradicijo Liboj in drugih lokalnih (starejših) lončarskih središč – že obstajajo npr. Kasaze,
- razvijati ponudbo posebnih izdelkov – npr:
 - o »savinjski pivski vrč«,
 - o druge vrste keramične in lončene posode, značilne za SSD,
 - o razvoj kvalitetnih posod, steklo-keramike najboljših sodobnih oblikovalcev – dober primer Savinova Galerija Kogojevih čaš,
 - o izdelava embalaže za »pivske pakete« – material za varjenje 2l, 5l piva in podobno,
 - o izdelava različnih izdelkov za trgovino v ekomuzeju in v vseh muzejskih infotočkah:
 - Za otroke in odrasle – »hmeljske potegavščine«
 - lesene figurice – potegni – in zgodilo se bo Sprememba lika, »zgodbica« se pokaže – dve figurici spremenita položaj in nakažeta vsebino ...

Hmeljarski simboli

Nekaj gradiva za podrobnejšo analizo savinjskih in hmeljarskih identitet je zbrano v prilogi in bomo z zbiranjem gradiva še nadaljevali in ga obdelali:

- simbol starešine maček – falusni simbol – starost
- simbol princese – mernik – plodnostni ženski simbol – posoda življenja kot star simbol
- storžek – plod divjega hmelja sodi med najstarejše likovne simbole človeštva
- hmelj in pivo pri egipčanskih mumijah ...
 - o Zasnovati linijo primernih izdelkov, ki simbolizirajo dejavnost in simbole v primernih oblikah prodajati v trgovini.

*Mateja Murkovič*²³

Brysonov model priprave strateškega planiranja na primeru Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva

Delovanje muzeja – muzejski management

Iz definicije muzeja, ki je bila že navedena, izhajajo temeljne značilnosti dela oziroma nalog, ki jih mora imeti vsak muzej:

- 1. opredeljen koncept ureditve in razvoja muzeja, njegovo poslanstvo in opredeljeno zbiralno politiko in razvoja muzeja in njegovih zbirk**
- 2. opredeljeno in določeno (strokovno) področje in (teritorialno) območje delovanja muzeja**
- 3. v skladu z opredelitvami zbrano in hranjeno muzejsko gradivo**
- 4. zagotovljeno (zaposleno) strokovno muzejsko osebje za delo muzeja in muzejskih zbirk, ki po osnovnih muzeoloških merilih izvaja varovanje, raziskovanje in prezentiranje muzejskega gradiva**
- 5. zagotovljene ustrezne prostore za varovanje in hranjenje gradiva ter ostale nujne prostore za delo muzeja in muzejskega osebja ter za razstavljanje gradiva**
- 6. zagotovljeno dostopnost gradiva in zbirk za ogled in raziskovalno delo**
- 7. zagotovljene stalne finančne vire za delovanje muzeja**

Pri opravljanju navedenih nalog in doseganju svojih ciljev mora muzej upoštevati oziroma zagotoviti minimalne (domače – v nastajanju – in mednarodne) standarde, imeti mora temeljni akt, ustrezne finance oziroma finančno podporo (komercialna podpora in sponzorstvo), ustrezne prostore in osebje, izpolnjevati mora svojo izobraževalno in družbeno vlogo, zagotovljeno dostopnost za javnost, zagotovljene mora imeti stalne, občasne razstave ali druge dejavnosti ter seveda ustrezno varnost. Za vse navedene zadeve je odgovorno upravno telo muzeja. Pod minimalne standarde spadajo funkcije upravnega telesa ter minimalni standardi na področju financ, prostorov, osebja in muzejskih storitev. Te standarde določa za to ustrezen zakon ali predpis, ki je lahko na državni, lokalni ravni ali pa jih je moč dobiti od določenih nacionalnih, mednarodnih organizacij in strokovnjakov, ponavadi preko nacionalnega ali pa tudi mednarodnega komiteja za muzeje – ICOM-a.

²³ dipl. upr. org., kustodinja Muzeja Velenje

V širšem smislu vse navedene pogoje delovanja muzeja zagotavlja muzejski management.

Posebna kategorija managementa, ki v zadnjem času vse bolj pridobiva na veljavi, je vsekakor strateško planiranje in strateški management. Prostor in čas, v katerem muzeji delujejo, zahteva aktivno vključevanje muzejev v tržno politiko nekega okolja (ne glede na raven – državno, regionalno ali lokalno). Pri tem je strateško planiranje za doseganje zadanih ciljev izjemnega pomena. Najpomembnejši poskus razvoja strateškega planiranja kot orodja za učinkovito vodenje neprofitnih organizacij je v svojem delu *Strategic planning for nonprofit organization* razvil ameriški avtor John Bryson. Njegovo delo je temelj, po katerem lahko izdelamo strateški plan za katerokoli neprofitno dejavnost, torej tudi za muzej. Po njegovem mnenju strateško planiranje za javne in neprofitne organizacije temelji na premisi, da morajo biti voditelji in poslovodje teh učinkoviti strategji, če želijo, da njihove organizacije izpolnijo svoje poslanstvo in zadovoljijo pooblastitelje za leta naprej. Ti voditelji in poslovodje potrebujejo izkušnje in veliko mero preudarnosti v okoljih pod njihovim nadzorom. Zelo pomembno je, da razvijejo učinkovite strategije, da se uspešno spopadejo s spremenjenimi in spreminjajočimi se okoliščinami. Potrebujejo tudi sposobnost, da razvijejo povezano, skladno in ubranljivo osnovo za svoje odločitve.

Ustvarjanje in uporaba strateškega planiranja v ekomuzeju

Strateško planiranje je prizadevanje stroke ustvariti osnovne odločitve in dejanja, ki oblikujejo organizacijo in definirajo njegovo dejavnost in zakaj to dela. Preko strateškega planiranja lahko tako profitne kot tudi neprofitne organizacije:

- proučujejo okolje, v katerem obstajajo in delujejo,
- raziskujejo faktorje in trende, ki vplivajo na način, kako organizacija posluje in kako izvaja svojo vlogo,
- preverjajo, kako izpolnjujejo pooblastila in organizacijsko poslanstvo,
- določajo strateške vsebine.

Da bo strateški plan ekomuzeja učinkovit, mora biti akcijsko naravnan in povezan s taktičnim in operacijskim planiranjem.

Obstajajo tri osnovna vprašanja, ki si jih mora postaviti ekomuzej, ko se loteva strateškega planiranja:

- **Kdo in kaj smo, kaj počnemo sedaj in zakaj?**
- **Kdo bi želeli biti in kaj bi želeli početi v prihodnosti ter zakaj?**
- **Kako pridemo od tu do tja?**

Izpraševanje in odgovarjanje na ta vprašanja zahteva dejavno komunikacijo med člani tima strateškega planiranja in drugimi ključnimi udeleženci oziroma partnerji ekomuzeja. Namen strateškega planiranja je zvišati sposobnost ekomuzeja razmišljati in delovati strateško. Potencialnih koristi tega procesa je veliko, kljub temu pa ni garancije, da bodo te tudi v resnici realizirane. Te koristi obsegajo:

- **Povečana učinkovitost.** Enaki ali boljši rezultati so doseženi z neznatnimi viri.
- **Povečana uspešnost.** Performansa ekomuzeja je zvišana, poslanstvo podprto, pooblastila so izpolnjena. Nadalje se ekomuzej učinkoviteje odziva na nenadne spremembe okoliščin.
- **Izboljšano razumevanje in učenje.** Sodelavci ekomuzeja razumejo situacijo, v kateri se nahaja, veliko bolj jasno. Sposobni so ustanoviti in zgraditi takšen sestav, ki lahko vodi v razvijanje in implementacijo strategije.

Ustvarjanje ocene za ustvarjanje strateškega planiranja

Določanje prednosti, slabosti, priložnosti, groženj

Pripravljenost ekomuzeja za uspešno spoprijemanje s projektom strateškega planiranja mora biti jasna in razumljiva, tako vodjem projekta kot tudi zaposlenim v samem ekomuzeju. Ovire na poti k uspehu morajo biti prepoznane in ovrednotene, plan ali strategija pa morajo biti razvite tako, da se obračajo neposredno na te ovire.

Področja ekomuzejskega delovanja morajo biti raziskana preko intervjujev, osredotočeni morajo biti na ključne skupine, možna pa je uporaba tako imenovanih prikrojenih vprašalnikov.

I. Poslanstvo in vizija

Uspešen ekomuzej poseduje jasno razumevanje svojega pooblastila (mandate) ter svojim pooblastiteljem (stakeholders) posreduje svoje poslanstvo in vizijo.

II. Finančni in človeški viri

Uspešen ekomuzej in tisti, ki z njim upravljajo, se trudijo doseči svoje pooblastilo in izpolniti svoje poslanstvo z učinkovitim upravljanjem svojih virov, tako finančnih kot tudi človeških.

III. Komuniciranje

Uspešen ekomuzej ima jasno in trdno izgrajeno mrežo sporočanja in komuniciranja. Sporočila so zgoščena, usmerjena so proti specifičnim pooblastiteljem, in oblikovana tako, da spodbudijo tudi specifičen odgovor. Komunikacijske mreže učinkovito prenašajo točno določenim pooblastiteljem samo njim namenjene informacije. Komunikacijske mreže informacije prenašajo tako zunanjim kot notranjim pooblastiteljem.

IV. Vodenje, upravljanje in ekomuzej

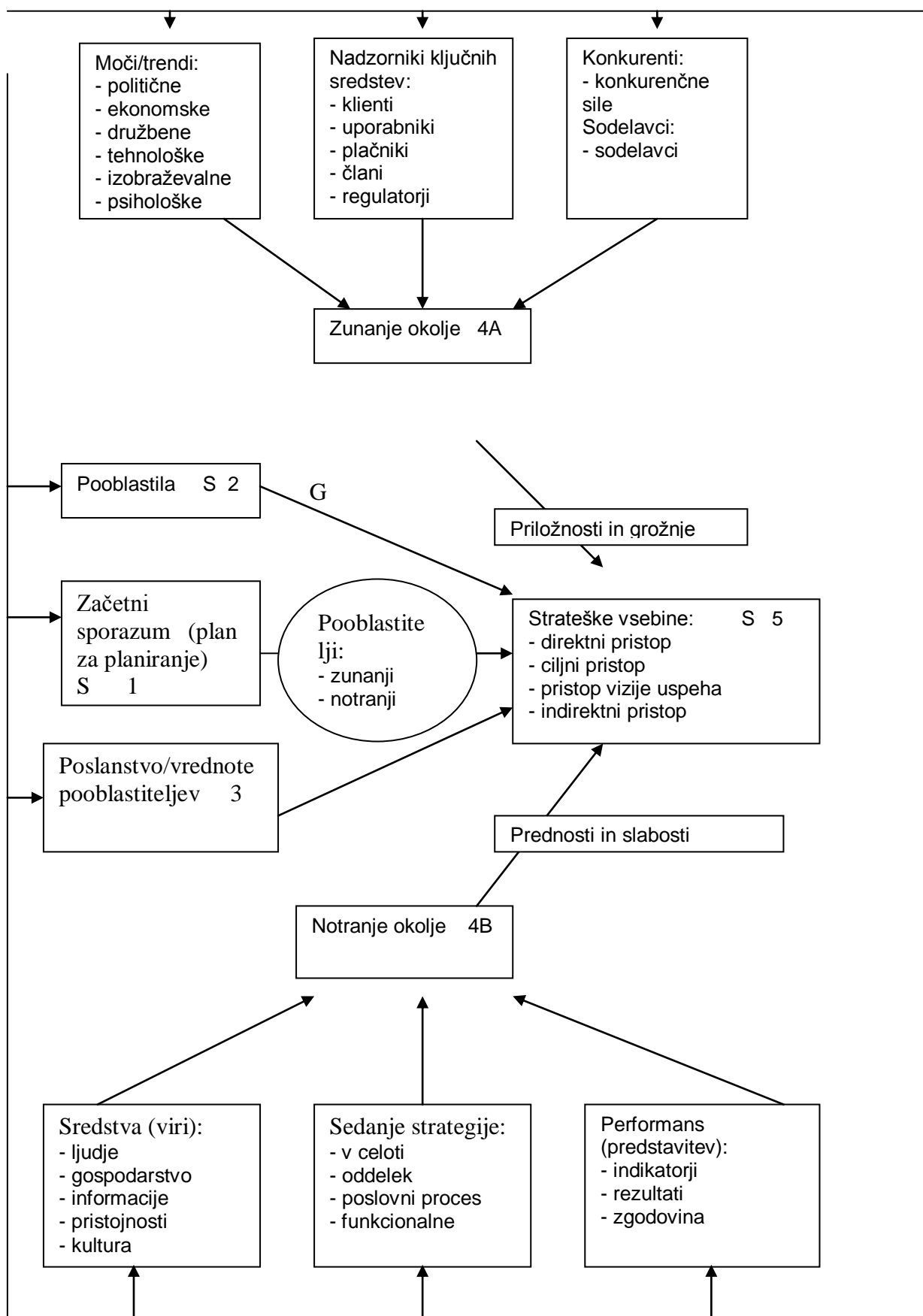
Vodenje (leadership) pomeni zagotovilo, da ekomuzej počne stvari prav. Upravljanje (management) pomeni zagotovilo, da ekomuzej stvari počne na pravi način. Ekomuzej mora imeti jasno definirana razmerja, tako vertikalno kot horizontalno, kar mu omogoča izpeljati določene strateške pobude.

Bryson predlaga proces planiranja strateških sprememb v ciklikih, ki zajemajo deset korakov:

1. pridobiti potrebna soglasja s predlaganim procesom strateškega planiranja,
2. ugotoviti ustanovne dolžnosti in pooblastila ekomuzeja,
3. razjasniti ekomuzejsko poslanstvo in vrednote,
4. proučitev internega in eksternega okolja ekomuzeja (SWOT analiza),
5. ugotavljanje strateških vprašanj, s katerimi se ekomuzej sooča,
6. določitev strategije in načrtov za obvladovanje teh vprašanj,
7. proučevanje in prilagajanje strategij in planov,
8. postavitve vsebinsko učinkovite vizije ekomuzeja,
9. razviti dober proces uvajanja strategije in planov,
10. ponovno preveriti strategije in procese strateškega načrtovanja.

Teh deset korakov nam omogoča sprotno ugotavljanje potrebnih aktivnosti, rezultatov in končnih učinkov že pri vsakem posamičnem koraku.

Slika 1: Model strateškega planiranja v desetih korakih

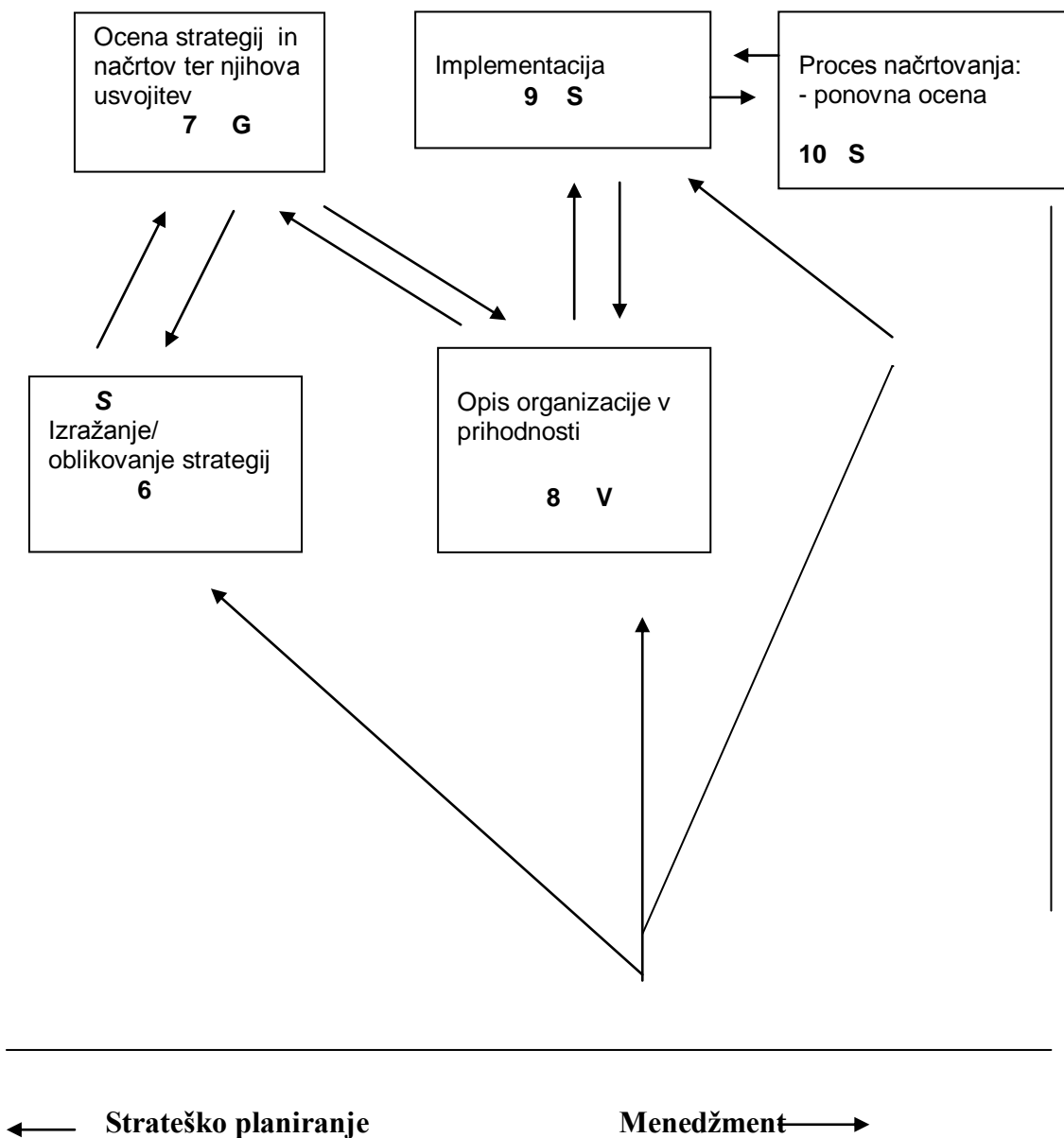

Slika 2: Nadaljevanje modela strateškega planiranja v desetih korakih

S = mesto, kjer se proces ponavadi začne

G = mesto, kjer se izraženi cilji lahko zgodijo

V = mesto, kjer se izražena vizija lahko zgodi

Vir: Bryson, 1995, str. 24-25

- Korak 1: Pobuda in doseg soglasja za začetek procesa

- V okviru prvega koraka mora ekomuzej (tudi EMHiPŽ) najprej sprožiti pobudo za začetek procesa strateškega planiranja in

doseči soglasja za začetek procesa strateškega planiranja pri vseh ključnih nosilcih.

- Določiti je potrebno ključne nosilce odločitev in ključne sodelavce ter izmed njih formirati učinkovito izvršno telo.
- Doseči je treba soglasje – najbolje pisni sporazum, v katerem je naveden namen, zaželeni koraki, cilji, potrebni dokumenti in vloge ter funkcije posameznih skupin, ki sodelujejo v procesu.

- **Korak 2: Določitev pooblastil EMHiPŽ**

- Zelo pomembno je, da EMHiPŽ zelo natančno zbere vse podatke o pooblastilih – mandatu, s katerim je utemeljen obstoj in naloge muzeja.
- Najbolje, da EMHiPŽ natančno pismeno definira celotno paleto svojih pooblastil in z njimi seznaniti vse vpletene v proces in vse zaposlene.

- **Korak 3: Definiranje poslanstva in vrednot EMHiPŽ**

- Določitev poslanstva EMHiPŽ skupaj z natančno zapisanim mandatom zagotavlja osnovni okvir («raison d'etre») obstoja EMHiPŽ, zgoščen prikaz družbenih verifikacij njihovega početa, navaja razloge za obstoj muzeja v prihodnosti in tako dalje. Za EMHiPŽ kot javno organizacijo to pomeni, da mora imeti jasno razpoznavne družbene, politične in socialne potrebe, ki jih zahtevajo od njega, in jasno določeno, komu želijo (morajo) s svojimi dejavnostmi zadostiti. EMHiPŽ mora skupnosti opravičiti svoj obstoj, in njegova opravičljivost sloni prav na tem, kako (dobro) naslavlja svoje vrednote in družbene ter politične potrebe svojim pooblastiteljem. Pri tem pri njih (pooblastiteljih) lahko govorimo predvsem o usklajenosti izjave o poslanstvu. Pri vplivu skupnosti, ki ji je EMHiPŽ s svojim delom tudi zavezan, pa ni mogoče njunega odnosa definirati samo z izjavo o poslanstvu, ampak tudi z določanjem vrednot in norm, ki jim je muzej zavezan. Te morajo biti usklajene z vrednotami in normami v skupnosti.
- Vsekakor je določitev poslanstva EMHiPŽ ena izmed temeljnih nalog ekomuzeja in dostikrat zelo pomembna tudi za funkcioniranje muzeja, saj lahko pomaga pri pojasnjevanju vseh notranjih konfliktov v njem.

- Korak 4: Ocenitev notranjega in zunanjega okolja ekomuzeja – SWOT

- Najprej mora načrtovalska skupina raziskati okolje zunaj EMHiPŽ ter identificirati:

- **priložnosti**
- **in nevarnosti.**

Analizira jih z opazovanjem trendov in dogodkov v okolju in z analizo glavnih pooblastiteljev; tako se priložnosti in grožnje nanašajo bolj na prihodnost.

- Nato na osnovi analize priložnosti in nevarnosti skupaj z analizo pooblastiteljev EMHiPŽ definira **ključne faktorje uspeha.**
- Nato mora načrtovalska skupina raziskati okolje znotraj EMHiPŽ, da bi lahko identificirala:
 - **prednosti**
 - **in slabosti.**

Prednosti in slabosti EMHiPŽ so vsekakor bolj pod njegovim nadzorom oziroma vplivom in se običajno prej nanašajo na sedanost kot na prihodnost. Za identifikacijo prednosti in slabosti mora EMHiPŽ opazovati oziroma spremljati tri ključne faktorje svojega delovanja:

- vire,
- sedanjo strategijo
- in svoje produkte.

- Korak 5: Identificiranje strateških vprašanj, s katerimi se srečuje EMHiPŽ

Strateška vprašanja predstavljajo temeljna vprašanja politike EMHiPŽ in kritičnih izzivov, s katerimi se sooča EMHiPŽ ter učinkujejo na pooblastilo (mandat) muzeja, na njegovo poslanstvo, njegove vrednote, njegov proizvod in usluge, ki jih zagotavlja obiskovalcem in uporabnikom, plačnikom ali tistim, ki ga financirajo in učinkujejo na njegovo financiranje, ali na management EMHiPŽ.

- Načrtovalska skupina mora na osnovi analiz in premisleka, ki so ga zagotovili prvi štirje koraki, identificirati strateška vprašanja in vsebine, s katerimi se srečuje.

- Po njihovem definiranju mora pripraviti **izjavo o strateških vsebinah**, ki pomeni vključevanje in razreševanje različnih konfliktov in razrešitev naslednjih sklopov vprašanj:
 - namenov – kaj,
 - načinov – kako,
 - filozofije in teorije – zakaj,
 - lokacije – kje,
 - časovne razporeditve – kdaj,
 - kdo lahko in/ali kdo ne more sodelovati – kdo.
 - Če v tej fazi razvijanja strateškega načrtovanja EMHiPŽ ugotovi, da nekatere ključne vsebine njihove izjave o poslanstvu potrebujejo spremembe in popravke, pripravi **ново izjavo o poslanstvu**.
 - Poleg izjave o poslanstvu mora skupina za pripravo strateškega plana pripraviti tudi **izjavo o posledicah neuspešnega naslavljanja (prepoznavanja) strateških vprašanj**, ki pokažejo, koliko je vprašanje v resnici strateško vprašanje; če posledic za muzej ni oziroma so majhne, potem izbrana strateška vsebina oziroma vprašanje ni zares strateško.
- **Korak 6: Formuliranje strategij in načrtov za doseganje strateških ciljev notranjega in zunanjega okolja EMHiPŽ**
- Načrtovalska skupina v tem koraku pripravi strategijo - vzorec: model namenov, politik, programov, akcij, odločitev, prerazporeditev virov, ki definirajo, kaj je muzej, kaj počne in zakaj to počne.
 - Pri enostavnejših strateških ciljih in pri manjših muzejih je ta korak lahko opravljen hkrati s korakom sedem. V drugih primerih pa Bryson predlaga **petdelni proces razvoja strategije, ki je naslednji**:
 - identificiranje praktičnih alternativ in vizij za doseganje strateških ciljev, vsaka opcija in alternativa mora biti definirana v akcijskih imperativih – napravi, kupi, pridobi, dosezi in tako dalje,
 - ob formuliranju strategij mora načrtovalska skupina naštetih ovire, ki so na poti za doseg alternativ, vizij;
 - skupina razvije glavne predloge, kako doseči te alternative, vizije neposredno ali posredno z izogibanjem ovir;

- skupina nato našteje glavne akcije, ki se jih mora lotiti EMHiPŽ, zato da bo v naslednjih dveh ali treh letih dosegel implementacijo strateških ciljev;
 - nazadnje mora skupina napraviti natančni delovni plan za naslednje šestmesečno obdobje, v katerem bodo akcije zastavljene oziroma se bodo pričele.
 - Etapi petdelnega razvoja strategije se prepletata s korakom 9, torej z implementacijo strategije, kar je dobro, saj je prav uresničitev strategije vedno v središču pozornosti. Uspeh in/ali neuspeh implementacije, je zagotovo vsaj deloma tudi uspeh in/ali neuspeh oblikovanja strategije.
 - V okviru tega koraka načrtovalska skupina strukturira odnose med strateškimi možnostmi, kar stori z naštevanjem različnih možnosti, definiranih kot akcijski imperativ, ki jih nato poveže s puščicami in nakaže njihovo medsebojno povezanost, odvisnost, njihovo razvrstitev po pomenu in tako dalje.
 - Vsaka učinkovita strategija mora prestati resne teste in preglede po različnih kriterijih; deloma lahko taka evalvacija pomeni premišljen dialog ali pogajanja ter prilagajanja ugotovljenim novim okoliščinam. Vsekakor pa je evalvacijo potrebno pripraviti kot zaključek oziroma del šestega koraka in je nujna kot neke vrste jedro naslednjega koraka.
- **Korak 7: Revizija in sprejem strategije in plana EMHiPŽ**
- Načrtovalska skupina najprej pripravi oziroma načrtuje ta korak kot formalno **revizijo strategije**.
 - Če načrtuje strategijo za kompleksno skupnost (EMHiPŽ), z mnogimi strateškimi cilji in/ali za več »anten«, v okviru ekomuzeja z različnimi strateškimi cilji, je seveda potreben tudi formalen **sprejem strategije**.
 - Revizija in potrditev je s stališča ključnih notranjih in zunanjih pooblastiteljev pomembna, vendar se pri manjših, enovitih muzejih lahko opravi tudi v okviru koraka šest.
- **Korak 8: Priprava učinkovite vizije EMHiPŽ**
- Načrtovalska skupina pripravi **vizijo uspeha ekomuzeja** – celovit opis, kakšno bo delovanje EMHiPŽ, ko bo uresničil svojo strategijo in strateške cilje, ki jih bo polno uveljavil. Taki opisi vizije uspeha običajno vsebujejo:

- poslanstvo EMHiPŽ,
 - osnovne postavke strategije,
 - kriterije predstavitve (performanse) in vzorce delovanja,
 - etične standarde, ki jih EMHiPŽ pričakuje pri izvajanju programa.
 - Pomembno je, da vodje ali načrtovalska skupina EMHiPŽ vedenje o dokumentu razširijo med vsemi partnerji ekomuzeja, kar omogoča vsem zaposlenim in partnerjem, da natančno vedo, kaj zahtevajo ali bodo zahtevali od njih.
 - Zaradi mnogih vzrokov je zato včasih za doseganje ciljev strateškega planiranja bolje, da bi tako »vizijo« v ekomuzeju razvili že v začetnih korakih razvoja strateškega planiranja, saj bi tako zagotovili dovolj konsenza med svojimi člani o namenih in vrednotah, ki jim bodo omogočili boljše in hitreje oblikovanje vsebin in strateških formulacij.
 - V tem primeru je torej **lahko osmi korak le opcija**, če so bile posamezne najpomembnejše strateške vsebine in cilji že prej predstavljeni članom EMHiPŽ in nosilcem odločanja. V tem primeru je vizijo uspeha treba le revidirati ali le deloma na novo formulirati v tej fazi, torej pred začetkom učinkovite implementacije procesa strateškega planiranja.
- **Korak 9: Razvoj učinkovitega procesa uresničevanja – doseganja strateških ciljev**
- Ko je kreiranje strateškega plana končano (korak 6) in je strateški plan potrjen in splošno sprejet, mora načrtovalska skupina poskrbeti, da se spremembe, ki jih plan zahteva, začnejo uvajati v sistem delovanja EMHiPŽ.
 - Tudi ta korak je mogoče **integrirati v korak 6**, če gre za majhen, enovit muzej z relativno enostavnimi in enosmernimi strateškimi cilji.
 - Pri večjih muzejih, z mnogimi relativno samostojnimi oddelki in različnimi dejavnostmi (kar partnerji »antene« ekomuzeja vsekakor so) pa je bolje temeljito pripraviti plan uresničevanja strateških ciljev po naslednjih stopnjah:
 - dodelitev oziroma podeljevanje vlog in odgovornosti vseh vključenih teles, ekomuzejskih skupin in posameznikov;
 - definiranje etapnih in končnih ciljev, pričakovanih rezultatov ter točk nadzora uresničevanja;

- določitev posebnih akcijskih korakov z relevantnimi detajli:
 - časovne tabele,
 - potrebni viri in sredstva za uresničevanje,
 - definiranja načinov komunikacije med uresničevanjem,
 - stalen pregled nad uresničevanjem – implementacijo, opazovanje procesa, poročanje o procesu in določanje postopkov za morebitne vmesne popravke strategije v procesu njenega uresničevanja,
 - zagotavljanje potrebnih finančnih sredstev za uresničevanje strategije.
 - Posebej pomembno je, da v tako definiran načrt uresničevanja vključimo dovolj sponzorjev, osebja iz EMHiPŽ, predstavnikov pooblastiteljev, prav tako pa uresničevanju namenimo dovolj časa, kadrovskega potenciala, denarja, potrebne pozornosti nosilcev odločanja, administrativne podpore in vseh drugih potrebnih virov, ki so na razpolago.
- **Korak 10: Preverjanje - vrednotenje (evalvacija) strategije in procesa strateškega načrtovanja**
 - Načrtovalska skupina mora v proces strateškega planiranja vključiti tudi **končno preverjanje - evalvacijo**, ki mora slediti po vsakem končanem procesu strateškega planiranja kot sestavni del procesa planiranja in kot uvod v nov cikel strateškega planiranja.
 - Nekatere od faz tega procesa lahko vključimo že v korak 9 – uresničevanje strateškega planiranja – na točkah, ki vsebujejo pregled, poročanje in opazovanje procesov ter potrebne korekture v tem procesu.

*Mihaela Hudelja*²⁴

Zasnova dokumentacijske baze ekomuzeja

Zbiranje dokumentacijskega gradiva, ki služi kot dodatni/pomožni vir pri razvijanju projekta ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva na področju Savinjske doline, zajema zbiranje, popisovanje in shranjevanje ustnega, slikovnega, risanelega gradiva, popis bibliografskih enot, ter drugih arhivskih virov-dokumentov, ki pokrivajo po etnološki in antropološki sistematiki vse kulturne sestavine od materialne, socialne in duhovne kulture, in segajo samo na geografsko področje Savinjske doline od srede devetnajstega stoletja do danes. Pričakovati je, da bo zbrano dokumentacijsko gradivo pokazalo na neke specifične oblike oziroma najbolj splošne značilnosti te gospodarske in kulturne panoge.

Prav tako je potreben v začetni fazi popis predmetov in njihovih lastnikov, s čimer bo zagotovljena donacija ali odkup predmetov za samo prezentacijo hmeljarske dejavnosti v razstavne namene v ekomuzeju.

Baza podatkov o hmeljarstvu nastaja v Etnoinfolab informacijskem in podatkovnem sistemu, ki ga še razvijamo in dopolnjujemo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in bo v bližnji prihodnosti dostopna na internetu za najširši krog uporabnikov. Baza podatkov je že zdaj zasnovana tako, da omogoča iskanje po kraju, času (ali desetletnem obdobju), avtorju, ključnih besedah in zvrsti dokumenta (na primer intervju, fotografija, arhivski dokument, bibliografija). Vsaka zvrst dokumenta ima opise o načinu in času pridobitve, avtorju, letu, kraju, opis/popis vsebine, inventarno in signaturno številko, mesto hranjenja, povezave z drugim dokumentom in opombe.

V nadaljevanju zbiranja je načrtovana izdelava (po kriterijih, ki se bodo izkazali kot najbolj reprezentativni ali/in neke lokalne značilnosti, ki izstopajo (tako glede na kraj, kot kulturno sestavino v zvezi s hmeljarsko in pivovarsko dejavnostjo) »zgodbe od hmelja do piva«, ki je vezana na določen prostor in je povezana tako z življenjem hmeljarjev, sezonskih delavcev-obiralcev hmelja

²⁴ univerzitetno diplomirana etnologinja in sociologinja kulture.

kot tudi z samo kmetijsko dejavnostjo – od sadike hmelja do hmeljevega ploda. Izbor iz zbranega dokumentacijskega gradiva bo služil za multimedijško predstavitev posameznih delov iz dejavnosti hmeljarstva in pivovarstva. Pri tem je treba upoštevati podatek, da v Arhivu Republike Slovenije hranijo osem filmov na temo hmeljarstva, ki so bili posneti v letih 1949 – 1986, in bo potrebno vključiti v multimedijško predstavitev tudi kakšen film iz Arhiva RS. Prav tako se bo potrebno v naslednjih raziskavah potrebno posvetiti iskanju in pridobitvi »amaterskih« filmov, ki kažejo na hmeljarstvo.

Poskusno zbiranje dokumentacijskega gradiva na terenu, ki je potekalo od 2. do 6. Oktobra 2006, je bilo že v izhodišču naravnano tako, da smo na terenu pridobljene fotografije skenirali v visoki resoluciji, napravili osnovni popis fotografij s podatki: lastnik fotografije – njegov naslov, čas nastanka (fotografiranja), ter podatke o vsebini fotografije na primer kakšno hmeljarsko delo je predstavljeno, od kod so ljudje na fotografiji in tako dalje. Kasneje pa sledi vpis teh podatkov v bazo Etnoinfolab, kar na samem terenu ni bilo možno. Poleg fotografij s terena, smo skenirali fotografije, ki jih hranijo v domoznanskem oddelku v Medobčinski matični knjižnici Žalec.

Na ta način je bilo pridobljenih/zbranih 221 fotografij, ki predstavljajo čas pred letom 1941 do sredine 70-ih let, nekaj primerov pa je tudi iz časa po letu 1990. Vsebinsko predstavlja slikovno gradivo predvsem obiranje hmelja na polju, priprave na sajenje hmelja in pospravljanje polj po obiranju, ter orodja, ki se uporabljajo pri delu s hmeljem in kulturne prireditve, ki so povezane s hmeljarstvom (Dan hmeljarjev). Poleg tega pa so še primeri fotografij voženj vreč hmelja v sušilnico s konjsko vprego, traktorjem, stresanje hmelja iz košar v vreče, zapisovanje oddaje (količine!) hmelja. Fotografsko so zabeležene tudi sušilnice (kot značilna/posebna gospodarska poslopja) in načini sušenja. Posebej dragocene so fotografije iz družinskega albuma Roblek iz Žalca in fotografije iz Hmezada Žalec. Iz novejšega časa pa vsebine fotografij predstavljajo prireditev Dan hmeljarjev in izbiro starešine in princese hmelja.

Zbiranje oziroma izpisovanje bibliografskih enot o hmeljarstvu je potekalo v Medobčinski matični knjižnici Žalec. Pregledani so bili vsi letniki *Savinjskega zbornika* in posamezni letniki (1949 -1951) časopisa *Hmeljar*.

V knjižnici je potekal tudi popis vseh letakov, brošur, drobnih katalogov, zloženek, katerih vsebina je povezano s hmeljem oziroma hmeljarstvom v Savinjski dolini in jih hrani knjižnica oziroma so v osebni lasti.

EtnoInfoLab

Vnos dokumenta v sistem EtnoInfoLab

193.2.104.52 - Remote Desktop

EtnoInfoLab

Dokumentacija Šifrant Admin Urejanje Možnosti Pomoč

Dodaj - popravi

ID: 1591

Vrsta dokumenta: Slikovni material

Podvrsta dokumenta: Fotografija

Avtor: Preslikava

Signatura: Inv. št.: 00000

Zbirka: EMHP

Opis: Obiralci hmelja pri Bizjaku.

Datum nastanka: 00.00.0000 Datum vpisa: 17.10.2006

Opombe:

Dokument je javno dostopen

Datoteka: Vstavi

Kategorizacija

OCM: 460 LABOR

Etnološka sistematika: 1.8.3. HMELJARSTVO

Geografsko področje

Kontinent: Evropa

Regija: Srednja Evropa

Država: Slovenija

Pokrajina: Štajerska

Lokacija: Gotovlje

Google maps povezava: Google

NVAtlas koordinate: x1=504982&y1=121180&x2=519122&y2=12989 NVAtlas

Etnična skupina: Slovenci

Časovno obdobje

Tisočletje: 1000 DO 1999

Stoletje: 1900 DO 1999

Desetletje: 1970 DO 1979

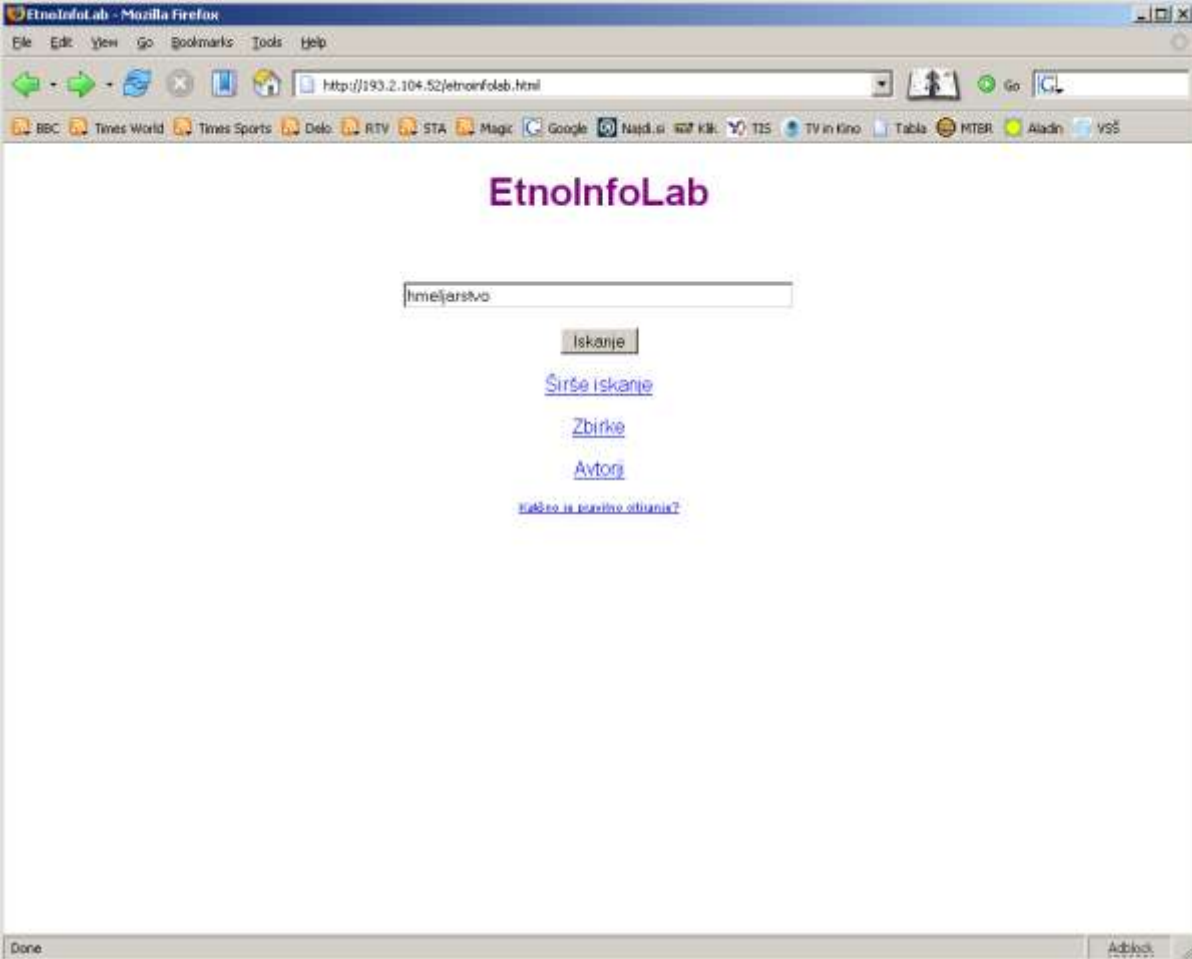
Leto: 1970 Okrog 1970

Povezani dokumenti

ID	Vrsta	Podvrsta	Opis

Foto Video Audio Naloga Sogovorniki Ključne besede Shrani Prekini EXIF Pripeti dokument

Iskanje po pojmu "hmeljarstvo"

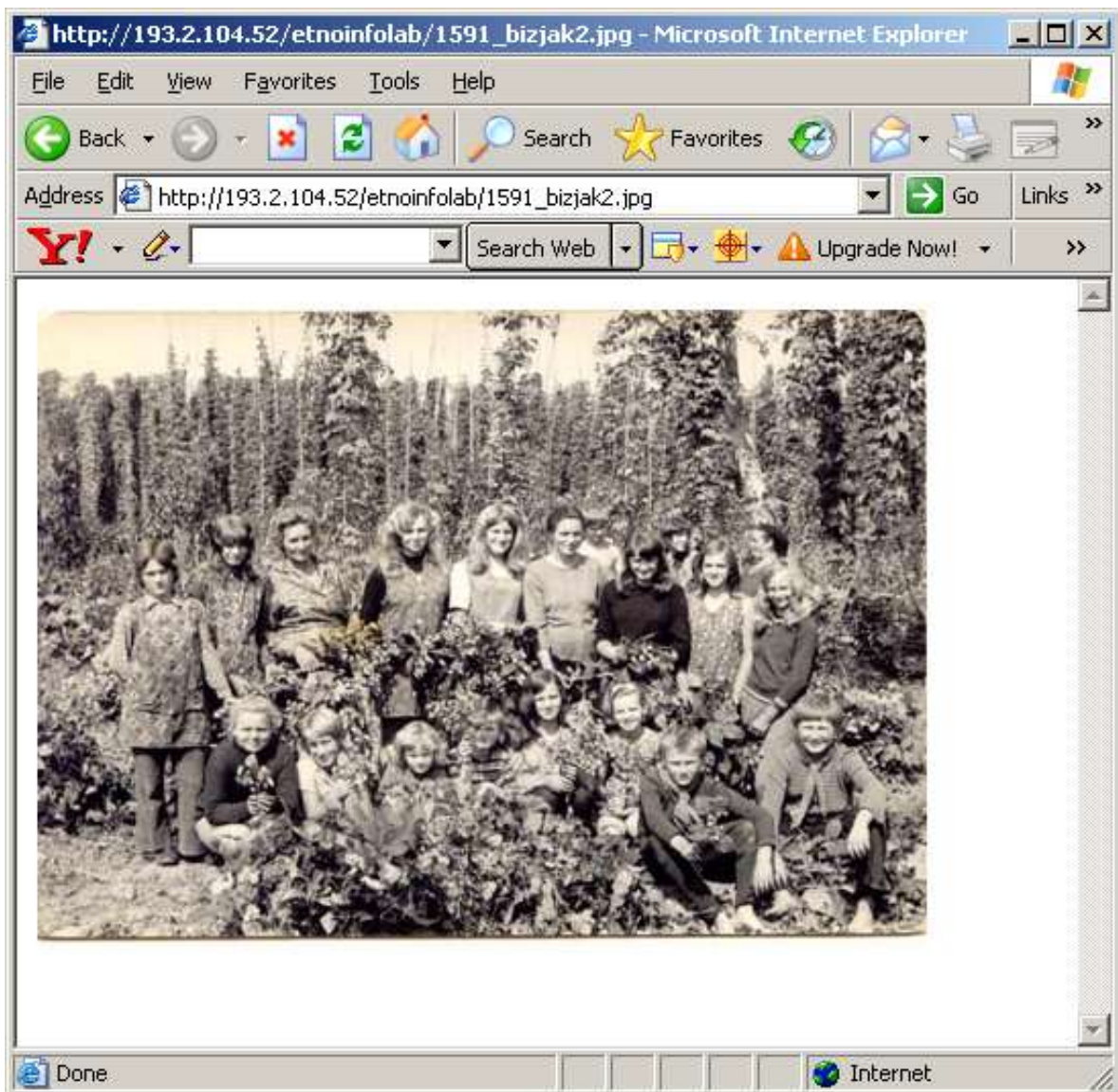
The screenshot shows a Mozilla Firefox browser window with the address bar displaying `http://193.2.104.52/etnoinfosb.html`. The page content features the title "EtnoInfoLab" in purple. Below the title is a search input field containing the text "hmeljarstvo". Underneath the search field is a button labeled "Iskanje". Below the button are four blue hyperlinks: "Širše iskanje", "Zbirke", "Avtorji", and "Kajšno je karstno stlanis?". The browser's status bar at the bottom shows "Done" on the left and "AdBlock" on the right.

Prikaz rezultatov iskanja

Obiranci hmelja pri Bizjaku
Vrsta dokumenta: Slikovni material Fotografija
Datum: 00.00.00
Avtor: Preslikava
OCM: 460 LABOR
Etnološka sistematika: 1.8.3. HMELJARSTVO
Lokacija: [Gotovlje](#)

Obiranci iz hrvaškega Zagorja pri Bizjaku, košare privezane okrog pasu, ko obirajo hmelj
Vrsta dokumenta: Slikovni material Fotografija
Datum: 00.00.00
Avtor: Preslikava
OCM: 460 LABOR
Etnološka sistematika: 1.8.3. HMELJARSTVO
Lokacija: [Gotovlje](#)

Vpogled v dokument

Prikaz lokacije v sistemu NVAtlas

AGENCIJA REPUBLIKE SLOVENIJE ZA OKOLJE

Interaktivni naravovarstveni atlas

Navodila za uporabo | Pogoji uporabe | O podatkih | Varnost

Izberi tematski sklop

Topografski načrti

Izberi lokacije

skupina: LJUBLJANA

skupina, hišna številka

semjepisno ime

koordinata x, y

podatek	datum distribucije	vir
RPE	25.9.2005	GURS
DOFS	10.8.2005	GURS
DKN	11.7.2006	GURS
PRS	15.11.2001	AJPES

Datum distribucije pomeni datum na katerega je upravljalec (vir) podatke izdal. Podrobnejše informacije o kakovosti podatkovnih nizov so na voljo pri njihovih upravljalcih. Za informacije o ostalih evidencah, ki se nahajajo v sistemu, si ogledate nize posameznih tematskih sklopov in slojev.

Interaktivno učno središče za otroke in družine v Ekomuzeju hmeljarstva in pivovarstva – teoretski model in zasnova

1. Uvod

V okviru načrtovanja Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva je potrebno upoštevati glavne ciljne skupine obiskovalcev: odrasle, družine, osnovne in srednje šole, vrtce, tuje turiste. Raziskava obiska bližnjih muzejev (Muzej premogovništva Slovenije, Muzej Velenje, Kavčnikova dimnica, Pokrajinski muzej Celje) in podatki o obiskovalcih ter nočitvah nekaterih savinjskih hotelov kažejo, da imajo oboji daleč največ obiskovalcev v spomladanskem in jesenskem času. V občini Žalec narašča število obiskovalcev in nočitev (leta 2002 so zabeležili 13.176 nočitev, od tega 11.849 tujih gostov in 1.327 domačih, leta 2004 pa 16.293 nočitev, od tega 14.877 tujih gostov in 1.416 domačih). Podoben porast se kaže tudi v občini Velenje (leta 2002 so zabeležili 13.041 nočitev, od tega 10.323 tujih gostov in 2.718 domačih, leta 2004 pa 14.934 nočitev, od tega 11.512 tujih gostov in 3.422 domačih). Turistično informacijski center Velenje je v letu 2005 obiskalo 11.605 ljudi, od tega 8.147 domačih in 988 tujih turistov.

Tudi posamezni muzeji beležijo vsakoletno postopno rast števila obiskovalcev. Muzej premogovništva Slovenije od njegove ustanovitve dalje obišče povprečno 30.000 obiskovalcev letno. Muzej Velenje povprečno 20.000 obiskovalcev letno, Kavčnikovo dimnico 3.000, Pokrajinski muzej Celje pa 10.000 obiskovalcev na leto.

Podatki prikazujejo trend naraščanja števila gostov na obravnavanem območju in s tem tudi števila obiskovalcev v vseh bližnjih muzejih. Za bodoči Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva je to vsekakor zelo vzpodbudno. Realni cilj muzeja je približno med 25.000 in 30.000 obiskovalcev letno.

²⁵ doc. dr. Lea Kužnik, zasebna raziskovalka, Polanškova 6, Ljubljana.

Definiranje ciljnih skupin obiskovalcev je zelo pomembno, saj vpliva na nadaljnje načrtovanje razstavnih in programskih strategij. Poleg odraslih obiskovalcev so pomembna ciljna skupina tudi družine.

Družinski obiski muzeja predstavljajo poseben segment obiskovalcev z različnimi načrti, željami in potrebami. Zanje je pomembno predvsem kakovostno preživljanje prostega časa, razvedrilo in pridobivanje novih spoznanj. Glavnega vira razvedrila ne predstavlja razstava sama, pač pa priložnost, da delujejo kot zaupna enota, družina, na javnem mestu. Pomemben je čas, ki ga preživijo skupaj. Družinski obiski muzeja so redko načrtovani več kot en dan vnaprej in so priljubljeni, ker muzeji nudijo prijetno okolje za družinsko raziskovanje.

Vedenje družine med obiskom muzeja je podobno kot usklajena lovsko nabiralniška ekipa. Na svojem pohodu po muzeju zadovoljujejo svojo radovednost o določenih temah in predmetih. Vse informacije in zanimivosti delijo z ostalimi družinskimi člani. Pri določeni zbirki se razpršijo, če pa naletijo na kaj posebno zanimivega, o tem obvestijo ostale člane in informacije predstavijo ter razložijo otrokom. Glavne značilnosti družinskih obiskov so:

- Družinski obiski muzeja so neformalni, redko načrtovani več kot dan vnaprej in so prijetna priložnost za krepitev družinskih vezi.
- Družine pridejo s svojimi pričakovanji in načrti v smislu sprostitve, zabave in učenja v neformalnem okolju.
- Njihovo vedenje je podobno v različnih tipih muzejev.
- Družine se vedejo kot ogledovalci izložb, dokler ne vidijo nečesa, kar jih pritegne.
- Starši se odločijo, da bodo raziskali neko področje, otroci pa raje izbirajo posamezne zbirke.
- Večina družin ne prebere spremnih tekstov, preden se aktivno vključijo v »hands on« postavitve.
- Otroci se večkrat aktivno vključijo, starši pa pogosteje berejo spremni tekst.
- Na vedenje družine in njihovo učenje vpliva tip razstave.

Ta vzorec je značilen tako za Evropo kot ZDA, nanaša pa se na tradicionalne in interaktivne muzeje vseh področij.

V Sloveniji so družinski obiski muzejev bolj izjema kot pravilo v smislu kakovostnega preživljanja prostega časa, sprostitve in razvedrila v muzeju. Četudi je ponudba razstav in programov nekaterih muzejev relativno dobra,

so tu še druge ovire, ki odvrtaajo družine od obiska, kot so na primer neugoden odpiralni čas muzejev (prezgodnje zapiranje), težave s parkirišči in podobno.

V fazi načrtovanja Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva smo se odločili, da družinam in otrokom (vrtci, nižji razredi osnovne šole) v muzeju namenimo poseben prostor (učno središče), s specifičnimi dejavnostmi in aktivnostmi.

2. Zasnova postavitve interaktivnega učnega središča

V nadaljevanju bom predstavila model oziroma tematsko zasnovo postavitve interaktivnega učnega središča za otroke in družine kot del ponudbe dejavnosti in aktivnosti za specifične ciljne skupine oziroma popestritev in dopolnitev muzejskim predstavitvam v okviru Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva. V interaktivnem učnem središču dediščino in sodobnost kultur in načinov življenja povezujejo izobraževalne, ustvarjalne in zabavne vsebine, ki tako oblikujejo značaj središča.

Učno središče mora biti tematsko aktualno in zanimivo. Otroci in starši se učijo s predmeti, ki se jih lahko dotikajo, jih vzamejo v roke, raziskujejo in z njimi eksperimentirajo. Učijo se preko dejanj (learning by doing), pri učenju pa uporabljajo vsa čutila.

V učnem okolju bodo potekale tako gibalne, zaznavne, jezikovne, kot tudi spoznavne in ustvarjalne dejavnosti. Interaktivno učno okolje bo vsebovalo vse sestavine, ki so potrebne za aktivno učenje: veliko različnih materialov, eksperimentiranje oziroma rokovanje s predmeti, možnost izbire, interakcijo s starši in vrstniki ter dovolj časa za vse aktivnosti. Interaktivno učno središče omogoča kakovostno preživljanje prostega časa otrok in njihovih staršev ter spodbuja interakcijo med starši in otroki. Pri tem gre za bogatitev ponudbe vzgojno izobraževalnih vsebin za otroke in njihove starše s konkretnimi aktivnostmi in cilji. Interaktivno učno središče temelji na tistih pedagoških in psiholoških teorijah o učenju in razvoju otrok, ki vplivajo na sodobno razmišljanje o usmerjanju učnih procesov v vrtcu ali šoli. Učno središče pogloblja tista znanja, ki jih otroci navadno v bolj formalnih okoljih, z vidika izkustvenega učenja manj spodbudnih (pred)šolskih okoljih, ne dobijo.

Karakteristike interaktivnega učnega središča:

1. Postavitve ne smejo ogrožati otrok (škodovati zdravju, uporaba nevarnih materialov).
2. Razstavni prostor mora biti v zimskem času ogrevan.
3. Vzdrževanje in čiščenje mora potekati sproti, saj otroci potrebujejo čist in varen prostor.
4. Tematske postavitve so primerne, aktualne in zanimive za lokalno ter širšo družbeno okolje.
5. Učno središče (kot tudi sam muzej) mora definirati pojem »interaktiven«, ki je zelo širok. Konstruktivistične teorije govorijo o tem, da učenje otroka poteka v interakciji s socialnim in materialnim okoljem v katerem otrok sam gradi svoje znanje. Kakovostna interakcija pa pospešuje otrokov kognitivni razvoj. Z interakcijo otrok vstopa v različne odnose z vrstniki, starši, gradivi, predmeti, preko katerih prihaja do novih spoznanj, idej in predstav.
6. Zaposleni v muzeju morajo imeti dostop do strokovnega znanja, teorij učenja, metodologije za stimulacijo radovednosti in motivacije za učenje, razvojnih teorij, raziskav v šolah. Vse to znanje naj bi vključili tako v razvoj razstav kot tudi v načrtovanje postavitvev v učnem središču.
7. Načrtovanje različnih postavitvev je timsko delo.
8. Evalvacija postavitvev in programov naj bo del razvojnega procesa. Prototipi in testiranje postavitvev je zaželeno. Rezultate evalvacije naj se uporabi pri prenovi postavitvev in programov. Evalvacija je potrebna komponenta za povečanje učinkovitosti in uspeha učnega središča in programov.
9. Da bi kar najbolje služili potrebam obiskovalcev, je dobro, da se muzej poveže z učitelji, šolami, drugimi muzeji ... Sodelujejo naj tudi pri nastajanju razstav in programov.

Za interaktivno postavitvev je značilno:

- Jasna in očitna akcija in reakcija.
- Jasni cilji, namen, v smislu spodbujanja razvijanja otrokovih fizičnih sposobnosti, za izboljšanje njihovega znanja, vedenja in razumevanja.
- Uporaba oziroma delovanje je intuitivno, preprosto in zahteva le minimalno branje spremnega besedila (ali pa sploh ne).
- Deluje na različnih intelektualnih ravneh, za obiskovalce različnih starosti in sposobnosti (otroke in starše).

- Spodbuja socialno interakcijo med otroki in družinskimi člani.
- Zasnovana je na podlagi predznanja in razumevanja ciljne skupine obiskovalcev.
- Je različno zaznavna z mnogimi interpretativnimi tehnikami za obiskovalce z različnimi interesi in učnimi stili.
- Predstavlja izziv za obiskovalca.
- Nudi razvedrilo za obiskovalce in jim pusti občutek, da so spoznali nekaj novega, česar prej niso vedeli.
- Je natančno zasnovana, varna, vzdržljiva, vzdrževanje pa je preprosto.

Ko načrtujemo neko postavitvev, moramo vnaprej predvideti možnosti vedenja obiskovalcev. Predvidevanje je nujno potrebno zaradi varnosti obiskovalcev in razstave same pred kakršno koli nevarnostjo (gibljivimi deli, ostrimi robovi ...). Pri načrtovanju določene postavitve se moramo zavedati, da bodo obiskovalci slej ko prej naredili nekaj nepredvidljivega. Če postavitvev odpove, se pokvari ali kako drugače poškoduje, je navadno krivda na strani muzeja in ne obiskovalca. Vsaka postavitvev mora predstavljati zaokroženo celoto ločeno od drugih, saj otroci ne upoštevajo nekega vrstnega reda, ki si ga zamisli postavljavec.

Fizični videz postavitve je pomemben. Pred očmi moramo imeti obiskovalce različnih starosti, velikosti, z različnim predznanjem, interesi in potrebami. Oprema, barve, slike, osvetlitev, vse to vpliva na obiskovalčev odziv. Izbira pravega vodila za krmarjenje je težka naloga in zahteva premislek. Lahko se odločimo za mehanske naprave kot so škripec, vzvod, ročica, ali pa za računalnik, miško in zaslon, ki je občutljiv na dotik. Ni idealne rešitve za vse aplikacije. Dobro je, če so enostavne za popravilo, najlažje in situ.

Vse postavitve naj bodo zasnovane za dvojno občinstvo: za otroke na različnih razvojnih stopnjah in odrasle. Dobra postavitvev omogoča prijetno in pozitivno učno izkušnjo za različne starosti obiskovalcev. Če ne, se bo polovica obiskovalcev dolgočasila, medtem ko se bo druga polovica zabavala. Če se to zgodi, se ideja o prijetnem in zabavnem preživljanju prostega časa otrok in staršev izgubi.

Tekst je poleg slik, fotografij, modelov, računalnika, predmetov, sestavni del komunikacijske strategije. Najboljše »hands on« postavitve se uporabljajo intuitivno in se ne zanašajo na to, da bo obiskovalec bral navodila za uporabo ali cele plakate pojasnjevalnega teksta. Tekst in slike lahko služijo kot pomoč

pri postavitvi. Otroci skoraj nikoli ne preberejo navodil za interakcijo pri določeni postavitvi, medtem ko njihovi odrasli spremljevalci preberejo nekaj kratkih pojasnil. Če postavitev ne deluje intuitivno, mora spremljevalno besedilo na enostaven in kratek način pojasniti za kakšno aktivnost gre, drugače hitro zavlada zmeda in postavitev »ne deluje«. Idealno je, da tekst jasno pokaže na izobraževalni namen, vlogo neke aktivnosti in kako lahko odrasli spodbujajo otroka pri učenju, drugače je postavitev le zabavna brez izobraževalne komponente. Tekst ima pomembno vlogo, ne le da mora biti razumljiv in namenjen otrokom, tudi starše mora spodbujati za pogovor z otroki.

Raziskave so pokazale, da se otroci posvetijo določeni aktivnosti na postavitvi, preden preberejo tekst. Šele nato, če njihova intuitivna interakcija ne uspe, preberejo tekst. Obiskovalci berejo več teksta na začetku svojega ogleda, proti koncu pa vse manj. Učinkovito spremljevalno besedilo za otroke mora biti kratko, brez uporabe strokovnega jezika ali tujih izrazov, napisano na beli podlagi z velikimi tiskanimi črkami, črne barve, da ga lažje berejo tudi obiskovalci s posebnimi potrebami. Da bo spremljevalni tekst učinkovit, mora biti ciljna skupina natančno definirana, tekst mora biti slovnično pravilen in berljiv, analizirati ga morajo strokovnjaki, učitelji, ki so specialisti za jezikovni razvoj ciljne skupine, in kar je najpomembnejše, oceniti ga morajo otroci, najbolje na prototipu postavitve.

Na celotni postavitvi predstavlja tekst ogrodje in omogoča zapolnitev nekaterih ciljev. Velik in jasen naslov za vsako postavitev konceptualno orientira obiskovalca, pomembna pa so tudi jasna navodila za interakcijo pri določeni postavitvi. Če je jezik spremljevalnega teksta neprimeren in nerazumljiv za obiskovalca, poleg tega pa ne omogoča takojšnjega spoznanja, o čem govori določena postavitev, je le ta hitro označena za dolgočasno. Jasna morajo biti tudi navodila za starše, oziroma predlogi aktivnosti za otroke, ki jih lahko počnejo doma ali v šoli za utrditev naučenega. Nanašati pa se morajo na določeno postavitev.

Za tiste otroke, ki še ne znajo brati, namesto teksta govorijo slike, fotografije, skice. Uporabljamo jih lahko za identificiranje področji ali tem, za vzpostavitev okolja za učenje, podajanje navodil in ojačanje sporočila določene postavitve.

2.1. Teoretska zasnova

Teoretska zasnova postavitve interaktivnega učnega središča temelji na nekaterih pedagoških in psiholoških teorijah o učenju in igri otrok ter razvojnih teorijah otrok, iz katerih izhaja tudi sodobna muzejska pedagogika, ter teoretskih in praktičnih spoznanjih muzejev za otroke.

Prve teoretske zasnove muzejev za otroke izhajajo iz teorije aktivnega in neodvisnega učenja Marie Montessori, Deweyeve konstruktivistične teorije vzgoje in izobraževanja ter Kolbove teorije izkustvenega učenja, stalnega, cikličnega procesa, ki v neločljivo celoto povezuje neposredno izkušnjo, opazovanje, spoznavanje in ravnanje. Izkustveno učenje ima dolgo zgodovino. Med njegove idejne očete štejemo Deweya, Piageta, Lewina in Kolba. Vsak se je po svoje ukvarjal z vprašanjem, kako neposredno izkušnjo (čutno in čustveno doživljanje) povezati z razmišljanjem, saj za globlje učenje ne zadostuje raven posamične izkušnje. Iz izkušnje se moramo znati učiti in jo ob tem povezovati z že obstoječim (abstraktnim, znanstvenim in družbenim) znanjem.

Razcvet muzejev za otroke se je zgodil s Piagetovo teorijo konstrukcije znanja in Gardnerjevo teorijo mnogoterih inteligenc. Piaget je dokazoval, da je učenje rezultat otrokove izgradnje znanja v interakciji z okoljem. Na njegovi teoriji temelji večina interaktivnih razstav v muzejih za otroke.

Po Piagetu se ključna spoznanja o predmetih in njihova reprezentacija v obdobju dojenčka in malčka razvijejo razmeroma pozno, v napovedljivi sekvenci šestih podstopenj, ki sestavljajo senzomotorično stopnjo spoznavnega razvoja, tej pa v tretjem letu starosti sledi predoperativna. V okviru teh (pod)stopenj si otrok prek izmenične asimilacije (vaja v dejavnosti, ki jo že obvlada) in akomodacije obstoječih motoričnih in mentalnih shem (spreminjanja obstoječih dejavnosti v smeri optimalnejšega prilagajanja okolju) postopno izgrajuje vsa kompleksnejša spoznanja o predmetih.

Gardner poudarja pomen interaktivnih razstav. Interaktivni muzeji so pomembna učna okolja zaradi bogastva raznolikosti interpretativnih tehnik, ki stimulirajo množstvo inteligenc. Zanj so interaktivna otroška učna središča ali igrišča prostori za dušo, spomin, mišljenje ... To so prostori, kjer otroci najdejo, kar jih zanima, jih po svoje raziskujejo ter si o njih ustvarijo svoje mnenje. Bistvo Gardnerjeve teorije je, da različne inteligence dominirajo v različnih posameznikih in te se mogoče ne bodo razvile do konca v formalnem šolskem

okolju, ki je omejeno s časom, pripomočki in učnim načrtom. Otrok se z uporabo različnih inteligenc lahko marsičesa nauči, na kar bi morali biti še posebej pozorni učitelji in vzgojitelji kot tudi načrtovalci razstavnih strategij. To pa predstavlja poseben izziv.

Socialni konstruktivisti, kot je na primer Vigotski izpostavljajo pomen učenja kot socialnega procesa kjer osebnost in identiteta posameznika nastaja kot posledica kompleksnih socialnih interakcij otroka z življenjskim okoljem. Specifičnost razlage socialne interakcije v teoriji Vigotskega je v njegovi razlagi o primarni socializaciji dojenčka in človekove narave nasploh. Človekov potomec se ne more razviti v normalnega člana svoje vrste kot izoliran posameznik, ker vse, kar nastaja v otrokovem psihičnem razvoju, obstaja najprej v socialnem okolju, ki obkroža otroka. Socialna interakcija je pogoj za razvoj mentalnih funkcij.

Osnovna točka, v kateri se izpostavlja teorija Vigotskega, je pojmovna kategorija »območje bližnjega razvoja«. Gre za poseben teoretski konstrukt, ki se v zadnjih desetletjih intenzivno uporablja v različnih kontekstih sodobne razvojne psihologije. Območje je definirano kot razlika med aktivnostjo otroka, ko je to prepuščeno samo sebi, in aktivnostjo tega istega otroka, ko je v sodelovanju z odraslim ali od sebe sposobnejšim sovrstnikom. Najučinkovitejše za otrokov razvoj je, če je ta izpostavljen učenju v območju bližnjega razvoja, ker je to polje, v katerem je socialna interakcija najučinkovitejša in ima največje učinke na posameznikov razvoj. V interaktivnem učnem središču otroci sami konstruirajo svoje znanje v interakciji z vrstniki, odraslimi, različnimi materiali in predmeti.

Empatija, vživetje v položaj drugega, je pogoj za uspešne socialne interakcije, ki omogoči otroku prepoznavanje njegovih potreb in želja ter razumevanje njega samega. Hoffman pravi, da se sposobnost empatije razvije že v prvih dveh letih življenja. Empatija je sposobnost razumevanja čustev drugih in odzivanje nanje s komplementarnimi čustvi. Zaradi razmeroma nizko razvitih sposobnosti uravnavanja lastnega čustvenega vzburjenja in razlikovanja med seboj in drugim otroci do enega leta starosti v situaciji distresnega stanja drugega prej iščejo tolažbo zase kot pa za osebo, ki se nahaja v stanju distresa. V drugem letu začnejo malčki žrtvi pomagati, s tem, da jo božajo, nagovarjajo, ponudijo igračo. Med drugim in tretjim letom pa se tak distres diferencira v sposobnost vživljanja v čustveni položaj druge osebe. Hoffman pravi, da se v drugem letu distres transformira tudi v doživljanje krivde, saj se otrok zaveda, da je njegova dejavnost lahko prispevala k distresu drugega. Takšno

spoznanje vsaj delno temelji na zavesti o možnosti izbire med dejanji. Po Hoffmanu ima moralnost svojo zasnovo v empatiji, ker se vživlja v osebe, ki trpijo zaradi različnih vzrokov in deli z njimi njihovo stisko, ob kateri ljudje začutijo potrebo, da jim pomagajo. Torej gre za neposredno zvezo med empatijo in altruizmom. Prvi znaki moralnega razvoja in prosocialnega (altruističnega) vedenja se kažejo v otrokovem vedenju ob koncu prvega leta, jasno prepoznavni pa postanejo v drugem letu. Empatija predstavlja enega izmed elementov čustvene inteligence, ki se kažejo v vedenju emocionalno inteligentnega posameznika. Čustvena inteligenca je po Golemanu sposobnost posameznika, da prepozna, izrazi, obvlada čustva ter se preko njih povezuje z drugimi ljudmi.

Pomembna teoretska podlaga pri načrtovanju razstavnih strategij v interaktivnem učnem središču za otroke je tudi upoštevanje spoznanj novjših raziskav o simbolni igri, ki kažejo, da simbolno igro lahko opazimo že pri enoletnem otroku, v nasprotju s starejšimi predpostavkami (Piaget), da se simbolna igra v otrokovem razvoju pojavi šele konec drugega leta. Zgodnji razvoj simbolne igre poteka v smeri vse večjega odmika od stvarnosti proti simbolizmu, substituciji. Otrok simbolne sheme najprej usmerja nase (avtosimbolna igra), nato pa na druge osebe in predmete. Simbolna igra spodbuja spoznavni razvoj, saj otrok v njej pripisuje in preoblikuje pomen predmetom ali dejanjem, uri že pridobljene simbolne sheme in tako utrjuje sprva šibke predstave ter prenaša simbolni potencial v nove situacije. Ta vrsta igre omogoča razvoj od osredotočenosti nase k osredotočenosti na druge (otrok upošteva perspektivo drugega) ter od osredotočenosti na trenutno dogajanje k osredotočenosti na oddaljeno dogajanje. Simbolna igra omogoča tudi predelavo in razreševanje konfliktov, ki jih otrok doživlja v vsakdanjem življenju.

Najvišji stopnji simbolne igre sta igra vlog in sociodramska igra. V igri vlog otrok prevzame določeno vlogo in se pretvarja, da je nekdo drug v interakciji z različnimi predmeti in gradivi. Ko pa takšna dejavnost vključuje sodelovanje vsaj dveh otrok in igra poteka na osnovi interakcij z igralci in predmeti, govorimo o sociodramski igri.

Po Gogali ima vsakdo svoja lastna, povsem osebna doživetja, ki so bila ali so tako močna, da jih ne bo mogel nikdar več izbrisati iz spomina. Ob najmanjšem povodu stopijo spet z vso silo v življenje in obremenijo ali sproščajo dušo. Razlike med doživljanjem in doživetjem so po Gogali naslednje:

- Doživetje vedno močno zadene globino celotne osebe, doživljaj pa mogoče sploh ne prodre do osebnih plasti duševnosti.
- Doživetje izvira iz žarišča naše duševnosti, zato ga doživljamo z vso pozornostjo in občutljivostjo. Doživljaji pa izvirajo lahko s periferije, kjer se zgodi marsikaj mimogrede in sploh ne pride v globino in do naše pozornosti.
- Doživetja nam močnejše, jasnejše in neposrednejše pokažejo vrednost nečesa kot doživljaji.
- Doživetja so trajna duševna last, doživljaji pa slej ali prej izzvene.
- Doživetja nas duševno močno oblikujejo in preoblikujejo, preusmeriti nas morejo v povsem novo in drugo življenje.

Interaktivno učno središče lahko s svojimi različnimi razstavnimi strategijami omogoča otrokom nepozabna in pristna doživetja, kot jih imenuje Gogala. Samo pristno doživetje je mogočen korak k življenjski preusmeritvi, ki je včasih zelo temeljita. Čim več soglasnih pristnih doživetij bo nekdo doživel, tem hitrejša bo celotna preusmeritev in z njo prilagoditev dosedanjega doživljanja novemu načinu življenja.

Teoretski koncept interaktivnega učnega središča, ki temelji na nekaterih spoznanjih pedagoških in psiholoških teoretikov, predstavlja nekakšno opozicijo tako imenovanemu tradicionalnemu šolskemu pristopu, ki pa ga vse bolj presegajo tudi šole. Danes narašča zavedanje o vlogi kulture pri vzgoji otrok, zato je v zadnjih desetletjih postala aktualna teorija Vigotskega, ter spoznanje, da vzgoja in učenje potekata v interakciji otroka z različnimi dejavniki okolja.

Pri načrtovanju interaktivnega učnega središča je pomembno upoštevanje interesov otrok oziroma zanimanja za določeno tematiko. Interese otrok lahko ugotavljamo z raziskavo oziroma različnimi tehnikami (na primer intervju, risanje). Z raziskavo lahko ugotavljamo na primer kakšno je otroško pojmovanje in razumevanje določene tematike, predstave o svetu, življenju ...

Vprašanje je, ali so »hands on« razstave bolj učinkovite, če so postavljene poleg klasičnih postavitev predmetov v vitrinah' ali so bolj učinkovite, če so prostorsko ločene in pospremljene z izurjenim kadrom? Ali se obiskovalci le zabavajo ali se preko lastne izkušnje tudi kaj naučijo? Kako se nečesa naučijo? Relativno preprosto je opazovati obiskovalčevo vedenje, vendar težko sklepamo, kako bo to vplivalo na njegovo vedenje in razmišljanje v prihodnosti. Nekateri tuje raziskave so pokazale, da obiskovalci interaktivnih razstav uživajo v lastni izkušnji, obisk pa lahko spremeni njihov odnos do

znanosti, narave ali drugih področij in da si izkušnjo zapomnijo še dolgo časa po obisku. Težko pa je dokazati, da so se resnično nekaj naučili in ali so se znebili svojih napačnih predstav.

Za potrebe načrtovanja interaktivnega učnega središča je bila izvedena tudi terenska raziskava v obliki intervjujev med vzgojiteljicami nekaterih vrtcev, starši otrok nižjih razredov osnovne šole ter otroki samimi. Raziskava se je nanašala na interese, želje in zanimanja otrok, pri čemer me je zanimalo katere tematike, vsebine, področja otroke najbolj privlačijo, kako oziroma na kakšen način ter s čim se otroci najraje igrajo, kakšni so njihovi interesi, želje, kaj bi radi preizkusili, raziskali, doživeli, s katerimi materiali najraje ustvarjajo ... Rezultati raziskave veljajo za otroke stare od enega do desetih let. Večino otrok najbolj privlači igra s peskom in vodo, naravnimi materiali, plezalne skulpture in tobogani, gibalne igre, knjige, pravljičice, lutke, lego kocke, predmeti in igre za sestavljanje in razstavljanje.

Od tretjega leta dalje se zelo radi igrajo igre vlog: mati, oče, nakupovalec, frizer, zdravnik, knjižničar, pri čemer najraje uporabljajo prave rekvizite. Pri tem sami izberejo vlogo, v katero se bodo vživeli. Zelo radi se preoblačijo v različne kostume, si nadevajo različna pokrivala ... V prvem in drugem letu starosti pri otrocih prevladuje individualna igra, kasneje pa se jim pri igri pridružijo vrstniki.

Največje zanimanje kažejo otroci za raziskovanje narave, živalskega in rastlinskega sveta, naravnih pojavov (na primer vreme, vulkani, letni časi, morje ...) in vsakdanjega življenja (na primer promet, gradbišče, športi, prazniki, poklici). Pritegne jih vse kar je novega, drugačnega, neznanega (na primer dinosavri, vesolje, zvezde, čarovnice, pravljični junaki ...). Najraje samostojno raziskujejo ter odkrivajo in preizkušajo z vsemi čutili. Otroci tudi zelo radi ustvarjajo: rišejo z različnimi tehnikami, oblikujejo testo, glino, plastelin ... Največkrat se želijo igrati v majhnih, mirnih kotičkih, kamor se lahko skrijejo (šotori, hiške ...). Starejši otroci kažejo tudi velik interes za računalnik in računalniške igrice.

Najbolje je, da v učnem okolju potekajo tako gibalne, zaznavne, jezikovne, kot tudi spoznavne in ustvarjalne dejavnosti. Interaktivno učno okolje vsebuje vse sestavine, ki so potrebne za aktivno učenje: veliko različnih materialov, eksperimentiranje oziroma rokovanje s predmeti, možnost izbire, spodbujanje govora, interakcijo s starši in vrstniki ter dovolj časa za vse aktivnosti.

Pedagoški koncept oziroma teoretska osnova interaktivnega učnega središča omogoča:

- zagotovitev aktivnega učnega okolja v katerem bodo otroci lahko konstruirali svoje znanje,
- upoštevanje interesov otrok, ki so izhodišče za izbiro tematskih sklopov,
- nepozabna doživetja,
- aktivno udeležbo otrok v procesu učenja,
- upoštevanje različnih učnih stilov,
- samostojno odkrivanje in raziskovanje,
- samostojno odločanje in izbiro,
- zagotovitev raznovrstnih in kakovostnih materialov v skladu z interesi otrok,
- zagotovitev rokovanja s konkretnimi predmeti,
- udeležbo v različnih aktivnostih,
- reševanje problemov,
- širjenje besedišča ob spoznavanju novih predmetov,
- pridobivanje novega znanja o nečem, preko izkušnje,
- spodbujanje uporabe različnih inteligenc,
- krepitev samozavesti,
- zagotovitev socialnih stikov z drugimi otroki in starši.

V nadaljevanju predlagam obsežnejši tematski sklop z naslovom **Vrtovi sveta**, ki je primeren, aktualen in zanimiv za realizacijo. Izbira temelji na omenjeni terenski raziskavi o željah in interesih otrok. Na podlagi tega oblikujem primerno učno okolje, v katerem maskota učnega središča (ki jo bo potrebno skrbno izbrati) nagovarja otroke naj nekaj naredijo, jih spodbuja, sprašuje in zabava. Otroke popelje v znane in manj znane svetove, z njimi raziskuje, odkriva z vsemi čutili in spoznava dediščino.

Tematski sklop Vrtovi sveta se povezuje s kurikulumom za vrtce ter tudi z učnim načrtom pri posameznih predmetih za devetletno osnovno šolo. V okviru tematskega sklopa opredelim cilje, kadrovske in materialne pogoje, predlagam osem primerov dejavnosti oziroma aktivnosti in dodatne programe. Na osnovi tega modela se mora za konkretno realizacijo, ki je najbolj odvisna od prostorske omejitve, narediti podroben načrt. Dejavnosti in programi so namenjeni družinam in otrokom starim od treh do desetih let.

2.2. Praktična zasnova

Poslanstvo učnega središča/igrišča je zagotoviti inovativno, atraktivno, aktualno in kakovostno učno izkušnjo in doživetje za otroke in njihove starše ter vse, ki delajo z otroki in jim pomagajo pri raziskovanju sveta, v katerem živimo. Interaktivne ambientalne postavitve oziroma učna okolja ter dodatni programi omogočajo, da otroci skupaj s starši raziskujejo in odkrivajo, se učijo o sebi, drugih ljudeh, dediščini in vsakdanjem življenju ter jim pomagajo razvijati sposobnosti, spretnosti, interese in hobije.

Splošni cilji interaktivnega učnega središča so:

- prebuditi domišljijo, kreativnost in vedoželjnost otrok na zabaven način
- z različnimi pristopi spodbujati otroke k učenju, medtem ko se podajajo skozi interaktivno učno izkušnjo v svojem tempu in stilu, na svoj način
- v učno izkušnjo vključiti vso družino
- povečati samozavest preko samostojnega odkrivanja in raziskovanja
- krepiti spoštovanje do drugih in drugačnih
- oblikovati pozitivno okolje za otroke in družine

2.2.1. Vrtovi sveta

Starostna opredelitev: od 3 do 10 let

Opredelitev tematike:

Maskota učnega središča popelje otroke in starše iz znanih domačih vrtov v ogromne in zanimive vrtove sveta. Ambientalna postavitve obsega osem različnih vrtov, od katerih vsak pripoveduje svojo zgodbo. Otroci in starši sledijo maskoti učnega središča na poti okoli sveta, odkrivajo posebnosti posameznih vrtov in njihovih prebivalcev ter spoznavajo, zakaj so tako pomembni in kako lahko zanje skrbimo.

V posameznih vrtovih sveta se lahko otroci vživijo v različne igre vlog, lahko postanejo frizerji ali puščavski nomadi, spoznavajo različne znane in nenavadne živali, naredijo iglu, se skrijejo v šotor hmeljev, spoznajo, zakaj je pomemben deževni gozd, se srečajo z največjim kuščarjem sveta, poslušajo pravljice iz Savinjske doline, razvrščajo predmete, rešujejo preproste naloge in skupaj s starši ustvarjajo.

Cilji:

- pridobivanje socialnih izkušenj
- razvoj senzomotoričnih spretnosti
- interakcija med otroki in starši
- spoznavanje različnih življenjskih okolij
- povezanost z najožjim lokalnim okoljem
- povezanost s širšim okoljem
- razvijanje občutkov za drugačnost, interkulturalnost
- razvijanje posebnega odnosa do različnih življenjskih okolij
- odkrivanje in spoznavanje različnih živali in rastlin
- spodbujanje jezikovnega razvoja (listanje knjig o naravi, živalih, rastlinah, spoznavanje naravnih materialov)
- spodbujanje spoznavnega razvoja (učenje reševanja konkretnih problemov, postavljanje vprašanj, primerjanje različnih vrtov med seboj)
- spodbujanje zaznavnega razvoja (zaznavanje klimatskih značilnosti posameznih vrtov, poslušanje zvokov v posameznih vrtovih in njihovo določanje)
- spodbujanje socialno emocionalnega razvoja (spoštovanje narave in njenih danosti, skrb za naravno okolje, samostojno raziskovanje)
- spodbujanje gibalnega razvoja (rokovanje s predmeti, razvrščanje predmetov, merjenje in tehtanje materialov, preoblačenje, spuščanje po toboganu, plazenje po zajčjem rovu, skrivanje v šotoru iz hmeljevka)

Primeri dejavnosti:

VAŠKI VRT

Predstavlja si zelene griče, njive na katerih raste koruza, vinograde in sadovnjake. Krave in ovce se pasejo na zelenih travnikih, piščanci brskajo za semeni v prašni zemlji. Vsake toliko časa pride mimo kmet z glasnim rdečim traktorjem. Skrbeti mora za obdelana polja in živino, kar ni lahko delo. To je vaški vrt.

Izberi živali, ki živijo v vaškem vrtu! Ali piščanci jedo kamenje? Piščanci nimajo zob. Majhni kamenčki jim v želodcu pomagajo zmleti hrano. Zaradi tega včasih opazimo, da piščanci zobajo drobcene kamenčke.

Ovce na travnikih se mirno pasejo. Kaj vse nam dajejo ovce? Iz volne spletemo oblačila, ki nas grejejo v mrzlih dneh. Izmed različnih oblačil izberi tista, ki so volnena! Poišči pare volnenih rokavic in nogavic!

Na pašniku se pasejo tudi krave. Kakšne barve so lahko krave? Krave morajo pojesti veliko trave, da nastane čim več mleka. Od povprečne krave mlekarice dobimo devetdeset kozarcev mleka na dan. Preizkusi stolček za molžo, koliko nog ima? Katere izdelke lahko naredimo iz mleka? Katerega imaš najraje? Kako pride mleko v trgovino? (računalniška animacija).

Brez vaškega vrta bi bili vsi lačni. Večina naše hrane, prihaja z vaških kmetij: mleko, sadje, zelenjava, žita, meso ... Iz ene same domače živali, prašiča, lahko naredimo celo paleto okusnih izdelkov. Iz prašičeve kože pa izdelamo usnje. Zakol prašiča in izdelovanje izdelkov iz njega je na Slovenskem eden največjih domačih praznikov. Imenuje se koline, koljereja, furež, furovž ... Spoznaj izdelke, ki jih naredimo iz prašiča!

Na vasi živi babica. Povedala ti bo, kakšno je bilo življenje na kmetiji v preteklosti brez televizije in računalnikov. Izvedel boš, kako so pekli kruh, kakšne igre so se otroci igrali, ali so imeli otroci svoje sobe, kakšne igrače so imeli ...

Primi in poimenuj različne vrste žit, ki rastejo na polju. Poglej kaj vse lahko iz njih naredimo!

Skrij se v šotor iz hmeljev!

Spoznaj nekatere zanimivke o hmelju:

- Kateri vitamin se nahaja v hmelju? (v hmelju je trikrat več vitamina C kot v limoni)
- Kako hitro lahko raste hmelj? (tudi do 30 centimetrov na dan)
- Kakšna je skupna dolžina ene hmeljne rastline? (Skupna dolžina trte in stranskih poganjkov pri odrasli hmeljni rastlini znaša prek 100 metrov, za lažjo predstavo razvij klopko vrvice)
- Kako visoko lahko zraste hmelj? (v višino lahko zraste do 9 metrov, razvij klopko vrvice)
- Kako rastejo storžki hmelja? (v skupinah, od 2 do 7 skupaj)
- Kako velik je hmeljev storžek? Izmeri ga! (od 25 do 35 milimetrov)
- Koliko hmelja potrebujemo za 100 litrov piva? (15 dekagramov)

- Kdaj in kje so prvi varili pivo? (pivo so varili že pred 6000 leti v Mezopotamiji med rekama Evfrat in Tigris. Poglej na zemljevidu kje je to danes)
- Kaj pa pri nas? (v okolici Škofje Loke in Poljanski dolini v dvanajstem stoletju)
- Kako so hmelj uporabljali Rimljani? (kot zelenjavo)
- Ali hmelj raste tudi v naravi? Kje?
- Kdo je bil začetnik slovenskega hmeljarstva?
- Na kakšne načine lahko hmelj uživamo? Si že poskusil omleto iz hmelja?

V bližnjem grmovju vohlja jež. Ježi podnevi veliko spijo in so dejavni v glavnem ponoči. V eni noči lahko prehodijo tudi več kot tri kilometre, medtem ko iščejo hrano. Kaj naredi jež, kadar se prestraši? Poznaš kakšno pesmico o ježu?

Vaški vrt varujemo tako, da pri obdelavi polj ne uporabljamo umetnih gnojil, skrbimo za ustrezno naravno prehrano domačih živali in urejenost njihovih bivališč.

PREDMETNI VRT

Razglej se po svoji okolici. Kaj vidiš? Povsod same predmete. Predmeti nas spremljajo v našem vsakdanjem življenju. So povsod okoli nas. Pomagajo nam pri pridobivanju hrane, vode, toplote, različnih opravilih, komunikaciji, transportu, družinskem življenju, religiji, delu, umetnosti, zabavi in drugod. Raziskuj, odkrivaj, sestavljaj ...!

Raziskovanje predmetov razdelimo v tri tematska področja:

- pod krinko (tema se nanaša na notranjost, konstrukcijo, materiale, oblikovanje predmetov),
- uporabnost predmetov (kakšne so (bile) funkcije predmetov ter kdo jih (je) uporablja(l),
- moj predmetni svet (predmeti v otrokovem vsakdanjem življenju).

Za vsako področje so na voljo različne aktivnosti in naloge, preko katerih otrok odkriva skrivnosti predmetov. Navajam nekaj predlogov:

Pod krinko:

- Katere predmete bi uporabil za opazovanje določenih stvari (mravlja – mikroskop, luna – teleskop, ladja na morju – daljnogled ...)?
- Sestavi in razstavi predmet. Otroci lahko predmete sestavljajo ali razstavljajo sami, skupaj s starši ali pod vodstvom muzejskega delavca, če je predmet zelo zahteven. Pri tem spoznavajo, da so nekateri predmeti sestavljeni iz mnogih majhnih delov, ki so nujno potrebni za njihovo delovanje (na primer ura, kolo).
- Kaj je notri?
Z roko sezi skozi odprtino v škatlo (vrečo) in povej kaj je v njej.
- Iz množice predmetov izberi vse, ki so narejeni iz plastike (kamna, lesa ...).
- Kateri predmet ne sodi zraven? (lahko po funkciji, barvi, obliki, materialu ...).
- Postavi se v vlogo detektiva in ugotovi, katere sledi pripadajo določenim živalim.
- Na tleh so blatne sledi čevljev. Katerim čevljem pripadajo? Pravilno razvrsti čevlje na sledi, ki jim pripadajo.
- Skozi odprtino sezi z roko v škatlo (vrečo) in ugotovi, kakšna obutev se skriva v njej (copati, sandali, škornji ...).
- Preizkusi s čim vse lahko zapnemo in odpnemo plašč! (gubmi, zadrga, ježek, trakci, pas ...).
- Knjige so lahko iz različnih materialov. Kakšnih? (blago, plastika, papir, karton ...).
- Poveži predmete in njihove močno povečane fotografije.
- Kateri predmet je sestavljen iz vseh teh delov?
- Kateri predmet je narejen ročno? (ostali so strojno).
- Pred sabo imaš po dva podobna predmeta z isto funkcijo. Kateri je narejen ročno in kateri strojno? (zobotrebec, skodelica za čaj, vaza, papir ...).

- Kaj je to? Predmet, ki je v resnici zelo majhen, močno povečamo in obratno.

Uporabnost predmetov:

- Pred sabo imaš različne predmete. Kdo jih uporablja? Na primer fen – frizer, lopar – pek, kela – zidar, izvijač – avtomehanik...).
- Katere izmed predmetov uporablja otrok star 3 mesece, 1 leto in 10 let?
- Za kaj se uporabljajo različne krtače? (krtača za lase, obleko, pasja krtača, zobna ščetka, sirkova krtača ...).
- Za kaj se uporabljajo različne žlice? (jedilna žlica, lesena žlica, žlica za čevlje, žlica za nabiranje mravljinčjih jajc ...).
- S čim je slovenski, kitajski in afriški otrok? (žlica, palčke, roka).
- Kaj je to in za kaj se uporablja? Uporabimo stare, otrokom nepoznane predmete (na primer maček za privzdigovanje hmeljev ...). Odgovore najdemo na primer pod pokrovčki, v predalih ...
- Kaj je to in za kaj se uporablja? Uporabimo nove, otrokom nepoznane predmete. Odgovori so skriti v bližini.
- Katerega od predmetov bi uporabil za na primer oblikovanje masla?
- Kateri predmet ne sodi med poljedelsko orodje?
- Poveži v pare po en star in nov predmet, ki imata enako funkcijo. (oljenka – reflektor, star in nov mlinček za poper, peglezen – likalnik ...).
- Oceni dolžino prijateljevega čevlja in jo nato izmeri. Si imel prav?
- Oceni višino svojega prijatelja in ga nato izmeri. Za koliko si se zmotil?

Moj predmetni svet:

- Poišči pare predmetov, ki sodijo skupaj. Zakaj? Na primer miška – računalnik, zamašek – steklenica, kasetna – videorekorder, nož – vilica, žoga – koš ...).
- Katerim pticam pripadajo jajca? Pomagaj si s slikami. (kokoš, prepelica, noj, gos ...).

- Prisluhni in povej kateri predmet povzroča določen zvok (telefon, raglja, ura, modem ...).
- V kateri ovojni papir bi zavil darilo za posameznike na prazničnih fotografijah in zakaj?
- Ali lahko v 20 sekundah oblečeš pet delov zaščitne obleke? Kdo jo uporablja v vsakdanjem življenju? (gasilci).
- Med različnimi predmeti izberi predmet najljubše barve!
- Povohaj, kje se skriva kava in kje čaj!
- Iz katerih rastlin lahko pripravimo čaj?
- S čim ješ čokolešnik in zakaj?
- Katera peška ali koščica pripada določenemu sadežu?
- Odpravljaš se v hribe. Kaj boš vzel s seboj in zakaj?
- Odpravljaš se na morje. Kaj boš vzel s seboj in zakaj?
- Kateri izmed predmetov je po tvoje najstarejši? (pisala, telefoni, avtomobili ...).
- Pred seboj imaš predmete iz različnih koncev sveta. Ugotovi, od kod prihajajo, in na zemljevidu poglej, kje je to.

V predmetnem vrtu otroci raziskujejo predmete skupaj s starši, še posebej, če še ne znajo brati. Poleg navodil za raziskovanje so na voljo tudi dodatne informacije za starše.

USTVARJALNI VRT

Predstavljalj si, da si v velikanskem pisanem vrtu, kjer rastejo otroške ideje in lahko počneš kar želiš: ustvarjaš, razmišljaš, v miru listaš knjigo, poslušáš pravljice in različne zgodbe, fotografiraš, se igraš z lutkami, oblikuješ glino ... To je ustvarjalni vrt, najbolj ploden vrt na svetu.

V ustvarjalnem vrtu maskota učnega središča spodbuja otroke k samostojnemu ustvarjanju in izražanju skozi različne materiale in dejavnosti.

Tudi ustvarjanje skupaj s starši je zelo zabavno. Kakšen je tvoj domišljjski vrt, nariši ga! S čim pa ti najraje vrtnariš? Zasaki svoje ideje, naj rastejo, zorijo, se množijo. Pusti domišljji prosto pot in ustvarjaj z različnimi gradivi, ki jih najdeš v vrtu. Lepi, striži, žigosaj, sestavljaj, barvaj, trgaj ...! Ali pa zlezi v skrivni kotiček in si v miru oglej knjige. Prosi starše, da ti tudi kakšno preberejo.

V ustvarjalnem vrtu otroci in starši skozi različne medije krepijo različne inteligence (o katerih govori Gardner). Za krepitev jezikovne inteligence otroci pišejo, žigosajo, rešujejo anagrame, križanke, pišejo pisma, se igrajo z lutkami ... Z različnimi tabelnimi igrami, kartami in sestavljanjkami otroci krepijo logično-matematično inteligenco. Prostorska inteligenca je prisotna pri igranju računalniških iger, barvanju, risanju, slikanju, fotografiranju, ustvarjanju z lutko, zbiranju in razvrščanju različnih predmetov, znamk, uporabi kalejdoskopa ... Primeri dejavnosti za krepitev telesno-gibalne inteligence so: igra s kockami, materiali za gradnjo, na voljo morajo biti tudi različni materiali za izdelavo mask, barvanje obraza, tekstil, oprema za ročna dela, lutke, če pa obstaja možnost zunanjih aktivnosti tudi frizbi, hula hop, kolebnice, žoge in druga športna oprema. V glasbenem kotičku otroci preizkušajo različne instrumente, jih izdelujejo, pojejo karaoke, prisluhnejo skrivnostnim zvokom ... S tem krepijo glasbeno inteligenco. Medosebna inteligenca se spodbuja z udeležbo v skupinskih aktivnostih, kot so »kuhinja«, »hiša za punčke«, medtem ko osebno inteligenco krepijo v samostojni igri, listanjem knjig v skrivnih kotičkih ... Naturalistična inteligenca se lahko krepí z igro s školjkami, kamni, živalskimi igračkami, opazovanjem majhnih predmetov ali živali pod mikroskopom, pogovori o skrbi za rastline in domače živali ...

Ustvarjalni vrt spodbuja otrokov domišljjski svet s tem, da mu daje različne pobude in možnosti za izražanje. Otrok ima pri delu svobodo, od njega pa se pričakuje neposrednost, drugačnost, izvirnost. Tako nastajajo otroška umetniška dela. V ustvarjalnem vrtu otroci svoje izdelke tudi razstavijo. V ta namen služijo posebne police ter vrvíce s kljukicami. Njihovi izdelki postanejo umetnine. Z njimi se lahko potegujejo za privlačno nagrado, ki jo vsak mesec podeljuje maskota središča. Posebno kategorijo predstavljajo družinske umetnine, ki nastanejo v sodelovanju otrok in staršev.

Na svetu imamo zelo različne vrtove. Na vse moramo paziti in zanje skrbeti.

Dodatni programi:

Za popestritev ponudbe in kot dopolnilo ob razstavnih postavitvah ponudimo tudi različne programe. Dobri programi pomenijo več obiskovalcev in posledično večji dodatni zaslužek. Razširijo muzejsko izkušnjo s tem, da omogočajo na primer poglobitev znanja o določeni temi, dostop do virov ...

Programi morajo biti zasnovani za različne ciljne skupine:

- Predšolske otroke, ki imajo radi okolje, ki ponuja igro vlog, »hands on« pristop, možnosti za ustvarjanje s preprostimi materiali, prostori za igranje in razvijanje motoričnih sposobnosti. Mogoč je tudi obraten pristop. Različne rekvizite lahko muzej odnese tja, kjer se otroci nahajajo, na primer v bolnice, vrtce ter na ta način seznanijo otroke in starše z muzejskimi aktivnostmi. Muzeji imajo veliko možnosti za črpanje idej. Na voljo so delovni zvezki in publikacije. Muzej s svojo zbirko lahko organizira »dan zbirateljev«, ko otroci prinesejo v muzej svoje zbirke predmetov, ki jih cenijo in o njih izvejo kaj več.
- Osnovnošolske otroke, ki radi delajo bolj intenzivno, se učijo novih spretnosti ali sodelujejo na večjih projektih. Muzej jim lahko ponudi enodnevne delavnice ali učne ure izven pouka na določeno temo. Otroci lahko raziskujejo teme za razstave, poslikajo stene muzeja ter naštudirajo igre ali lutkovno predstavo. Delavnice lahko trajajo tudi več dni. Osnovnošolci imajo radi poletne taborne. Muzej lahko v povezavi s šolo izvede posebne »hands on« aktivnosti, ki se navezujejo na učni program.
- Srednješolsko mladino, ki lahko pomaga mlajšim otrokom pri določenih aktivnostih, ustvarjalnih delavnicah, izvaja evalvacijo z intervjuji in opazovanjem obiskovalcev, načrtuje in oblikuje dele razstave. Lahko so demonstratorji ali vodijo delavnico, urejajo muzejski časopis, obnavljajo muzejsko domačo spletno stran. Mladostniki prihajajo v muzej naključno, lahko pa delajo kot prostovoljci.
- Družine. Programi za družine so načrtovani tako, da ustrezajo različnim načinom življenja ljudi. Muzej lahko ponudi literarne programe za vso družino, skupne ustvarjalne delavnice, strokovna predavanja o otrokovem razvoju ali tematska družinska druženja (na primer Igrača iz babičine mladosti v Otroškem muzeju Hermanov brlog v Celju).

Posebej bom izpostavila programe za šole. Njihovo načrtovanje je zelo zahtevno, saj zahteva upoštevanje učnega načrta in učinkovito sodelovanje muzeja z učitelji.

Ključni element uspešnega programa za šolo je določitev ciljne skupine. Preden jo določimo, se moramo vprašati, kakšno je poslanstvo muzeja, se pravi, kakšne starostne omejitve smo si zadali, kaj je naš muzejski fokus, za katero starostno skupino je razstava, ali obstaja možnost sodelovanja s študenti v muzeju, kakšno mora biti predznanje otrok, kako pogosto naj razred obiše muzej ter kdo plača obisk. Sodelovanje učiteljev pri načrtovanju programov za šole je pogoj za uspešen razvoj programa. Sodelovanje muzeja in šole je nujno in zagotavlja, da se program v muzeju povezuje z učnim načrtom.

Kustos pedagog skrbi za komunikacijo med muzejem in šolo ter se povezuje z lokalnimi učitelji okoliških šol. Vzpostavitev učinkovite komunikacije med muzejem in šolo je osnova. Ena od možnosti je izdelava letnega urnika programov za šolske obiske. Programi, ki jih muzej ponuja, se morajo povezovati z učnim načrtom. Muzejska izkušnja mora razširiti in oplemenititi naučeno v razredu. Načrtovani programi se morajo navezovati na teme, obravnavane v razredu, ali na specifične potrebe obiskovalcev, predšolskih ali osnovnošolskih otrok. Časovna omejitev je potrebna. Programi morajo biti izvajani v določenem časovnem okviru, podobno kot poteka pouk v razredu.

Obisk muzeja je navadno povezan s tremi elementi: aktivnostmi, ki potekajo pred obiskom v razredu, s samo muzejsko izkušnjo in aktivnostmi v razredu po obisku. Aktivnosti pred obiskom pripravijo otroke na obisk, po obisku pa poskrbijo za ponovitev in utrditev naučenega v muzeju. »Pred« in »po« aktivnosti naj bodo v tiskani obliki. Kustos pedagog lahko obiše razred, predstavi temo in pripravi učence na obisk. Aktivnosti morajo biti kratke, zgoščene in lahko izvršljive. Njihova povezava z obiskom muzeja mora biti vidna.

Redno izvajamo tudi programsko evalvacijo, s katero ocenimo naše delo. To naj bi bil stalen proces. Evalvacijska metodologija je različna, odvisna od časovnih okvirov, finančnih zmožnostih in ljudi, ki so na voljo. Podatke lahko pridobimo z intervjuji in vprašalniki ter z opazovanjem obiskovalcev. V evalvacijski proces vključimo tako učitelje kot učence. Tako dobimo povratno informacijo o tem, kaj je dobro in kaj ne. Evalvacija je osnova za nadaljnjo pripravo programov.

Primerni in zanimivi dodatni programi za vse ciljne skupine so na primer:

- Zelišča male čaravnice: mala čaravnica udeležencem predstavi različna zdravilna in aromatična zelišča, njihovo uporabo oziroma magične učinke, udeleženci spoznajo kaj je to poparek, tinktura ..., izdelajo dišečo zeliščno vrečko, pripravijo okusen zeliščni namaz.
- Čajanka: udeleženci spoznavajo različne vrste čajev, njihovo uporabo, učinke na zdravje, poskusijo različne vrste čajev ter skupaj pripravijo in popijejo skodelico najljubšega čaja.
- Hmelj v kuhinji: udeleženci spoznajo, kateri deli rastline so užitni, kdaj jih nabiramo in način priprave jedi iz hmelja (spomladanska solata, hmeljevi poganjki na maslu, omleta s hmeljem, zeleni rezanci ...). Delavnica lahko poteka na ekološki kmetiji.
- Ogled dokumentarnih filmov o živalskem in rastlinskem svetu.
- Predavanja oziroma pogovori strokovnjakov z otroki o izbranih živalskih vrstah.
- Obisk oskrbnika živali iz živalskega vrta. Pogovor z otroki o skrbi, negi, potrebah določenih živalskih vrst.
- Predstavitev nenavadnih rastlinskih vrst.
- Ure pravljic in z njimi povezano ustvarjanje.
- Različne tematske ustvarjalne delavnice, na primer: oblikovanje živali iz testa in drugih materialov, izdelovanje slikovitih snežink ...
- Praznovanja rojstnih dni: otrok v muzeju praznuje rojstni dan, pri tem pa je število povabljenecv omejeno. Po dogovoru s starši muzej lahko razpošlje vabila, poskrbi za torto, jedajo in pijačo ter poučno zabavni program.
- Skrivnostni predmeti: predmeti kot učna orodja - z vajami in igrkami otroci razvijajo veščine za učenje s predmeti (program za šole).

Predlogi za aktivnosti doma:

- Otrok v muzeju dobi vrečko s semeni navadne trave. Poseje jo doma na svojem vrtu ali lončku na balkonu. Otrok naj zanjo samostojno skrbi.
- Doma otroku pokažemo, kako naj ločuje odpadke oziroma v katere zabojnike sodijo različni odpadki. S tem mu pokažemo, da lahko tudi on veliko stori za varstvo okolja.
- Z otrokom pojdimo v knjižnico in si sposodimo knjige o živalih, ljudeh, pokrajinah, ki jih je spoznal ter se o njih pogovarjamo. Tako še nadgradimo pridobljeno znanje.

- Naredimo čisto pravo ledeno goro, ki bo plavala v slani vodi. Navodila posreduje maskota središča.
- S prijatelji se lahko otroci igrajo pingvine. Za igro potrebujemo le vrečko z zrnjem. Otroci si napolnjeno vrečko podajajo z noge na nogo, ne da bi padla na tla, tako kot pingvini prenašajo svoja jajca in mladiče na svojih stopalih, da ne pridejo v stik z ledeno podlago.
- Otrok naj naredi živobarvno pingvinsko masko in se spremeni v antarktičnega pingvina.
- Peljimo otroka v živalski vrt.
- Peljimo otroka v botanični vrt, kjer bo spoznal nenavadne rastline na primer mesojedke.
- Peljimo otroka v Prirodoslovni muzej Slovenije.
- Peljimo otroka v Slovenski etnografski muzej in se v Etno AbecedaŽu sprehodimo skozi jezikovni labirint naše dediščine.

Povezava s kurikulumom za vrtce:

Tematska področja in dejavnosti interaktivnega učnega središča za otroke in družine se povezujejo z vsemi področji dejavnosti v vrtcu in nekaterimi njihovimi cilji:

- Gibanje: omogočanje in spodbujanje gibalne dejavnosti otrok, spoznavanje pomena sodelovanja v igralni skupini, razvijanje fine motorike, izvajanje naravnih oblik gibanja (plezanje, plazenje ...).
- Jezik: vključenost v komunikacijske procese z otroki in odraslimi, spoznavanje besede, knjige, kot vira informacij, učenje samostojnega pripovedovanja, ustvarjalnega izražanja v jeziku.
- Umetnost: spodbujanje radovednosti in veselja do umetniških dejavnosti, spodbujanje doživljanja, izražanja in veselja do lepote, razvijanje sposobnosti izražanja doživetij v različnih umetniških jezikih (likovnem, dramskem, glasbenem ...), uporaba in razvijanje spretnosti, spoznavanje, raziskovanje, eksperimentiranje z umetniškimi sredstvi ...
- Družba: spoznavanje in dojetje telesnih podobnosti in razlik med ljudmi in enakovrednost vseh, otrok spoznava, kako je zgrajena družba, in se seznanja z različnimi funkcijami bližnjega družbenega okolja (poklici, prazniki ...), postopno seznanjanje s širšo družbo in kulturo,

razvijanje interesa in zadovoljstva ob odkrivanju širšega sveta zunaj domačega okolja.

- Narava: otrok odkriva, spoznava in primerja živo in neživo naravo, otrok odkriva, spoznava in primerja živa bitja, njihova okolja in sebe kot enega izmed njih, otrok spoznava, kaj potrebuje sam in druga živa bitja za življenje, odkriva in spoznava, da je življenje živih bitij odvisno od drugih bitij in od nežive narave, otrok pridobiva izkušnje, kako sam in drugi ljudje vplivajo na naravo in kako lahko dejavno prispeva k varovanju in ohranjanju naravnega okolja, spoznava vremenske pojave in si oblikuje predstavo o planetu Zemlja.
- Matematika: seznanjanje z matematiko v vsakdanjem življenju, klasificiranje in razvrščanje, spoznavanje in odčitavanje grafičnih prikazov, iskanje različnih možnosti rešitve problema.

Kadrovski in materialni pogoji:

V Vrtovih sveta naj bosta ves čas prisotni dve usposobljeni osebi, ki aktivno spremljata dogajanje, usmerjata otroke, jim pomagata, odgovarjata na vprašanja staršev in otrok. Materialni pogoji so odvisni od posameznih ambientalnih postavitvev oziroma njihovega obsega, uporabe različnih materialov in tehnologij. Vse skupaj pa je odvisno od prostorskih kapacitet.

Zaključek

Teoretiki učenja se strinjajo, da se otroci učinkoviteje učijo, če so aktivni udeleženci v procesu učenja in ne pasivni opazovalci in prejemniki znanja. Naloga odraslega je vzpostaviti učinkovito učno okolje, ki pri otroku stimulira željo po učenju. Odrasli naj otroke vzpodbuja, da postavljajo vprašanja, usmerja, odgovarja na vprašanja, vzpodbuja, da nekaj sami naredijo in pridejo do lastnih spoznanj ... Otroci naj bodo aktivni udeleženci učnega procesa, odrasli pa so vodiči v procesu odkrivanja.

Za omogočanje aktivnega učenja otrok so pomembne tudi sestavine oziroma ekomuzeja učnega prostora, ko so: orientacija in povezanost s prostorom, vsebinska bližina, povezava z znanim, možnost različnih načinov učenja, razstavne tehnologije, čas, socialna interakcija ... Predmeti v interaktivnih

učnih središčih so učna orodja, preko katerih otrok na različne načine pridobiva nova spoznanja. Rokovanje s predmeti je dovoljeno in zaželeno. Način njihove prezentacije je interaktiven in kontekstualen. Predmeti so lahko le sestavni del različnih aktivnosti. Učenje je kompleksen proces, ki izvira iz interakcije med otrokovim mišljenjem in njegovimi izkušnjami z zunanjim svetom. Otroci pridobivajo znanja o fizičnem in socialnem svetu, v katerem živijo, skozi interakcijo s predmeti in ljudmi. Otrok ni treba siliti k učenju, saj so zanj motivirani z željo, da si osmislijo svet.

Učenje s predmeti je lažje, če vemo, kakšen stil učenja najbolje ustreza otroku. Nekateri otroci so tako imenovani slušni tipi, ki se hitreje učijo in lažje razumejo, če jim beremo oziroma če slišijo razlago predmetov ter lažje sledijo verbalnim kot pisnim navodilom. Vizualni tipi imajo radi knjige z veliko slikami, najraje berejo sami, najbolj pa si zapomnijo informacije v obliki slik, grafov, zemljevidov, tabel, kart, risb, ki jih tudi sami radi rišejo. Nekateri pa se najlažje učijo tako, da se dotikajo predmetov in občutijo materiale. Razstavne strategije morajo biti zasnovane tako, da poleg stimuliranja vseh čutil, stimulirajo tudi uporabo različnih inteligenc, učnih stilov in strategij.

Interaktivno učno središče je prototip nove paradigme za oblikovanje učnih okolij. Zagotavlja kakovostne izkušnje za otroke in vso družino. Življenjskost je glavna dimenzija, ki omogoča nepozabno doživetje.

LITERATURA IN VIRI:

Armstrong, Thomas, 1999: *7 Kinds of Smart: Identifying and Developing Your Multiple Intelligences*. New York: Plume Book.

Batistič-Zorec, Marcela, 2003: *Razvojna psihologija in vzgoja v vrtcih*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.

Caulton, Tim, 1998: *Hands – on Exhibitions. Managing Interactive Museums and Science Centres*. London: Routledge.

Falk, John Howard, Dierking, Lynn Diane 2000: *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning*. New York: AltaMira Press.

Gardner, Howard, 1985: *Frames of mind – The Theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.

Gogala, Stanko, 2005: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Društvo 2000.

Hein, George, 1998: *Learning in the Museum*. London: Routledge.

Hein, George, Alexander, Mary 1998: *Museums Places of Learning*. Washington D.C.: American Association of Museums.

Hoffman, Martin, 2000: *Empathy and Moral Development*. Cambridge: University Press.

Hooper-Greenhill, Eilean, 1994: *Museums and Their Visitors*. London and New York: Routledge.

Hooper-Greenhill, Eilean (ur.), 1994: *The Educational Role of the Museum*. London: Routledge.

Isbell, Rebecca, Isbell, Christy, 2003: *The Complete Learning Spaces: Book for Infants and Toddlers*. Beltsville: Gryphon House.

Marentič-Požarnik, Barica, 2000: *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

Marjanovič-Umek, Ljubica, (ur.), 2001: *Otrok v vrtcu: priročnik h Kurikulu za vrtce*. Maribor: Obzorja.

Marjanovič-Umek, Ljubica, Zupančič, Maja (ur.), 2004: *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Silvac, Betty, 1997: *Getting the Shows on the Road: The Role of Traveling Exhibits in a Museum Plan*. V: *Collective Vision: Starting and Sustaining a Children's Museum*. Washington, D. C.: Association of Children's Museums, str. 125-128.

5. Študija izvedljivosti projekta Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu

*Jože Hudales*²⁶

Uvod

Priprava vsebinske zasnove, potrebne dokumentacije in idejnega scenarija muzeja ponavadi zahteva dolgotrajno strokovno delo, ki ga marsikdaj lahko opravi le team strokovnjakov z zelo različnih področij in strok; med njimi pa bi težko pogrešali:

- strokovnjake za vsebinsko področje muzeja, torej hmeljarstva in pivovarstva (v našem primeru zgodovinarja, etnologa, agronoma), ki je seznanjen z razvojem hmeljarstva od začetkov do danes,
- strokovnjake za področje muzeologije, ki obvladujejo medij – »muzejski jezik« in njegove možnosti v sodobnem svetu,
- strokovnjake za področje managementa, marketinga in tržnih in posebnih (pedagoških) komunikacij, ki bo(do) znal(i) izkoristiti vse komunikacijske potenciale, ki jih sodobni muzej lahko ima,
- strokovnjake za finance,
- strokovnjake za tehnično izvedbo muzejskega projekta,
- projektne vodje s teoretičnim in praktičnim znanjem, potrebnim za kvalitetno vodenje in obvladovanje projekta.

V okviru projekta smo sicer zagotovili sodelovanje večine navedenih profilov strokovnjakov, vendar v razmerah, v katerih poteka izvedba projekta (prekratek rok za samo izvedbo projekta – september in oktober 2006) seveda ni bilo mogoče zagotoviti sodelovanja vseh sodelujočih strokovnjakov, ker časa za intenzivno skupno delo in usklajevanje stališč prav vseh navedenih profilov preprosto ni bilo. V okviru terenskega zbiranja relevantnih podatkov, povezanih s problematiko ustanovitve in razvoja Ekomuzeja, pa smo v dveh mesecih terenskega dela zbrali toliko empiričnega gradiva, da ga ni bilo mogoče v tem kratkem času dela na projektu niti dovolj dobro organizirati,

²⁶ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

pripraviti in natančno ovrednotiti. In vendar smo sodelujoči strokovnjaki skušali v dokumentaciji za ustanovitev Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva zagotoviti prisotnost prav vseh komponent potrebnega znanja in izkušenj na področju muzejstva in muzeologije ter pridobiti o ekomuzeju stališča oziroma mnenja tudi tistih strokovnjakov, ki jih zaradi pomanjkanja časa ni bilo mogoče konzultirati. Prepričani pa smo, da smo kljub vsem težavam, predvsem pa kljub **izjemni časovni stiski** uspeli sestaviti dokumentacijo, ki predstavlja zasnovo kvalitetnega muzejskega projekta – ustanovitve Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva in je predvsem takoj uporabna. Dokumentacija vsekakor predstavlja več kot solidno osnovo za vrsto izvedbenih projektov, v katerih pa bo predvsem potrebno zagotoviti sodelovanje morda še nekaterih manjkajočih profilov strokovnjakov oziroma sodelovanje čimbolj vsestranskih kadrov, ki lahko pokrivajo več navedenih področij. Pri tem bo treba, poleg formiranja izjemno učinkovitega znanstveno – raziskovalnega »boarda« strokovnjakov-znanstvenikov, čimprej začeti zagotavljati **prisotnost domačih strokovnjakov**, ki jih bo potrebno vključiti v projekt.

Dokumentacija za Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva v Žalcu je pripravljena kot priprava na izvedbo kvalitetnega in ambicioznega projekta, ki bo lahko postal neke vrste kulturno in promocijsko jedro kraja, ob katerega bi bilo mogoče navezovati tudi siceršnjo kulturno in turistično ponudbo krajev v regiji ali vsaj njen dovršen del, ne da bi pri tem kakorkoli okrnili oziroma konkurirali že obstoječi tovrstni dejavnosti. Zato bo potrebno že ob začetku izvajanja projekta zagotoviti, da bo zgoraj omenjena strokovna ekipa izoblikovana na najboljši možni način ob sodelovanju vseh domačih kadrov ali institucij, ki lahko ponudijo dragoceno (in nujno potrebno) pomoč pri projektu. Seveda smo se ob pripravi vsebinskih zasnov zavedali, da najbrž tako obsežnega strokovnega tima za stalno prisotnost (zaposlitev) v projektu ne bo mogoče oblikovati, zato smo se trudili vsebinsko zasnovo celovito in kvalitetno pripraviti tudi za tista področja, za katera sodelovanja specializiranih strokovnjakov v projektu najbrž tudi v prihodnje ne bo mogoče v polni meri zagotoviti. Tu bo pač treba računati na angažiranje najnujnejših sodelavcev za krajša časovna obdobja ter tudi na sodelovanje ustreznih matičnih muzejskih ustanov v državi in v soseščini.

Posebej poudarjamo, da je bila taka vsebinska zasnova ob okoliščinah, v katerih je delo potekalo, možna le zaradi dolgoletnih praktičnih izkušenj nekaterih nosilcev projekta. Sodelovali so pri številnih (tudi najpomembnejših)

slovenskih projektih varovanja kulturne dediščine, pri postavitvi več kot sto muzejskih razstav, od katerih so mnogi (realizirani) projekti tako obsežni in kvalitetni, da so doživeli tudi mednarodna (evropska) priznanja.

Ravno zaradi tega moramo ob koncu uvoda poudariti, da za nekatere dele projekta velja, da kot avtorji nad njimi obdržimo ne samo moralne, ampak tudi materialne avtorske pravice – seveda v primeru, da bi bil kot izvajalec vsebinskega dela projekta – scenarija muzeja – izbran drug izvajalec. To velja predvsem za tiste dele projekta, v katerih analiziramo možnosti muzejske predstavitve posameznih segmetov iz zgodovine hmeljarstva in njihovo dramaturgijo ter zasnovo elementov iz zgodovine hmeljarstva, ki bi jih lahko uspešno predstavili oziroma uporabili kot »muzejsko zgodbo o hmelju«, ter za nekatere dele osnutka scenarija in konkretne ideje scen za zasnovo sodobnega muzeja hmeljarstva in pivovarstva. Njihova vsebina seveda ne more biti avtorsko zaščitena, lahko pa je avtorsko zaščitena naš način in ideje, kako posamezne vsebine predstaviti.

Jože Hudales²⁷

Okvir in zasnova projekta

1. Osnovne informacije:

Naziv projekta: Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Žalec

Nosilka projekta ter druge sodelujoče občine oz. partnerji:

Občina Žalec in občine: Braslovče, Pozela, Prebold, Tabor, Vransko,
Najpomembnejši razvojni partnerji:
Razvojna agencija Savinja, Žalec
Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec
Hmezad Import - export d.d. Žalec

Lokacija izvedbe (regije / občine): Spodnja Savinjska dolina

V okviru izvedbe projekta bi morda vključili še občine Šmartno ob Paki, Vitanje, Konjice, Slovenj Gradec, Radlje in druge, ki sodijo med »aktivne« hmeljarske občine.

2. Cilji projekta:

S terensko-raziskovalno akcijo zbrati, proučiti in predstaviti najpomembnejše dele kulturne dediščine širšega območja Spodnje Savinjske doline, ki je od konca devetnajstega stoletja dalje nosila predvsem pečat hmeljarstva in deloma tudi pivovarstva. Tradicija hmeljarstva in pivovarstva je dala pokrajini kot biotopu, predvsem pa kulturni krajini, stavbarstvu in ljudem v njej zanimiv in samosvoj pečat.

Povezati spoznanja raziskave v enotno kulturno-muzejsko-turistično- razvojno ponudbo, ki jo bodo uresničevali že obstoječi nosilci projekta:

Pripraviti dokumentacijo za ustanovitev **Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva v Žalcu**, ki bo deloval kot najpomembnejša referenčna točka te

²⁷ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

enotne ponudbe. Muzej naj bi torej imel vse značilnosti lokalnega tipa muzeja sodobnega časa – **ekomuzeja**, ki so v Evropi nastajali od leta 1970 dalje kot muzeološko in deloma tudi ekološko najkvalitetnejši odgovor na probleme, ki jih sodobni razvoj postavlja pred različne lokalne skupnosti.

V okviru **ekomuzeja** postopoma zasnovati še dodatne referenčne točke – v literaturi o ekomuzejih znane kot »antene«, ki bodo še dodatno bogatile njegovo ponudbo:

Muzejska trgovina(e)
Muzejska restavracija(e)
Muzejska pivovarna - pivnica(e)

Hkrati z nastankom ekomuzeja, katerega najpomembnejša dejavnost in cilj je predvsem ohranjanje, proučevanje in prezentiranje dediščine hmeljarstva in pivovarstva, med pomembnejše dejavnosti ekomuzeja sodi tudi naloga poiskati v celotni še dodatne oziroma nove nosilce enotne ponudbe, ki bi se lahko navezovala na potrebe in program Ekomuzeja Hmeljarstva in pivovarstva v Žalcu, pri čemer bodo posebej poudarjeni:

najpomembnejši nosilci kulturne, turistične in gostinske ponudbe,
nosilci krajevnega drobnega gospodarstva –
(spominki in različni izdelki povezani s hmeljem in pivom),
nosilci krajevne domače tradiconalne obrti.

Zasnovati več tako imenovanih hmeljarskih kmetij – deloma rekonstrukcije domačij iz konca devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja, deloma v današnji – sodobni podobi hmeljarskih kmetij.

3. Potek in opis projekta

Projekt je zamišljen kot priprava dokumentacije za ustanovitev Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva. Ideja je od leta 2002 dalje prisotna v prostoru šestih občin Spodnje savinjske doline in je zorela od prvih zasnov, ki jih je vzpodbujala Razvojna agencija Savinja Žalec (RAS), prve obrise pa je ideji dajala strokovna ekipa, v kateri sta poleg iniciatorke, direktorice Danice Jezovšek Korent, sodelovali najprej dr. Jože Hudales s Filozofske fakultete (od 2002), nato pa še dr. Vito Hazler in nekateri strokovjaki v lokalnem okolju

spodnje Savinjske doline in Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo. Projektni predlog je bil kmalu vključen v pripravo različnih razvojnih programov, zlasti tudi v predlog Razvojnega programa podeželja, s čimer so predlogu na nek način podelili legitimnost v širšem družbenem prostoru regije oziroma vseh spodnjesavinjskih občin in aktualne politične uprave vseh šestih občin spodnje Savinjske doline, ki so predlog podprle in ga uvrstile na prvo mesto v svojih programih.

Projektna naloga Priprave dokumentacije za ustanovitev Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva je bila razpisana 14. julija 2006, svoje ponudbe sta do konca razpisnega roka 4. avgusta 2006 poslala Regionalna razvojna agencija Celje in Filozofska fakulteta Univerze Ljubljana – obe tudi z nekaterimi zunanjimi partnerji. Dne 28. avgusta 2006 je bila podpisana pogodba z izbranim partnerjem – Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, v začetku septembra pa se je začelo delo na projektu, ki ga je bilo treba zaključiti v petdesetih dneh. V tem času, ki je seveda daleč prekratek za normalno pripravo dokumentacije, je ponudnik pripravil osnovno dokumentacijo po najboljših močeh.

Pripravljena dokumentacija za ustanovitev Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva predvideva ustanovitev ekomuzeja kot

triletni projekt.

V njem bo potrebno takoj ob začetku izvajanja projekta zagotoviti:

- kvalitetno strokovno in znanstveno ekipo,
- iniciativno jedro vodstvenih kadrov – domačinov iz različnih lokalnih institucij, ki bodo projekt operativno in strokovno vodili,
- široko podporno ekipo lokalnih političnih, gospodarskih, kulturnih, izobraževalnih dejavnikov, institucij in posameznikov, ki bodo nudili dragoceno in nujno potrebno pomoč in podporo pri projektu.

Prva faza projekta bo namenjena nadaljnemu poglobljanju že zastavljenih raziskav kulturne identitete regije in kulturne dediščine, povezane s hmeljarstvom in pivovarstvom, ki bodo zagotovili nujno potrebne znanstvene temelje ekomuzeja.

V **drugi fazi** naj bi vsi nosilci projekta skupaj z avtorji ustanovili ekomuzej, kot neke vrste referenčni okvir, v katerem bodo – kot to nakazuje projektna

dokumentacija – upoštevane vse pozitivne izkušnje, ki so jih v pravkar izteklem stoletju dosegli muzeologija in mnoge muzejske (in muzejem podobne) institucije, zlasti v času muzejskega »booma« v zadnjih treh desetletjih dvajsetega stoletja. Pri tem se bodo naslonili predvsem na izkušnje ekomuzejev, ekonomuzejev, muzejev sosedstva, muzejev človekovega življenja, različnih muzejskih centrov kot spremenljivih, fleksibilnih ustanov, centrov za dediščino, muzejsko naravnanih institucij za razvedrilo, na industrijo dediščine (»heritage industry«), na izkušnje mnogih tematskih parkov po svetu in novih integrativnih organizacij na področju varstva dediščine itd. V tej fazi morajo biti dokončno pripravljene in usklajene:

- Vsi ustanovni akti ter doseženi sporazumi in dogovori z vsemi partnerji muzeja, ki so v tej projektni dokumentaciji dokaj podrobno nakazani.
- Prav tako mora v tej fazi ekomuzej z zunanjimi sodelavci in lastnimi kadri natančno definirati svoje muzejske funkcije, zbiralno politiko in zasnovati podroben muzejski scenarij.
- Pomembna je tudi zasnova delovanja muzeja kot institucije, saj mora muzej v tej fazi postajati pomembno promocijsko jedro kraja in regije, na katerega bo mogoče že takoj navezovati tudi dovršen del kulturne in turistične ponudbe krajev v Spodnji Savinjski dolini.

V **tretji fazi projekta** bo sledila realizacija razstavnih načrtov ekomuzeja v Žalcu in drugih krajih regije – za začetek v vsaki občini spodnje Savinjske doline vsaj po en večji projekt, ki bo predstavljal »antene« ekomuzeja, na katerih bodo nastajale vedno nove referenčne točke muzeja. V tej fazi pa je predviden tudi **začetek delovanja ekomuzeja**, kot tržno naravnane kulturno-muzejske-turistične organizacije z vsemi značilnostmi sodobnega ekonomuzeja (muzeja, ki se v veliki meri financira sam). V tej fazi bo ekomuzej intenziviral in razvijal svoje delo pri poenotenju in povečanju velikega dela lokalne trgovsko-turistično-gostinske ponudbe okrog hmeljarstva in pivovarstva, kot osrednjih točk lokalne kulturne identitete in kulturne dediščine, ter načrtno spodbujal lokalno gospodarstvo, da se na primeren način vključi in sodeluje pri trženju in ustvarjanju posameznih segmentov kulturne identitete kraja in njegove kulturne dediščine na osnovi predhodnih evalvacij.

Jože Hudales²⁸

Partnerji in sodelavci ekomuzeja ***Analiza partnerjev in sodelavcev ekomuzeja***

Ekomuzej hmeljarstva in pivvarstva mora takoj ob začetku svojega delovanja zelo natančno analizirati potencialne strateške partnerje, sodelavce, donatorje in tako dalje. V tem pogledu je bilo na terenu zbrano veliko gradiva; terenskih zapisov mnenj, stališč in konkretnih zamisli o različnih oblikah sodelovanja med posameznimi potencialnimi partnerji in sodelavci in bodočim Ekomuzejem. V vsakem primeru pa se je pri gradnji bodoče mreže partnerjev in sodelavcev treba naslanjati na vse evidentirane in postopoma izbirati tiste, ki se bodo v fazi ustanavljanja zdeli najbolj perspektivni za graditev mreže sodelavcev v vsaki občini posebej.

Načelno pa seveda velja, da so najpomembnejši **razvojni partnerji – pooblastitelji** predvsem

občine spodnje Savinjske doline

– Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko in Žalec –

vse s svojo upravno strukturo, s kontaktnimi osebami oziroma koordinatorji aktivnosti, ki bodo bodisi župani in/ali direktorji občinskih uprav, bodisi tisti predstojniki občinskih služb, ki vodijo dejavnosti s področja kulture, turizma in podobno.

Ostali **pomembni (razvojni) partnerji** so tisti, ki že delujejo bodisi na področju hmeljarstva ali splošno kmetijstva, na področja turizma in kulture, marketinga v kulturi in turizmu in podobno. Med te zagotovo sodijo tako Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo, s svojo dejavnostjo in potencialnimi prostori, ki jih lahko odstopi ekomuzeju, Hmezad Export-Import predvsem z že zbrano hmeljarsko muzejsko zbirko, ki ima razstavljen v prostorih Hmezada povsem neprimerno funkcijo in vlogo. Pomembno partnersko vlogo ima Filozofska fakulteta – Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, ki zaradi svojega dosedanjega sodelovanja pri razvoju ideje nastanka ekomuzeja predstavlja

²⁸ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

nepogrešljivega partnerja. Zaradi vodilne vloge Oddelka pri raziskavah dediščine hmeljarstva, ter pri varovanju kulturne dediščine in muzeologije nasploh pa zagotavlja strokovno in predvsem znanstveno podporo, brez katere projekt ekomuzeja ne more biti uresničen tako, kot je bi zamišljen od leta 2002 dalje. Ostali razvojni partnerji so še RA Savinja Žalec zaradi vrste razvojno in ekološko naravnanih projektov, ki segajo na področje cele regije, Zavod za kulturo, šport in turizem Žalec, ki ponuja vrsto turističnih in kulturnih programov in produktov, ki jim bo novi ekomuzej za področje hmeljarstva in pivovarstva lahko pridružil vrst novih kvalitetnih produktov s področja hmeljarstva.

Posebno mesto med temi razvojnimi partnerji bosta zagotovo morala zavzeti zlasti prva dva partnerja: Hmezad Export – Import in Inštitut za hmeljastvo in pivovstvo Žalec, ki bi (lahko) z odstopom svoje muzejske hmeljarske zbirke in z odstopom prostorov zagotovila pomembne startne pogoje za nastanek in razvoj Ekomuzeja. Sicer pa tudi z ostalimi navedenimi partnerji muzej mora razvijati partnerske odnose, ki vključujejo skupna vlaganja (finančna in materialna), skupne delovne vloške v različne projekte in skupne nastope v projektih s katerimi je možno pridobivati finančna sredstva iz različnih virov.

Mreža **potencialnih sodelavcev** je še bolj pestra in sega s področja kmetijstva (kmetijske pospeševalne službe, zadruga, posamezne hmeljarske kmetije) tudi še na področja kulture in v tem okviru še posebej na muzejske dejavnosti v občinah Spodnje Savinjske doline, na področje turizma in gostinske dejavnosti ter na področje tradicionalne in sodobne obrtne dejavnosti. Z vsem sodelavci vzpostavlja Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Žalec različne oblike sodelovanja, bodisi v okviru stalnega sodelovanja na področjih posameznih nalog iz delokroga Ekomuzeja, bodisi občasnega sodelovanja v različnih projektih, skupnih akcijah, nalogah in podobnem. Pomen in vloga nekaterih od teh sodelavcev je že v tem trenutku očitna in sodelovanje z njimi bo Ekomuzej vzpostavil že pred formalno ustanovitvijo oziroma takoj po njej.

Med pomembne sodelavce muzeja tako lahko uvrstimo kar vse že razvite muzejske programe, kakršni ponekod že delujejo kot formalno postavljene in ustanovljene muzejske zbirke, zasebni muzeji, z lastnim muzejskim programom in muzejsko pedagoško dejavnostjo – obiskovalci in tako dalje.

Takšni so zlasti:

- Občinska muzejska zbirka na gradu v Preboldu
- Gasilska muzejska zbirka, muzejska zbirka Schwentnerjeva hiša in etnografska muzejska zbirka na različnih muzejskih lokacijah na Vranskem
- Zasebni muzej motociklizma Vransko

Med mrežo sodelavcev pa bo Ekomuzej vsekakor moral uvrstiti različne turistične dejavnosti, povezane v Zvezi turističnih organizacij Žalec ter v različnih krajevnih turističnih društvih. Mrežo sodelavcev razširja tudi sodelovanje Ekomuzeja z vsemi kulturnimi in turističnimi društvi, aktivni, turističnimi kmetijami ali kmetijami z dopolnilno dejavnostjo v vseh krajih regije, ki se kakorkoli ukvarjajo z dejavnostmi, zanimivi za vsebino in delovanje Ekomuzeja, pripravljajo zanimive kulturno-turistične dogodke in podobno. Med njimi bo muzej čimprej poiskal vsaj po eno muzejsko infotočko in tako nenehno krepil svojo prisotnost v regiji, širil svojo dejavnost in mrežo sodelavcev.

Partnerji

Občine Spodnje Savinjske doline sodijo med najpomembnejše partnerje – pooblastitelje Ekomuzeja

1. Občina Braslovče
2. Občina Polzela
3. Občina Prebold
4. Občina Tabor
5. Občina Vransko
6. Občina Žalec, Ulica Savinjske čete 5, 3310 Žalec

Občine Spodnje Savinjske doline bodo v okviru projekta vsekakor nastopale kot pobudnik, ustanovitelj, pooblastitelj in najpomembnejši partner, ki bo izvajanju projekta ustanavljanja in že ustanovljenemu Ekomuzeju zagotavljal določeno trajnost in vzdržnost. Muzej bo moral ob svojem ustanavljanju z vsemi partnerji – občinami v regiji čimprej skleniti vrsto konkretnih dogovorov, ki bodo uredile odnose med vsemi partnerji in nato vse to vnesti v svoje razvojne dokumente.

Ostali potencialni razvojni partnerji ekomuzeja:

1. Hmezad Export - Import d.d Žalec, Vrečerjeva ul.14, 3310 Žalec
2. Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec, Žalskega tabora 2, 3310 Žalec
3. Filozofska fakulteta – Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Aškerčeva 2, Ljubljana
4. Razvojna agencija Savinja, Heroja Staneta 3, 3310 Žalec
5. Zveza turističnih društev Občine Žalec, Ulica Savinjske čete 4, 3310 Žalec
6. Zavod za kulturo, šport in turizem Žalec, Aškerčeva 9a, 3310 Žalec

Arhitekturna ocena primernosti lokacije za ekomuzej

V razpisni dokumentaciji ponujene možnosti lokacije za Ekomuzej so

- Grad Novo Celje,
- gospodarsko poslopje za nekdanjo Širca-Savinovo hišo v središču Žalca,
- hmeljarska sušilnica Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec.

Splošno arhitekturno-razvojno izhodišče problematike območja

Sama odprtost gospodarstva tržnim pravilom, brez odprtosti za posebne družbeno ekonomske pojave kot so:

- privlačnost okolja za prebivalce, obiskovalce, uspešneže (potencialne priseljence) in kapital.
- višajoča se vrednost nepremičnin,
- strukturne spremembe v poslovnem sektorju,

potegne za seboj nezaželene faktorje kot na primer: nižje razpoložljive dohodke za vzdrževanje lastnine in znižana sredstva za javno delovanje (kar zmanjšuje možnosti uvajanja trajnega sonaravnega razvoja, prenove dediščine, socialne infrastrukture in nudenja več stanovanj).

Celjska kotlina (kot tudi Spodnja Savinjska dolina) ima precejšen razvojni potencial, še zlasti na področju kulture in turizma, če razreši omenjeno problematiko, kar pomeni zajetje iz strateškega pretoka, ki se že iz davnine odvija skozi kotlino iz Dunaja na morje in s panonske ravnine v Furlanijo.

Del te strategije so lahko ekomuzejsko omrežje, ki lahko igra pomembno vlogo pri oblikovanju prihodnosti območja, če nastavi proces vsebin, ki bi ekomuzeju stalno dajale novo **privlačnost**. Pri večanju vrednosti in privlačnosti bistveno sodeluje ekspertna prenova arhitekture s kvalitativnim vidikom, saj večino turistov ne zanima novo, temveč kulturna in naravna dediščina. Občani celjske kotline morajo pri tem preseči trdoživ stereotip, po katerem so glavne turistične privlačnosti v Sloveniji Alpe in obala ob Jadranskem morju.

²⁹ doc. dr. Darko Likar, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani.

Arhitekturna ocena treh stavb

Za ugotavljanje vrednosti obstoječe arhitekture in potencialne razvojno-prenovitelne vrednosti, od katere je odvisna kakovost rešitve ter moč privlačnosti stavbe z okolico, uporabljamo kriterije, ki so odvisni predvsem od strokovnih ocenjevalčevih izkušenj in dolgoletne prakse. Sušilnico Inštituta smo si lahko ogledali detajlno z vso razpoložljivo dokumentacijo. Ostali dve stavbi pa sta nam bili zaradi časovne omejitve na razpolago le iz zunanosti.

Uporabljeni arhitekturni kriteriji za ocenjevanje stavb so:

- historični,
- vsebinski,
- likovno-estetski,
- ter materialno-tehnični kriterij.

Zaradi večje preglednosti bomo v nadaljevanju uporabili okrajšave za vse tri stavbe Grad Novo Celje bomo označevali z *Gradom*, hmeljarsko sušilnico Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo bomo imenovali le *sušilnica Inštituta*, medtem ko bomo gospodarsko poslopje za nekdanjo Širca-Savinovo hišo v središču Žalca imenovali *Širčeva sušilnica*.

Po **historičnem kriteriju** ima najvišjo vrednost Grad, sledi Širčeva sušilnica ter sušilnica Inštituta z najmanjšo zgodovinsko vrednostjo od treh objektov.

Iz **vsebinskega stališča** imajo za razvoj kraja vsi trije stavbni kompleksi enakovreden pomen. Celo dopolnjujejo se v svojih vsebinah, zato bi bilo smotrno vse tri vključiti v razvojno mrežo ekomuzeja hmeljarstva. Največjo težavo od treh ima v vsebinskem smislu Širčeva sušilnica zaradi dostopnosti, parkiranja in delujočih obstoječih vsebin. Z vsebinskega stališča je najlažje vzpostaviti za razvoj Sušilnico Inštituta.

V **likovno – estetski** kategoriji ima največjo vrednost in možnost Grad, sledi mu Širčeva sušilnica ter na koncu Sušilnica Inštituta, ki ima v likovno najmanjšo vrednost.

Materialno tehnična ocena je najugodnejša za Sušilnico Inštituta (ki potrebuje le redno vzdrževanje), sledi Grad, katerega materiali in konstrukcije so v različnih kategorijah (pretežno v sanaciji brez nadomeščanja materialov in konstrukcij, delno pa na področju, kjer so nujni sanacijski posegi). Širčeva

sušilnica je na zunaj konstrukcijsko-materialno zdrava, medtem ko je po pripovedovanju prič notranjost zelo slaba, kar bi bilo potrebno posebej preveriti.

Zaključna skupna ocena

Skupna ocena za tri stavbne komplekse kaže na to, da lahko najhitreje (lahko takoj po izvedbi načrta z enostavnimi vzdrževalnimi deli in poenostavljenim začetnim programom) in z **najmanjšimi stroški ter vložki vzpostavimo nameravano funkcijo (ekomuzeja) v Sušilnici Inštituta**. Sušilnico Inštituta lahko vzpostavimo fazno s postopnim izboljševanjem programov. Tako, da hitro pripravljena vsebina kmalu nosi denar od vstopnin in deleža spremljajočih vsebin, ki se nato vložijo v izboljšave in povečanje kakovosti, saj enostavna vsebina samo kratkoročno zadovoljuje povečan obisk. Uvedba profesionalnih oblik ekomuzeja je opisana posebej.

Glede na relativno veliko tlorisno površino celotnega objekta sušilnice za hmelj(2419 m²) Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo bi najosnovnejša cena investicije obnove celotne stavbe in vzpostavitvijo izhodiščnega programa ekomuzeja stala 1.815.000 evrov. Ceno je mogoče znižati z odločitvijo vzpostavljanja programa in prenavljanje objekta po zaključenih delih s fazno realizacijo. Povečanje kakovosti programa z uvajanjem novih delovnih mest bo ceno izvedbe povečalo.

Grad je največji kulturno-promocijski potencial od treh stavb. Kot razvojni potencial lahko ob ustreznih programih igra pomembno vlogo pri oblikovanju prihodnosti v celotni kotlini. Ustrezen program zanj je sedež za vzpodbujanje splošnega razvoja območja, mrežna-informacijsko-promocijska dejavnost za strateško in operativno raven in tržna dejavnost s poudarkom na hmeljarstvu in pivovarstvu kot pomembnem gospodarskem soustvarjalcu specifičnega razvoja kraja. Na mrežo ekomuzejskih vsebin se grad veže s prezentacijo pomena in vloge, ki jo je igral pri uvajanju hmeljarstva. Kakovostno in učinkovito izrabo bogastva potenciala v javno korist lahko dosežemo le po principu mednarodno uveljavljenih strokovnih metod za revitalizacijo gradov in razvojnega načrtovanja (ne razvojnega programiranja!), saj uveljavljene oblike sanacije dediščine zmanjšujejo vrednost nepremičnini in ne dajejo zelenih rezultatov. Vzpostavljanje gradov za vrhunski razvoj nima bližnjic, ker je odvisna je od natančnih raziskav, izhodiščnega stanja ter cene vzpostavitve objekta povišane vrednosti za uspešno delovanje. Operativnemu načrtu je za

njegovo financiranje in izvedbo. Posamezna skupnost zato take programe uskladi s prostimi razpoložljivimi sredstvi in na ta način dimenzionira potreben čas (dolgoročnost). Minimalna osnova za investicijski izračun sta arhitekturni in geodetski posnetek in ekspertna ocena potrebne sanacije objekta razčlenjena s potrebnim časom izvedbe, cene in zaporedja izvajanja potrebnih posegov.

Širčeva sušilnica je ugodna za prezentacijo starih oblik hmeljarskih postopkov in rekonstrukcije originalne stavbe, ki lahko popestri turistično ponudbo z novo zanimivostjo Žalca in okolice. Natančna ocena stroškov je mogoča le na osnovi posnetka in ekspertne ocene stroškov prenove.

Vsebinsko vrednotenje potencialnih lokacij za potrebe ekomuzeja

Ekomuzej lahko sicer z delom začne v zelo skromnih finančnih in prostorskih razmerah saj je težišče njegovega dela v okolju, med ljudmi nekega lokalnega/regionalnega zaledja, zato ima navsezadnje tudi ime ekomuzej. Zato bi v prvi fazi razvoja Ekomuzeja pač zadostovala skromna pisarna za zaposlene(ga). Ker pa mora Ekomuzej vendarle čimprej začeti svoje delo širiti in (re)prezentirati, kar je v prvi vrsti mogoče le z možnostjo uporabe večjega ali manjšega razstavnega prostora. Tudi tu bi bili lahko za začetek zadovoljni z možnostjo najema ali stalne pridobitve manjše razstavnega kompleksa in bi razstavno ponudbo kasneje širili na druge lokacije v okolju, na katerega se nanaša ekomuzej s svojo dejavnostjo. Razen tovrstnih delovnih in razstavnih prostorov pa ekomuzej (tudi vsak drug in drugačen sodoben muzej!) seveda za normalno opravljanje svojega dela kmalu potrebuje še naslednje prostore za svoje delo in nastajajočo zbirko:

- pisarniški prostori,
- stalni razstavni prostor,
- delavnico za konserviranje in depo hranjenje muzejskih predmetov, ki niso razstavljeni,
- prostor za izvajanje delavnic in drugih stalnih oblik izobraževanja obiskovalcev
- prostor za občasne razstave.

To so neke vrste minimalni prostorski standardi, ki jih Ekomuzej potrebuje za svoje prostore.

Naročnik je v razpisni dokumentacijo ponudil tri različne možnosti:

³⁰ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

1. **Grad Novo Celje**, lep baročni dvorec, kilometer jugovzhodno od Žalca, stavbo, ki v tem trenutku še nima natančneje določene funkcije. Pri tej stavbi vidimo naslednje prednosti in slabosti:

- izjemno lepa in »kulturna lokacija«,
- tudi pomembna povezava z začetki hmeljarstva v Žalcu,
- lastnik dvorca Hausbichler je tu začel s poskusnimi nasada hmelja, kasneje pa je oskrbnik posestva Novo Celje Bilger pripeljal prve sadike hmelja in zato pomagal še nekaterim tržanom Žalca pri začetkih hmeljarjenja.

Slabost je, da je v tem trenutku stavba mnogo prevelika za Ekomuzej in v gradbenem stanju, ki:

- zahteva izjemno velike stroške,
- nekdanji stanovanjski prostori plemstva s freskami in baročnim okrasjem vendarle niso povsem primerni za »kmečko« hmeljarsko dejavnost,
- (pre)draga sanacija celotnega (ali vsaj dela muzeja) bi verjetno »požrla« večino sredstev, ki bi jih bilo mogoče zbrati za cilj projekta – ustanovitev ekmuzeja kot institucije, ki bi lahko takoj začela živahno delovati v svojem okolju.

2. **Gospodarsko poslopje s hmeljsko sušilnico** za nekdanjo Širca-Savinovo hišo v samem središču Žalca. Stavba je opravljala tudi vlogo hmeljske sušilnice, v zadnjih desetletjih pa so ob njej dogradili nekaj skladiščnih prizidkov brez posebne infrastrukture in jih skupaj s staro stavbo sušilnice uporabljali za skladišča trgovine Savinjka. Ugotovitve:

- Komplex je zelo dopadljiv in stavbna gmota velike – meščanske – sušilnice hmeljarskega veleposestnika tudi danes deluje impresivno in zanimivo,
- Tudi zaradi svoje nekdanje funkcije – sušilnice, je lokacija za Ekomuzej zanimiva,

- Najpomembnejša prednost je lokacija – sušilnica je fizično in vsebinsko ter zgodovinsko neločljiv del najpomembnejšega kulturnega objekta Žalca – Savinove rojstne hiše, v kateri je danes sedež Savinove muzejske zbirke, mestnega galerijskega prostora, galerije Oskarja Kogoja in mestne informacijske pisarne. Poleg tega si sušilnica s Savinovo hišo delita notranje dvorišče, na katerem že potekajo poletne kulturne prireditve v Žalcu.
- Notranjost prostorov (dotrajana lesena nadstropja) je že precej načeta in stavbo bi bilo treba – z izjemo lupine, najbrž v celoti zgraditi na novo od vrha do tal.
- ZKŠT Žalec, ki upravlja z dobršnim delom Savinove hiše in zagotavlja vsebino za kulturne prireditve na dvorišču, ima v zvezi z gospodarskim poslopijem že nekaj svojih vizij in načrtov, ki vključujejo povečanje galerije za umetnike – domačine in nastanek mestnega muzeja (oziroma zbirke). Take vizije bi na nek način predstavljale novonastajajočemu muzeju prej breme kot podporo. Čeprav zaposleni na ZŠTK menijo, da bi bilo povezovanje vsebin ekomuzeja in vizij za ureditev navedenih prostorov vsekakor možno in smiselno, pa se zdi, da bi prevelika navezava na strukturo in organiziranost javnega zavoda ZŠTK ekomuzeju že v začetku nekoliko zmanjšalo možnosti bodočega samostojnega institucionalnega razvoja v prihodnost,

3. **Prostor v nekdanji hmeljski sušilnici Inštituta za hmeljarstvo in pivovarstvo**, ki je bila zgrajena sredi 50tih let dvajsetega stoletja. Spodnji dve nadstropji zaseda IHP za razne svoje delavnice, garaže in podobno, in za pisarne v drugem nadstropju. Prostori od tretjega do petega nadstropja pa so večino leta povsem neuporabljeni in bi jih lahko uporabili za Ekomuzej. Ugotovitve:

- Posebej pozitivna točka za izbiro tega prostora za ekomuzej se zdi pripravljenost inštituta, da svojo hmeljarsko in pivovarsko dejavnost (poskusni nasadi, poskusno varjenje piva in tako dalje) in razvoj vsaj deloma poveže z ekomuzejem in njegovo dejavnostjo.
- Zdi se, da bo v primeru povezav z Inštitutom vsekakor lažje razvijati in obdržati potrebno izrazito samostojnost in avtonomnost obeh dejavnosti

ter doseči neke vrste sinergijo, ki bi koristila obema partnerjema, saj sta si dejavnosti obeh partnerjev vendar toliko različni, da ne bi prihajalo do medsebojne konkurence.

- Prostori so dovolj veliki za postavitev vseh nujnih funkcij razstavnega prostora in pisarne ter še prostora za komunikacijo z obiskovalci.
- Četrto in peto nadstropje lahko takoj ali kasneje predstavljata osnovo prostorske širitve Ekomuzeja.
- Nasadi hmelja in še posebej zanimiv zeliščni vrt okrog inštituta nudijo izjemne možnosti razvoja interaktivnih središč, učnega centra muzeja, izhodišča tematskih pešpoti, kolesarskih poti in tako dalje.
- Poskusna mikropivovarna nudi možnost razvoja Ekomuzeja tudi v smeri pivovarstva.

Pregled in analiza hmeljarskih kmetij

Na podlagi terenskih raziskav in poznavanja terena so bile izbrane kmetije v Spodnji Savinjski dolini, ki sodijo v ožji krog najbolj primernih in za (eko)muzejski koncept prezentacije hmeljarske dejavnosti najbolj prepoznavnih hmeljarskih enot. Predlagane kmetije bodo najbolj učinkovito predstavljale hmeljarsko dejavnost tudi skozi različna časovna obdobja. Kmetije smo razvrstili v tri kategorije po privlačnosti in po tem, kaj in kako prezentirajo, predvsem pa, kako zmorejo svojo dejavnost predstaviti javnosti.

Kmetije po kategorijah privlačnosti in ohranjenosti hmeljarskih tehnologij so naslednje:

A.

- Zgornje Gorče 7, Marovt Franc (A)
- Topovlje 20, Marovt Vlado (A)
- Vsaj dve kmetiji v Vrbju (A)
- Vsaj ena kmetija v Arji vasi (A)
- Vsaj ena kmetija v Drešinji vasi (A)

B.

- Gomilsko 79, Rančigaj Anton (B)
- Gomilsko 67, Orožim Karl (B)
- Grajska vas 18, Drča Vinko (B)
- Grajska vas 29, Šlander Štefan, Zinka (B)
- Gotovlje 43, Bizjak Ivan, Rok (B)
- Gotovlje 46, Bosnar Jože (B)
- Zakl 8, Mahor Ivan (B)

³¹ izr. prof. dr. Vito Hazler, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

C.

- Grajska vas 48, Sirše Tomaž (C)
- Rečica ob Paki 29 c, Podgoršek Alojz

Seveda seznam še ni popoln in ga bo potrebno v nadaljevanju projekta še kvalitativno dopolniti in kvantitativno razširiti (Hazler, 2006).

Delovanje potencialne hmeljarske kmetije

Na terenu Spodnjesavinjske regije, ki sodeluje pri ustanavljanju Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva deluje cela vrsta velikih in malih hmeljarskih kmetij, ki jih lahko potencialno vključujemo v celovito ponudbo ekomuzeja. Cilji, značilnosti in načini njihovega delovanja bodo odvisni od siceršnjih zasnov Ekomuzeja kot integralnega projekta, vendar bodo posamezne točke lahko/morale razvijati svoje posebnosti in lastno identiteto pač v skladu z naravnimi danostmi, prostorskimi možnostmi s spretnostmi in veščinami, ki jih želijo deliti s potencialnimi obiskovalci in podobno. Prikaze tradicionalne hmeljske tehnologije pa si bo najbrž v ekomuzeju mogoče lažje ogledati na nekaterih izbranih lokacijah v okviru »hmeljarskih kmetij« v različnih krajih regije, novejšo tehnologijo pa tako na poskusnih hmeljskih nasadih IHP v neoposredni okolici stavbe ekomuzeja, kot tudi na hmeljarskih kmetijah.

Delovanje potencialne hmeljarske kmetije, ki bo sestavni del ponudbe Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva, bo predvidoma potekalo po povsem normalnih vsakdanjih poteh, torej brez nepotrebnega elitizma, populizma in brez izrazitega varstvenega interpretiranja vseh njenih oblik in dejavnosti v vsakdanjem gospodarskem prizadevanju. Želimo predstavljati povsem vsakdanje kmetije današnjega časa, ki ji še vedno prav hmeljarstvo usmerja in določa delovni vsakdanjik, tako v povsem sodobnih tehnoloških okvirih kot v navezavi na tradicionalne oblike hmeljarstva. Dediščina se naj povsem »svobodno« prepleta s sodobnostjo in prav v tem prepletu se bodo razkrivale privlačnosti in posebnosti hmeljarstva, še posebej zanimive za sodobno turistično dejavnost Spodnje Savinjske doline. V tem smislu želimo obiskovalcem kmetije, kot dislocirane enote Ekomuzeja, ponuditi naslednje programske vsebine:

- velik del vsebin bo namenjen seznanjanju obiskovalcev z vsakdanjo in praznično kulinariko področja, kraja, kmetije,

- ohranjanje znanja in veščin s področja tehnologije hmeljarstva – povezanih tako s starejšimi ročnimi, kot tudi kasnejšimi strojnimi načini pridelave in obiranja hmelja,
- želja odločilno prispevati k širjenju raznovrstnosti ponudbe ekomuzeja, kot tudi ponudbe svojega kraja oziroma regije (Spodnja Savinjska dolina - SSD),
- nenehno seznanjanje z razvojnimi in strateškimi cilji Ekomuzeja, z njegovimi nalogami in sprotnim delovanjem – sodelovanje pri akcijah, prireditvah, delavnicah,
- povsem vsakdanje doživljanje utečenega gospodarskega življenja
- spremljanje del na kmetiji,
- (delovna) udeležba pri obdelavi hmeljarskega nasada ali spremljanje del,
- udeležbo obiskovalcev v hmeljarskem proizvodnem procesu in v vseh drugih dejavnostih na kmetiji (vzreja svinj, pitancev, konj, perutnine, kuncev in drugo)
- ogled hišne muzejske zbirke,
- ogled slik iz družinskega albuma,
- ogled animacijskega filma in drugih sodobnih tehnik za demonstracijo dediščine hmeljarstva,³²
- pogovori z družino,
- udeležba v pripravi tradicionalnih in sodobnih jedi in pijač na hmeljarski kmetiji in pokušina,
- udeležba v nakupu suhih mesnin in izdelkov iz hmelja (vzglavniki, domače pivo),
- udeležba in kreativno sodelovanje v pripravi in proizvodnji hmeljarskih spominkov ter predmetov za vsakdanjo rabo,
- ustvarjanje »atrakcij«, privlačnih atraktivnih vsebin, povezanih z domačim krajem in njihovo (družinsko in krajevno) zgodovino dediščino – ustvarjanje muzejske (družinske) zgodbe kmetije,
- zasnova različnih atrakcij in interaktivnih možnosti predvideva predvsem sodelovanje obiskovalcev pri vseh aktivnostih na kmetiji – po tradicionalni ali novejši – današnji tehnologiji,
- kmetije sicer te atrakcije iščejo na področju hmeljske tehnologije – sodobne in tradicionalne (ročne) toda skozi celo leto lahko tečejo tudi različne druge oblike »sodelovanja« obiskovalcev pri vsakdanjih delih na kmetiji, ki niso povezana s hmeljarstvom

³² Tu načrtujemo sodelovanje priznanih slovenskih historičnih animatorjev kot je npr. Miran Erič, mag. arheologije.

- tudi tu je celotno vsebino treba ubrati zabavno oziroma lahkotno – in hmeljarstvo prikazati na primeren, zabaven, ne pa na vulgaren način – ogled družinski albumov, družinskega arhiva ...
- tudi na kmetijah aktivirati vse čute – otip, okus, voh, sluh (in seveda vid): * * *
 - Poskusi sam, nauči se – na primer izrjavati hmeljevko z mačkom, kositi, sodelovati pri vseh kmečkih opravilih in tako dalje.
 - Naredi sam – vsebine sodelovanja na kmetiji zasnovati privlačno za otroke, najstnike in odrasle.
 - »Skuhajmo si pir« –
 - * po starih domačih receptih,
 - * nekatere večje hmeljarske kmetije se lahko odločijo tudi za ureditev domačih mikropivovaren, ki predstavljajo precejšno investicijo v vrednosti najmanj 20.000 evrov.

Poleg »vsakodnevnega« prikaza tehnologij kmečkega (in hmeljarskega) dela bo na kmetijah pomemben del »ekomuzejske komunikacije« tudi zasnova nekaterih stalnih »tradicionalnih« programov in dogodkov, povezanih z delovnim ali prazničnim koledarjem. Nekateri programi in dogodki na nekaterih kmetijah že tečejo oziroma se izvajajo – nekateri tudi tradicionalno. Vsekakor pa bo treba vsebine večine dogodkov in prireditev nujno prenoviti z več strokovnega (tudi etnološkega) pristopa in uvesti temeljite spremembe v scenarijih zasnov.

Možnosti:

- Različna kmečka dela skozi vse leto – priprava scenarijev skupaj s strokovnim osebjem Ekomuzeja
- Na šegah, povezanih z letnim prazničnim koledarjem, utemeljeni dogodki – pustovanja, praznovanje božiča in na primer velike noči na kmetiji in podobno
- Na drugih točkah in simbolih »spodnjiesavinjske identitete« – tudi različne šege, dogodki iz družinske in krajevne zgodovine
- Sodelovanje pri ekomuzejskih programih v muzeju in zunaj njega v posameznih občinah
 - Domača zdrava hrana
 - zeliščna linija,

- zasnova majhne trgovinice s prodajo domačih izdelkov kmetije in izdelkov iz programa Ekomuzeja
- linija začimb,
- linija kozmetike iz zelišč, mila, mazila,
- morebitna ponudba lastnega piva ...
- hmeljev čaj,
- pivski paket – za kuhanje piva doma,
- pivski recepti,

Vsaka kmetija lahko zasnuje tudi poseben prostor za animacijo obiskovalcev – na primer zunanje igrišče za otroke in poligon za rekreacijo odraslih, ali zasnuje animacijo v že obstoječih prostorih, kjer vzpodbudi »igre« in interaktivno sodelovanje otrok in odraslih:

- na vsebinah povezanih s hmeljem,
- na vsebinah povezanih z drugimi simboli Spodnjesavinjske identitete

Slogan »turizem smo ljudje« je slaboumen in v ničemer ne drži. Tak slogan je preprosto preveč poenostavljen in premalo obvezujoč. Zato se z njim nikakor ne moremo strinjati. Pomembna je kakovost naših storitev in ponudbe: šele takrat bomo lahko sodelovali v dejavnosti in bomo opaženi dejansko kot ustvarjalni ljudje. Če nas bodo gostje opazili »kot ljudi« le na ležalniku na vrtu pred hišo, s podočnjaki po prekrokani noči, v skrbi le za naš preljubi ego, potem, ja potem bodo odšli drugam .

Programska izhodišča za postavitev ekomuzeja in delovanje hmeljarske kmetije

1. Materialna dediščina hmeljarstva – zbirke starega hmeljarskega orodja

V okviru terenskega dela smo poskušali locirati tudi čimveč že obstoječih večjih in manjših nahajališč predmetov materialne kulture, ki lahko predstavljajo zasnove večje »muzejske zbirke« EMHiP. V tem pogledu bo treba muzeju v okviru realizacije projekta in ob ustanavljanju EMHiP zagotoviti ustrezno število eksponatov.

Analiza kaže, da je na večini hmeljarskih kmetij še vedno vsaj po nekaj kosov starega orodja in v okviru prve faze postavljanja muzeja bo treba pripraviti in dokumentirati celotno dediščino materialne kulture, ki še obstaja, ter se dogovoriti za ustrezne donacije muzeju – in le, če ne gre drugače, tudi za odkupe opreme. Materialna vrednost večine kosov je najbrž do trenutka, ko ne bo obstajalo večje organizirano povpraševanje, relativno nizka.

Obstaja pa tudi že nekaj posameznikov, skupin, civilne oziroma družbene iniciative, društva in tako dalje, ki so svoje zbirke že zaokrožili v dragocene muzejske zbirke, ki že lahko predstavljajo osnovo bodoče »mrežne ponudbe« EMHiP ali pa kot osnovo bodoče centralne zbirke.

Najpomembnejši oziroma osrednji zbirki za področje hmeljarstva sta naslednji zbirki:

- Zbirka Muzeja hmeljarstva, ki je nastal v začetku 70tih let dvajsetega stoletja in je zdaj razstavljen v manjšem prostoru pritličja stavbe Hmezada.

³³ doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

- Zbirka razstavljena na gradu v Preboldu, ki je muzeografsko vsekakor bolj obdelana (popis oziroma kartoteka je v izdelavi) in deloma tudi dokaj ustrezno konservirana

Poleg tega so pozornosti vredne še nekatere druge zbirke posameznih zbiralcev ali v lasti posameznih občin.

- Muzej Prebold
- Etnografski muzej Vransko
- Zbirka Jožeta Brežnika

Od omenjenih treh zbirk je namenjena samo in izključno hmeljarstvu le zadnja – zbirka Jožeta Brežnika. S stališča možnih partnerjev Ekomuzeja pa so zanimive tudi druge zbirke, na primer:

- Zbirka motociklov Vransko
- Rudarska zbirka

Pivovarskih elementov v teh zbirkah ni – torej bo moral muzej predvsem obdelati in poiskati že obstoječe zbirke, ki se nanašajo na pivo in pivovarstvo.

2. Programska, vsebinska in vizualna izhodišča EMHiP

Priprava idejnega osnutka scenarija muzeja

Na osnovi vsebinskih premislekov, ki jih vsebuje dediščina hmeljarstva in deloma tudi (skoraj pozabljena dediščina) pivovarstva v Spodnji Savinjski dolini in v Sloveniji, prav tako pa tudi širši razgledi po evropski in svetovni dediščini hmeljarstva in pivovarstva bo mogoče po še bolj obsežni terenski in arhivski raziskavi v prvem letu izvajanja projekta pripraviti podrobnejši scenarij in ga izvesti.

Ureditev muzeja hmeljarstva - nekatere iztočnice

Čimprej fizično urediti zbirko, ki je že na voljo na lokaciji dosedanjega muzeja hmeljarstva na Hmezad Export-Import, tam njena postavitve bolj predstavlja depo – zložiti droben material v škatle, očistiti predmete (prah, umivanje) ter enotno urediti akcesijo na računalnik ter takoj po zaposlitvi kustosa pripraviti

predloge za inventarizacijo (ostalo ostane v akcesiji) oziroma predlog za odpis in odstranitev. Fizično urediti večje predmete, čiščenje, določanje mikrolokacije, pripraviti predloge (sezname z akcesijsko fazo na računalnik) za inventarizacijo in predloge za odpis in odstranitev. Pripraviti osnove inventarizacije ter kartoteke. V celoti bi po zelo približnih ocenah potrebovali za to delo časovni fond okrog 1000 ur (slaba ura za en inventariziran predmet).

Muzeografija – panoji, legende

Pripraviti scenarij legend, podnapisov, scenarij infotočk in videotočk v muzeju, s filmskim – video prikazom in tako naprej, predvideti na več točkah vgrajene zvočne in video legende, ki bi za obiskovalce povečali možnost izbire količine informacij:

- - osnovni nivo informacij bodo predstavljali panoji in vitrine z legendami,
- drugi nivo informacij – računalniški program z besedili, slikami, video in zvočnimi posnetki iz zgodovine hmeljarstva,
-
- tretji nivo informacij – videotočke z možnostjo izbire didaktičnih filmov o hmeljarstvu in video prostor z različnimi multivizijskimi in video programi s področja hmeljarstva, pivovarstva – tudi ekologije in z nekaj sedeži ...
- vgraditi **možnosti diferenciranega ogleda** tega dela Ekomuzeja in poskrbeti za kreiranje različnih možnih »dogodkov«, glede na starostno strukturo obiskovalcev – igra za otroke, posebne aktivnosti za invalide, ki se lahko dogajajo bodisi v novejšem delu muzeja, bodisi v »jamskem amfiteatru« na koncu ogleda! Za te dogodke morajo obstajati kratki scenariji in vodiči morajo biti primerno poučeni, kako to izvesti ...
- Tudi v »zunanjem delu« Ekomuzeja je treba poskrbeti za možnost diferenciranega ogleda tega dela muzeja in poskrbeti za kreiranje različnih možnih »dogodkov«, igro otrok in različne animacijske dejavnosti in tehnike, glede na starostno strukturo obiskovalcev.

Značilnosti muzeja

- Zagotovljeno vodenje po zbirki v več svetovnih jezikih, ki bo v kratkih povzetkih dostopno tako na prvem nivoju informacij – kratki povzetki legend v angleščini in nemščini, na drugem in tretjem nivoju informacij pa bo zagotovljen prevod vsega materiala v tuje jezike,
- na nekaterih mestih tega dela muzeja bi klasično postavitve (panoji, vitrine) prekinili z ambientalnimi ureditvami, kjer smo s predmeti, zvočnimi in video efekti poskušali pričarati življenje med hmeljarji,
- potrebno bo v vseh delih muzeja poskrbeti za popolno dostopnost invalidom
- poleg tega bo potrebno v muzeju uresničili tudi koncept pedagoškega dela muzeja z zelo diferenciranimi oblikami dela za predšolske otroke, za višjo in nižjo stopnjo osnovnošolskega programa, za dijake, za študijske ogled muzeja, za družinske ogled, za odrasle obiskovalce – laike in tako dalje. Za vsako skupino obiskovalcev bo moral biti pripravljen povsem določen in specifičen obseg informacij in oblike dela,
- muzej bo moral uresničiti popoln paket uslug za obiskovalce – tako imenovani public quality of museum, ki vsebuje programe za delo z obiskovalci,
- uveljaviti prijaznost do obiskovalcev različnih kategorij, zlasti tudi invalidov. Vse to mora biti ponujeno tudi v propagandnem materialu za agencije, za šole, za upokojenska društva in tako dalje,
- pripraviti usklajeno (med posameznimi partnerji – predvsem Hmeljarski inštitut, Hmezad Export, občina Žalec ... muzejsko »ustavo« oziroma listino o poslanstvu Muzeja hmeljarstva Slovenije, ki bo vsebovala najvažnejše cilje in sredstva oz metode, kako doseči te cilje, kdo so nosilci posameznih akcij za doseg teh ciljev in podobno.
- Na osnovi izjave o poslanstvu muzeja je treba izdelati program vseh aktivnosti oziroma stikov z javnostmi (PR) in vse parametre pedagoških programov oziroma programov za delo z obiskovalci, vse vodiče pripraviti oziroma izobraziti za delo z njimi, izdelati »standarde prijaznosti«, ravnanja s

posameznimi obiskovalci, standarde ravnanja s hendikepiranimi obiskovalci in podobno, standarde ravnanja z invalidi in posebne programe za invalide in tako dalje. Prav tako mora dokument vsebovati tudi predloge za posebne druge programe, ki ne bodo tekli ozko v okviru Muzeja, ampak tudi tiste, ki bodo imeli muzejsko noto in bodo tekli v okviru inštituta, v okviru savinjskega podjetniškega centra ... Primer: zanimiva razstavna politika v prostoru za razstave pred muzejem – likovna kolonija; »igre brez meja«, ki bi zajele odrasle ali pa šolske skupine in bi potekale vsaj enkrat letno,

- potem, ko bo pripravljena tovrstna marketinška analiza in analiza PR, ki bo sestavni del dokumentov o delovanju muzeja, bi bilo najprimerneje, da se čimprej formira odbor, ki bo s pomočjo nosilcev v okviru drugih ponudnikov kulturne ponudbe v Spodnji Savinjski dolini skrbel za izvajanje takega programa,

- izdelan mora biti program logistike obiska muzeja, ki se začne že daleč pred krajem glavne muzejske točke – Ekomuzejem v Žalcu, s poenotenim sistemom označb in tabel, ki obiskovalce pripeljejo do muzeja in njegovih dependans,

- poskrbeti za ustrezno ureditev depoja in konservatorskih delavnic, saj je vsak muzejski predmet, tudi potem, ko je že v muzeju, potreben strokovne nege in skrbi,

- poskrbeti bo treba za dobro promocijo muzeja – morebiti tudi za prijavo na tekmovanje za EMYA z dobrim fotografskim materialom za PR akcije in pripraviti čimveč propagandnega gradiva, muzejskih letakov in podobnega,

- pripraviti projekcije analiz stroškov in prihodkov muzeja in na njihovi osnovi izdelati ukrepe in predloge za čimvečje pokrivanje stroškov s prihodki muzeja.

3. Nekateri elementi dediščine hmeljarstva v muzeju

Tematski sklopi:

- Hmeljarji in obiralci hmelja
- Vprašanje spodnje savinjske in hmeljarske identitete

Franjo Baš je v svojem članku iz leta 1929, poleg hmeljskih sušilnic posebej poudaril še kratek oris »psihološkega značaja savinjskega kmeta«. Pri tem je seveda treba poudariti, da ima (oziroma da je imela vsaj za tisti čas) njegova sodba veliko težo, saj je bil Baš domačin iz Kamenč, poleg tega pa je kot izrazit terenski delavec izjemno dobro poznal celotno posavinjsko območje, še pomembneje pa je, da je tudi v svojih drugih delih zelo velik poudarek dajal proučevanju tako imenovane **karakterologije** – torej področju raziskovalnega dela, na katerem še vedno najpomembnejše tehtne raziskave pomenijo njegovi prispevki, na primer karakterologiji prebivalcev štajerskega Podravja, ki so bili napisani desetletje kasneje, objavljeni pa šele leta 1965. Prvi in izjemno zgodnji prispevek k tovnstni karakterologiji pa seveda predstavlja tale

Baševa oznaka »Savinjčana«:

»Savinjčan je efektist v svojem umetniškem, zlasti oblikovnem gledanju in presojanju. Njegovo estetsko doživljanje razvoja je predvsem to, kar je impozantno, torej veliko, masivno in prostorno. Vsled tega tudi izpremeni, če mu to dovoljuje gmotno stanje, svoja poslopja v duhu efektizma. To psihološko dejstvo je utemeljeno v ekstenzivnem gospodarskem stanju in stremljenju savinjskega kmeta, ki tako glede prostora, kot glede poslopij gleda, da ne bo 'na tesnem' ter da si ustanovi prostorno posestvo in na kmetiji prostorne stavbe. Tej težnji šele sledi naslednja, razširjene prostore tudi okrasiti. Ko je hmelj gospodarsko omogočil izvedbo ... prostornega gospodarskega poslopja, takrat so se poslopja in prostori razširili ne samo z ozirom na nujne potrebe, temveč pri manjših posestnikih tudi po vzgledu večjih. Skoraj izginili so leseni hleve in lese, in veter podira danes zadnje plašivce ...«

Zgodnjo Baševo oznako Savinjčana bo z novejšimi oznakami in raziskavami v EMHIP treba dopolnili ter hkrati prikazali vsakdanje življenje, verovanja, šege Savinjčanov.

Posebej bo pomembno pokazati rezultate

raziskave hmeljarskih šeg,

ki bo še posebej zanimiva, saj gre za ustvarjanje šeg pri dejavnosti, ki sega le nekaj malega več kot sto let nazaj ... Angelos Baš, ki je tovrstno raziskavo nekaj let po smrti svojega očeta edini opravil (raziskava je bila opravljena leta 1968 in 1969, delo pa publicirano 1972 – glej A. Baš 1972) je bil celo mnenja, da se posebne hmeljarske šege sploh niso razvile. Sicer pa je njegova raziskava nadrobneje zajela predvsem:

- socialni in družbeni položaj obiralk(cev) hmelja
- socialni in družbeni položaj velikih in malih hmeljarjev,
- hmeljarsko delo na družbenih posestvih
- prehrano,
- obleko,
- spanje,
- zaslužke obiralcev, hmeljarjev, kmečkih delavcev na zadružnih posestvih in podobno.

Povzetek

Pričujoča celovita in celostna študija z naslovom *Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije* in podnaslovom *Idejna zasnova za stalno muzejsko postavitve v Žalcu* je delo sedmih avtorjev in je razdeljena na štiri osrednje tematske sklope.

V prvem sklopu so združeni predvsem teoretični članki, ki obravnavajo varovanje dediščine, muzeje, muzeje na prostem in še posebej ekomuzeje. Razčlenjeni so tudi pogledi na sodobno muzeologijo in obravnavanje ter predstavljanje kulturne dediščine v tujih in slovenskih muzejih predvsem 20. in 21. stoletju. Nazorno je predstavljen pregled sodobnih muzejskih trendov in trendov varovanja kulturne dediščine v 21. stoletju in še posebej implikacij za načrtovani ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije s sedežem v Žalcu. Pri tem so izpostavljeni vidiki sodobnih ekomuzejev in struktura lokalnih muzejev in muzejskih zbirk, ki so temelj delovanja ekomuzejske mreže. V tem tematskem sklopu so predstavljeni še elementi muzejske interpretacije in muzejske razstave, kar je bila avtorjem podlaga za nadaljnje oblikovanje zamisli o bodočem ekomuzeju s sedežem v Žalcu in njegovi strukturi podobi.

Drugi tematski sklop je namenjen predstavitvi dediščine hmeljarstva Spodnje Savinjske doline in tudi drugih krajev na Slovenskem, kjer je ali pa še uspeva hmelj. Sklop obsega dva samostojna članka; v prvem je predstavljena celovita podoba kulture hmeljarstva, od razširjenosti do njegovih ključnih vsebinskih sestavin, v drugem članku pa so v strnjeni zasnovi predstavljene značilne oblike hmeljarske dejavnosti skozi čas.

Tretji tematski sklop obravnava idejno in modelno zasnovo ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije v Žalcu. Sestavljen je iz štirih tematsko povezanih člankov in sicer iz modelne zasnove hmeljarskega muzeja, Brysonovega modela priprave strateškega planiranja na primeru Ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva, zasnove dokumentacijske baze ekomuzeja in iz teoretskega modela za interaktivno učno središče za otroke in družine v ekomuzeju.

Četrti tematski sklop govori o izvedljivosti projekta ekomuzeja hmeljarstva in pivovarstva. Najprej je v samostojnem članku predstavljen okvir in zasnova projekta, nato sledi članek o partnerjih in sodelavcih ekomuzeja, arhitekturna

ocena primernosti lokacije za eko-muzej, vsebinsko vrednotenje potencialnih lokacij za potrebe ekomuzeja, pregled in analiza hmeljarskih kmetij in nazadnje še programska izhodišča za postavitev ekomuzeja in delovanje hmeljarske kmetije.

Za četrtim sklopom je umeščen katalog starejših in novejših fotografij, ki so jih sodelavci pridobili oziroma posneli med terenskim delom na območju Spodnje Savinjske doline, in bi ga avtorji vključili v načrtovano razstavo in spremljajoče promocijsko gradivo.

Summary

This comprehensive study titled *The Ecomuseum of Slovenian Hop-Growing and Beer Brewing Industries* and subtitled *Concept of a Permanent Museum Exhibition in Žalec* is a work by seven authors divided into four thematic sets.

The first part of the study predominantly consists of theoretical articles addressing the protection of cultural heritage, museums, open-air museums and in particular, eco-museums. It presents the analyses of different views on modern museology and the approach to and presentation of cultural heritage in foreign and Slovenian museums, mainly in the 20th and the 21st century. This part offers a detailed overview of contemporary museum trends and trends relating to the protection of cultural heritage in the 21st century. It also offers an overview of models for the establishment of a hop-growing and beer brewing ecomuseum in Slovenia. The models are supported by different aspects of contemporary ecomuseums and the structure of local ecomuseums and museum collections which serve as a basis for the operation of the ecomuseum network. In addition, this thematic set presents elements of museum interpretation and museum exhibition which helped authors to further develop their idea of an ecomuseum seated in Žalec and helped them to conceive its structural image.

The second thematic set is intended for the presentation of the hop-growing industry in the Lower Savinja Valley and other places across Slovenia in which hop growing is still present. This set consists of two independent articles; the first article is a comprehensive image of the hop-growing culture presenting everything from its prevalence to its key substantial components, while the second article presents an overview of the typical hop-growing forms throughout time.

The third thematic set addresses the concept and the model of the hop-growing and beer brewing ecomuseums in Žalec, Slovenia. It comprises four thematically linked articles; one of them presents the concept of a hop-growing museum, the second article highlights the Bryson's model of the strategic planning preparation presented on the example of a hop-growing and beer brewing ecomuseum, the third article presents the concept of an ecomuseum document database, while the last article presents a theoretical

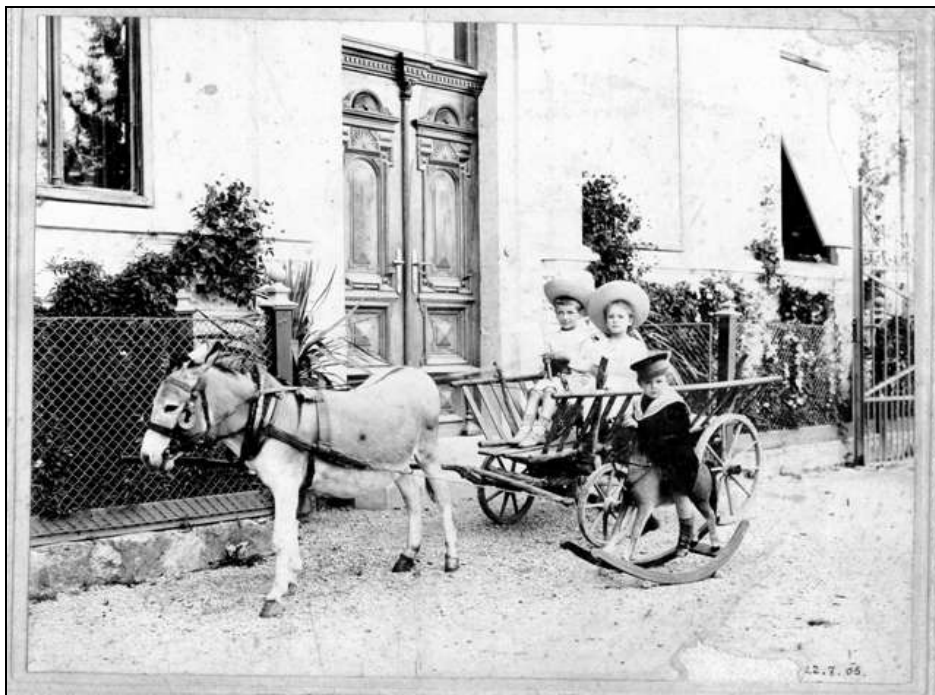
model of an interactive learning centre in the ecomuseum for children and families.

The fourth thematic set treats the feasibility of the hop-growing and beer brewing ecomuseum project. The first article within this set presents the framework and the concept of the project, the second article presents the ecomuseum partners and co-workers, provides the architectural assessment of the adequacy of the location for an ecomuseum and a substantial assessment of locations potentially suitable for ecomuseum needs, an overview and an analysis of hop-growing farms and the programme basis for the establishment of an ecomuseum and the operation of a hop-growing farm.

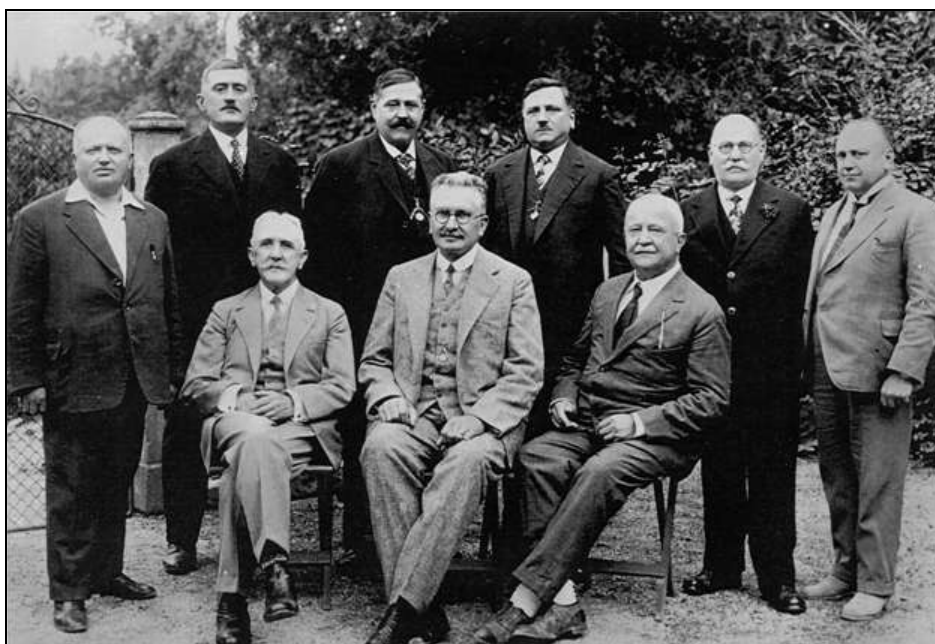
The fourth set is followed by a catalogue of older and newer photos obtained or taken by the co-workers during their field work in the Lower Savinja Valley. This catalogue will be included in the planned exhibition and the accompanying promotional material.

Katalog fotografij

Fotografije iz družinskih albumov spodnjesavinjskih hmeljarjev

Slika 1: Roblekovi otroci, v Žalcu, 22. 7. 1905 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 2: Znani žalski veleposestnik in hmeljar Franc Roblek (v sredini sedi) v družbi žalskih odbornikov leta 1929 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 3: Deklici družine Roblek iz Žalca okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 4: Deklici družine Roblek iz Žalca okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 5: Dvorec v Arji vasi okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 6. Zakonca Marolt leta 1901 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 7: Družina Marolt iz Topovelj pri Braslovčah leta 1916 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 8: Družina Marolt iz Topovelj pri Braslovčah leta 1926 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 9: Družina Marolt iz Topovelj pri Braslovčah leta 1951 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 10: Birma hčera ene izmed hmeljarskih družin (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 11: Poroka hmeljarja Baša iz Kamenč, okrog leta 1910 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 12: Poroka hmeljarja z Gomilskega okrog leta 1947 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 13: Obisk priljubljenega gomilskega župnika dr. Štefana Štajnerja pri papežu Pavlu VI leta 1962 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 14: Rančigajeva domačija z Gomilskega okrog leta 1950 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

- Ta hiša je bila zgrajena 1772 leta
- Prvi prenovljena 1922 leta
- Drugi prenovljena 1955 leta

Prvo prenovitev opravila Franc in hči
Rančigaj
Drugo prenovitev pa Franc in hči
Rančigaj

Slika 15: V enonadstropni Koroščevi hiši na Gomilskem je bila pred 2. svetovno vojno trgovina. Čez cesto pred hišo je stala lesena, s slamo krita hiša vaškega kajzarja. Ob hmeljišču je viden zvonik župnijske cerkve sv. Štefana (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 16: Nova Roblekova lesena cisterna za gnojnico, zalivanje z vodo in škropljenje hmelja okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 17: Nova Roblekova lesena cisterna za gnojnico, zalivanje z vodo in škropljenje hmelja okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 18: Nova Roblekova lesena cisterna za gnojnico, zalivanje z vodo in škropljenje hmelja (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 19: Nova Roblekova lesena cisterna za gnojnico, zalivanje z vodo in škropljenje okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 20: Rančigajve obiralke – domačinke z Gomilskega okrog leta 1946 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 21: Roblekovi obiralci na hmeljišču v Žalcu leta 1936 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 22: Obiralci hmelja leta 1946 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 23: Obiralke hmelja leta 1960 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 24: Obiralke iz Hrvaškega Zagorja leta 1955 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 25: Ožboltovi (Kugler) iz Gomilkega merijo hmelj okrog leta 1960 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 26. Ožboltovi (Kulerjevi) obiralci hmelja okrog leta 1960 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 27: Obiralka hmelja leta 1959 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 28: Obiralke in obiralci hmelja leta 1938 v Roblekovem hmeljišču blizu Žalca (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 29: Srečni obrazi obiralk po zaključku – likofu – obiranja hmelja (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 30: Žalski hmeljar Franc Roblek okrog leta 1930 deli obiralcem balete za obran hmelj (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 31: Pogovor o ceni hmelja okrog leta 1930 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 32: Razglednica hmeljarskega doma iz Trnave (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 33: Odlikovani hmeljarji – zadružniki (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 34: Lokomobila poganja mlatilnico na Rančigajevi kmetiji okrog leta 1935 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 35: Spodnjesavinjski hmeljarji odhajajo na orožne vaje leta 1947 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 36: Nov družinski avto ene izmed hmeljarskih družin (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Recept za pripravo 5 litrov domačega piva

SUROVINE:

- 800 g ječmenovega slada
- 100 g mešanice temnega in karamelnega slada
- 10 g hmelja
- 10 g suhega pivskega kvasa

POSTOPEK

Ječmenov slad najprej grobo zmeljemo. Če želimo temno pivo dodamo ječmenovemu sladu mešanico temnega in karamelnega slada. Na štedilniku segrejemo 5 l vode do temperature 45 °C in vanjo vsujemo zmlet slad. Vse skupaj rahlo mešamo in pustimo na tej temperaturi 20 minut. Nato drozgo segrejemo do 63 °C in držimo na tej temperaturi 10 minut. Nato drozgo segrejemo do 70 °C in držimo na tej temperaturi 40 minut. Ves čas rahlo mešamo in parimo, da ne prekoračimo temperature. Po končanem drozganju drozgo precedimo skozi cedilo na katerega položimo čisto krpo ali plenico. Ko je drozga precejena prilijemo tropinam, ki so ostale na cedilu približno 4 l vroče vode (80 °C) in nadaljujemo precejanje tako dolgo, da dobimo približno 6 l precejene sladice. Po precejanju sladico segrejemo do vrenja in lehamo 1 uro. Polovico hmelja dodamo sladici na začetku kuhanja, drugo polovico pa 15 minut pred koncem kuhanja. Po kuhanju dobimo pivino katero ohladimo na 15 – 20 °C. Ko je pivina ohlajena dodamo suhi pivski kvas in vse skupaj s kuhalnico dobro premešamo, pokrijemo s pokrovko in pustimo fermentirati 5 – 7 dni. Med fermentacijo se na površju ustvarja pena, ko pa se pena poleže je fermentacija končana. Po fermentaciji dobimo mlado pivo, katerega brez usedlin pretočimo v plastične steklenice in dobro zapremo. Da se pivo nasiči z ogljikovim dioksidom vsaki steklenici dodamo čajno žličko sladkorja. Steklenice hranimo najmanj 14 dni pri temperaturi nižji od 6 °C.

Na zdravje!

Slika 37: Recept za izdelavo domačega piva (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Novodobne fotografije

Slika 38: Franc Rančigaj, hmeljarski starešina leta 1985 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 39: Dan hmeljarjev okrog leta 1988 (vir: fotoarhiv OEIKA FF UL).

Slika 40: Okrog velikega šmarna organizirajo v Braslovčah vsako leto Dan hmeljarjev. Prireditev oznanja začetek biranja hmelja(foto: V. Hazler, 13. 8. 2006).

Slika 41. Bivši starešine na Dnevu hmeljarjev v Braslovčah (foto: V. Hazler, 13. 8. 2006).

Slika 42: Mažoretke iz Laškega so oplemenitile Dan hmeljarjev v Braslovčah (foto: V. Hazler, 13. 8. 2006).

Slika 43: Posnetek iz Hmezadove stolpnice v smeri proti Grižam kaže obsežne hmeljske nasade z betonskimi žičnicami (foto: V. Hazler, 6. 10. 2006).

Slika 44: Male Braslovče, hmeljska sušilnica, ki danes to ni več (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 45: Zgornje Gorče 7, domačija hmeljarja Marovt Franca (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 46. Še ne obrane panoge hmelja so vzporedno položene na voz in delavec jih eno za drugim zatika na tekoči trak obiralnega stroja (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 47: Stropno obiranje hmelja pod kozolcem domačije Marovt Franca (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 48: Strojno obrani hmelj čaka v koših, da ga prepeljejo do hmeljske sušilnice Marovt Franca (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 49. Spodnjesavinjski kmetje in hmeljarji so tudi izvrstni pridelovalci suhih mesnin (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 50: Sezonska delavca iz okolica Varaždina na Hrvaškem, ki malicata, pomagata obirati hmelj na domačiji Franca Marovta (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 51. Hmeljar Marovt Franc v košu prenaša sveži hmelj na lese kjer se bo sušil nekaj ur (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 52: sveže obrani hmelj se suši na lesah v sušilnem stolpu hmeljske sušilnice Marovt Franca (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 53. Posušeni hmelj mora biti shranjen v povsem temnem prostoru sicer izgubi svoje senzorične lastnosti (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 54: V skladiščih stolpnice podjetja Hmezad Import-export je posušeni hmelj shranjen v velikih balah (foto: V. Hazler, 6. 10. 2006).

Slika 55: Zgornje Gorče 7. Vsakdanjik savinjskega hmeljarja. Živinozdravnik osemenuje kravo na domačiji Franca Marolta (foto: V. Hazler, 24. 8. 2006).

Slika 56: člani Rančigajeva družine z Gomilskega so bili izvrstni informatorji o hmeljarstvu v preteklosti. Franc Rančigaj je bil leta 1985 hmeljarski starešina (foto: V. Hazler, 3. 10. 2006).